

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова
Universitas nationalis Odessae

Записки
з українського мовознавства

ВИПУСК 17

Збірник наукових праць

Opera
in linguistica ukrainiana

FASCICULLUM 17

Одеса
“Астропринт”
2007

ББК 81.031.4я5
З-324
УДК 81.161.2(051)

Редакційна колегія

д-р філол. наук **О. І. Бондар** (відп. редактор)
д-р філол. наук **Т. Ю. Ковалевська** (заст. редактора)
викл. **А. П. Романченко** (відп. секретар)

д-р філол. наук **Н. В. Бардіна**
д-р філол. наук **М. І. Зубов**
канд. філол. наук **Д. С. Іщенко**
член-кор. НАН України **Ю. О. Карпенко**
д-р філол. наук **І. М. Колегасва**
д-р філол. наук **В. О. Колесник**
канд. філол. наук **М. М. Фащенко**
канд. філол. наук **Н. М. Хрустик**
д-р філол. наук **Є. М. Черноіваненко**

Рекомендовано до друку Вченою радою Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова
Протокол № 4 від 11 грудня 2007 року

“Записки з українського мовознавства” внесено до переліку № 4 наукових фахових видань, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних досліджень на здобуття наукових ступенів доктора та кандидата філологічних наук: Постанова ВАК України № 2-02/2 від 09.02.2000 // Бюлетень ВАК України. — 2000. — № 2. — С. 74.

Збірник “Записки з українського мовознавства” зареєстровано у Державному комітеті телебачення і радіомовлення України.
Свідоцтво — Серія КВ № 8931 від 05.07.2004 р.

© Одеський національний університет, 2007

ПОРІВНЯЛЬНІ ФУНКЦІЇ ПРИКЛАДКИ У ТВОРАХ М. М. КОЦЮБИНСЬКОГО

Синтаксично являючи собою означення, прикладка при наявності компаративного сенсу функціонально стає порівнянням. У М. М. Коцюбинського прикладки-порівняння є досить активними і розмаїтими за своєю структурою. Точні й оригінальні за змістом, за формою вони можуть бути препозитивними і постпозитивними, простими й розгорнутими, можуть відділятися від означуваного (суб'єкта компаративної конструкції) дефісом, комою, тире і навіть крапкою при парцеляції.

Ключові слова: прикладка, порівняння, компоненти порівняльної конструкції, різновиди прикладок-порівнянь, М. М. Коцюбинський.

Apposition, syntactically being an attribute, becomes a comparison in case it has a comparative meaning. Appositions-comparisons are frequent and various according to their structure in M. M. Kotsubynskiy's works. Precise and genuine in their meaning, they may be prepositional and postpositional in their structure, they may be separated from the modified subject of the comparative construction by a hyphen, comma, dash and even a full stop in case of attachment.

Key words: apposition, comparison, components of the comparative construction, types of appositions-comparisons, M. M. Kotsubynskiy.

Прикладка, тобто “означення у формі іменника, узгоджуваного з означуваним словом у відмінку і, як правило, в числі” [11:205], стає об'єктом порівняльної конструкції, коли вона є виразником компаративного сенсу, адресованого означуваному слову, що слугує в цій парі суб'єктом. Виникають “сконденсовані порівняльні образи” [1:182]: “*Се той песиміст-барометр тримав нас все в тривозі*”, “*В тім дворі-труні якась принада*” [6,3:9,99]. *Барометр* та *двір* порівнюються, відповідно, з *песимістом* і *труном*, що слугують їх образними назвами. Тому, до речі, спроба розмежувати прикладки-порівняння та прикладки-метафори, пропонована в змістовній роботі С. М. Рошко [10:138-139], сприймається як алогічна. Метафора є семантичним переносом за схожістю. Саме за схожістю! А схожість — основа порівняння. Тому, власне, кожний об'єкт кожного порівняння, вилучений з контексту, можна розглядати як метафору. Але коли поряд є суб'єкт, адресат цієї “метафори”, то маємо справу з порівнянням. А інакше виходить, як то маємо в С. М. Рошко, що *мати-відьма* є просто порі-

внянням, а *молодиці-цокотухи* вже прикладка-метафора. Точну і чітку формулу дає С. Я. Єрмоленко: “прикладки виступають активними конструкціями для вираження порівнянь” [4:151].

Прикладок у функції безсполучникових порівнянь (прикладки зі сполучником становлять інший тип порівнянь, який тут не розглядається) ми віднайшли у творах М. М. Коцюбинського 88. Серед них тільки у 22 випадках, тобто у чверті, тісний зв'язок з означуваним словом-суб'єктом закріплено дефісом. Пор. “*А в хату біленьку вступають з-за плота Братко-сон хороший й сестриця-дрімота*”, “*О, батьки, батьки! З дитини-ягнола ви робите чорта лютого*”, “*Все зігнулось на острові-кораблі, що несеться по морю на чорних вітрилах*” [6,1:280,291; 6,3:281]. Як зазначив О. С. Мельничук, “формально різниця між прикладкою, особливо невідокремленою, і означуваним іменником не завжди буває виразною” [11:205]. Таке трапляється і серед прикладок-порівнянь, пор. “*Коров'ячий череп все осміхався лукаво до неї, вирячившись своїми очима-дірами*” [6,2:34]. У черепа немає *очей*, є саме *діри*. Проте в даному випадку об'єктом є, мабуть, форма *дірами*, що підказує дієприкметник *вирячившись*. Утім, і слово *очі* у письменника належить до активних прикладок-об'єктів: “*Кліпа очима-зорями небо*”, “*Жовті палички цвіту тихо гойдалися на волосинках вздовж колосків [...]. Дитячі очі-волошки виглядали із гущину*” [6,2:200; 6,3:265]. Ю. Б. Кузнецов кваліфікує останній приклад як персоніфікацію пейзажної деталі [7:195], що можна було б сказати й про чималу кількість інших порівняльних прикладок письменника. Цитований уже аналіз прикладок зазначає, що “суто формальне виділення невідокремленої прикладки можливе лише тоді, коли прикладка і означуваний нею іменник мають різний граматичний рід, а з означуваним синтаксично пов'язується в реченні ще якийсь член, що узгоджується з ним у роді” [11:205]. Але це спостереження на прикладки-порівняння може й не поширюватися, бо розгортання образу, тобто прикладки — об'єкта порівняння може призводити до узгодження в роді саме з нею, а не з означуваним іменником, пор.: “*Він думав про те, задля чого приїхав [...], і чорний навук-турбота почав уже ткать свої сіті*” [6,2:284]. Тут *навук* з очевидністю є прикладкою-порівнянням до означуваного іменника *турбота*, а синтаксично пов'язана лексема *почав* узгоджується в роді не з ним, а з прикладкою *навук*. Зазначимо, що дефіс, який сполучає означуваний іменник з прикладкою, може заступатися пояснюючим вставним словом, яке, зрозуміло, виділяється комами: “*Край битого шляху [...] заховався [...] циганський висе-*

лок. Він складався всього-на-всього з трьох **хаток, властиво, курників, низеньких, кривих, зліплених із глини, як ластівчані гнізда**” [6,2:123].

Цікавий випадок відсутності дефіса маємо і в такому тексті: “**Стіни були пошпаровані; шпарування здавалось величезним жовтим павутинням, котре заснував на стіні якийсь велет павук**” [6,1:70]. Означуванням іменником тут є **павук** (мова ж про павутиння), а до нього прикладка **велет**. При цьому саму лексему **павук** ужито в образному сенсі: павука нема, він тільки здавався, а слово **велет** уточнює, посилює цей образ. Тобто порівняння тут реалізується не в парі прикладка-означуваний іменник: ця пара в цілому належить об’єктові порівняння, заґрунтованому на показнику **здавалось**. Свої особливості має текст “**наґріті скелі, сірі і голі, як земля-мати родила**” [6,2:185]. Тут прикладка **мати** з означуванням **земля** теж знаходиться в межах ширшого порівняння — порівняльного речення зі сполучником **як**. Але в даному разі прикладка є типовим для М. М. Коцюбинського порівнянням у порівнянні. Особливість же її в тому, що порівняльного, образного сенсу вона набула з часом, із забуттям її язичницького усвідомлення. Дуже древнє поєднання **земля-мати**, використане письменником (ширша формула — **мати сира земля**, часто персоніфікованого — **Макош** [8,1:466-467; 8,2:169,450; 3:192-195,197; 139:28]), у древності не мало компаративного сенсу, а вживалось у прямому значенні, як приміром, **брат Олексій**. Земля мислилась саме як мати, що породила і богів, і все живе, і всі форми рельєфу, в тому числі й скелі [пор. 5:28-29]. Якщо в поєднанні **земля-мати** компаративності колись не було, а потім вона виникла, то у сполученні **харки-макогоненки** вона, імовірно колись наявна, геть зникла, а саме це поєднання, явно антропонімічного походження, стало юкстапозитом, що є компонентом фразеологізму **плести харки-макогоненки** [2,4:387]: “**Вона і на хвилину не вгавала, все плела харки-макогоненки, розказувала сім мішків гречаної вовни**” [6,1:82].

Не менше в М. М. Коцюбинського й поширених прикладок-порівнянь. Усі вони стоять після опорного іменника і є відокремленими, разом із залежними від них словами, виділяючись комами [пор. 12:487]: “**Єдиним місцем, де вона почувала себе спокійною, був батьківський виноградник, німий свідок її мрій, мук та жалів**”, “**По дорозі стрічались дівчата, провінціальні кози, з блиском вогняного ока, з свіжим овалом обличчя, еластичними рухами тіла**”, “**Хіба не добре було б дрімати, подібно терасам, кам’яним кошикам виноградних садів?**” [6,2:23; 6,3:156,282]. В останньому реченні маємо улюблений прийом автора — порівняння в порівнянні, бо відокремлена прикладка-порі-

вняння залежить від опорного слова *тераси*, яке саме є об'єктом порівняння, уведеним за допомогою прислівника-показника *подібно*.

Більшість відокремлених прикладок-порівнянь включають вказівний займенник, що пов'язує їх з опорним словом. Найчастіше це слово *той*: “пустотливий вітерець, *той віщун світання*, побудив пташки, дерева”, “А моя пам'ять, *той нерозлучний секретар мій*, вже записує і сю безвладність тіла серед цвіту яблуні”, “Хвилює на сонці нива, *та божа постіль*” [6,1:142; 6, 2:176; 6,3:82]. Але трапляються й займенники *сей*, *отой*: “Він мусить сокотити вогонь, *сю полонинську душу*”, “А перед ними розстелилося небо, *ся полонина небесна*, де випасають зорі, як білі овечки”, “Вони танцювали смертельний танець, *оті червоні маски*, з яких парувала гаряча кров” [6,т. 3:201,202,215]. У двох останніх реченнях поширені прикладки-порівняння мають при собі підрядні речення (в одному випадку — з порівняльним сполучниковим зворотом), які синтаксично і семантично теж, таким чином, увіходять до складу цих поширених прикладок.

Значна частина прикладок-порівнянь відділяється у творах М. М. Коцюбинського від опорного слова не дефісом чи комами, а тире. Це зумовлюється специфікою семантичних стосунків прикладки й опорного слова. Тут переважає препозиція прикладки, яка може бути і простою, і поширеною (але невідокремленою): 1) “А *Чорногора*, мов відьма, блима за ним *більмом* — сніговим полем з-під чорних розпаланих кіс”, “Крамниці гаснуть, заплющують *очі* — *двері і вікна*, — і *острів спігне*” [6,3:194,280]; 2) “Серце розкриває обійми [...] *тим дітям повітря* — вільним птахам, що з далеких країв прилетіли до нас у гості”, “Спокійна затока надівала на шию *разок дорогого намиста* — *неаполітанських вогнів*” [6,1:130; 6,3:168]. Опорне слово теж може бути або поширеним (див. щойно наведені приклади), або простим, без залежних слів (не рахуючи самої прикладки-порівняння та її оточення): “пан смакував перемогу, пильно охороняючи свої права на *живий робочий інвентар* — *хлопа*”, “Там незабаром загіздилася мала, як вдома, *восьминога потвора* — *спрут*” [6,3:91,290].

І. Р. Вихованець зазначає, що атрибутивні відношення, виражені прикладкою, “споріднені з предикативними”, а відокремлена прикладка набуває “семантико-синтаксичної автономності” [12:487-488]. Тире з'являється для розмежування прикладки й опорного іменника тоді, коли авторові треба акцентувати автономність прикладки і посилити предикативне її забарвлення: “Його займали *хмари* — *ся неспокійна небесна людськість*, за якою він стежив; *вічно жива, вічно*

рухлива”, “Звісно, люди — **божі собаки**, гризуться”, “І понесла до мене [...] **важке срібло** полинів на одежі, маки і ще щось: **очі — два озера морської води**” [6,2:287; 6,3:82,160].

Як бачимо, серед прикладок, відмежованих від опорного іменника-суб'єкта за допомогою тире, трапляються як прості, так і поширені прикладки, а серед останніх — як відокремлені (у постпозиції), так і не відокремлені (у препозиції). Інакше кажучи, тире слугує не для розмежування цих формальних різновидів прикладки, а для виділення її семантичних особливостей. Відзначимо в цьому зв'язку поширену постпозитивну прикладку, якій передував у попередньому авторському записі сполучниковий порівняльний зворот: “**над головою химерно корчилились гілки — клубки жовтих гадюк**”; у попередньому записі — “**як живі гадюки**” [6,2:286,376]. Тире в подібних випадках слугує для виділення, виокремлення, і тому при потребі, викликаній структурою наступного тексту, воно може стояти не тільки перед **виділованим** компонентом, а й після нього. Таким компонентом може бути як прикладка — об'єкт, так і опорне слово — суб'єкт, пор.: а) “**а тут раптом з'являється сонце — праве божє лице — і вже дзвенить у коси, що кладуть сіно в поліг**” [6,3:186]; б) “**А очі її сонечка — Тодоракки — ніколи з ласкою не спочинуть на ній**” [6,2:23].

У тексті, названому “Капрі”, що становить собою підбірку художніх образів, а не окремих художніх творів, є кілька випадків, так би мовити, “технічної” порівняльної прикладки, у яку суб'єкт-роз'яснення уводиться в дужках: “**По скелях п'ялися мірти в своїм весільнім убранні (в цвіту)**” [6,3:335]. Текст у дужках вводиться для роз'яснення образу. Без нього вираз **в своїм весільнім убранні** становить метафору — і так і замислювався. А пояснення, розшифровка **весільного убрання** миртів у дужках **в цвіту** — то запис для пам'яті, який, гадаємо, для майбутнього художнього вжитку не призначався. Отже, в даному випадку маємо в результаті дещо парадоксальне перетворення метафори в порівняння, хоч генеральна лінія розвитку цих двох тропів протилежна — від порівняння до метафори. Пор. аналогічне: “**Ломонос цупко поліз по верхечках куців, дроку, ожин і накинув на них весільний рубочок (серпанок), свого прозорого цвіту**” [6,1:339].

Твори М. М. Коцюбинського дозволяють виділити ще один різновид порівняльної прикладки. Це — відірвана прикладка. Відрив здійснюється шляхом парцеляції або ж значного текстуального відмежування. У фразі “**Обмерзлі дерева, дрібненькі гіллячки, покриті льодом. Блискучим льодом, прозорим склом**” [6,2:263] парцелюються одразу

суб'єкт (*льодом*) та об'єкт (*склом*). А у фразі “*Хіба в тебе душа? От заячий дух...*” [6,3:72] парцельованим виявляється тільки об'єкт-відповідь на суб'єкт — запитання. У фразі подібної структури “*Ти думаєш, що ти людина? Собака ти, та й вже*” [6,т. 3:55] слово *собака* в межах другого речення є присудком до підмета *ти*. Однак у ширшому контексті, у зв'язку з попереднім реченням відношення лексем *людина* — *собака* від того не втрачають своєї сутності суб'єкта (*людина*) та порівняльної прикладки (*собака*).

Текстуальне відмежування прикладки від опорного іменника, як і її парцеляція, сприяє істотному посиленню експресивності образу: “*Чорне весняне небо і радісні зорі... вся золота церквяця, схвильована і тепла, як людське серце... ніжна квітка любові й прощення, що розкрилась разом з весною...*” [6,3:228]. І в зовсім іншому емоційному ключі: “*Їх стріла “товариш Марія” . Яка вона стала гладка й сирова у своєму капоті, що нашвидку застібала на голій шиї, оця годована гуска!*” [6,2:292]. Текстуальна дистанція і належність до різних речень усе ж не можуть відкинути думку, що словосполучення “*товариш Марія*” та *оця годована гуска* становлять собою суб'єкт та об'єкт (прикладку) порівняння.

Як бачимо, М. М. Коцюбинський широко використав найрізноманітніші форми компаративних конструкцій з порівняльною прикладкою. Цим він не тільки підніс ступінь виразовості свого мовлення, а й істотно сприяв удосконаленню та розвитку виразових структур української мови.

1. Ващенко В. С. Стилiстичнi явища в українській мові. — Харків, 1958. — Ч. 1.
2. Грінченко Б. Д. Словарь української мови. — К., 1959. — Т. 1 — 4.
3. Грушко Е. А., Медведев Ю. М. Словарь славянской мифологии. — Н. Новгород, 1995.
4. Єрмоленко С. Я. Синтаксис і стилістична семантика. — К., 1982.
5. Карпенко Ю. О. Слов'янська міфологія і український фольклор // Мова та стиль українського фольклору. — К., 1996.
6. Коцюбинський М. М. Твори: В 7 т. — К., 1973—1975. — Т. 1 — 7.
7. Кузнецов Ю. Б. Поетика прози Михайла Коцюбинського. — К., 1989.
8. Мифы народов мира. Энциклопедия. — М., 1980 — 1982. — Т. 1 — 2.
9. Плачинда С. П. Словник давньоукраїнської міфології. — К., 1993.
10. Рошко С. М. Структурно-синтаксичні та функціонально-семантичні особливості порівнянь-прикладок в сучасній українській мові // Записки з українського мовознавства. — Одеса, 2000. — Вип. 9.
11. Сучасна українська літературна мова. Синтаксис. — К., 1972. — 515 с.
12. Українська мова. Енциклопедія. — К., 2000.

ДІАЛЕКТНА ЛЕКСИКА СЕЛА ПЛАХТІЇВКА САРАТСЬКОГО РАЙОНУ ОДЕСЬКОЇ ОБЛАСТІ

У статті розглянуто діалектну лексику в аспекті діахронії. Діалектизми подаються у їх системних зв'язках — у складі лексичних парадигм. Досліджуються їх фонетичні та морфологічні особливості.

Ключові слова: діалектизми, системні зв'язки, тематичні групи, фонетичні та морфологічні ознаки.

The study presents a diachronic description of dialectal lexical units. Dialectal words are analysed in their systemic relationships, as parts of lexical paradigms, including phonetic and morphological features.

Key words: dialectal lexical units, dialectal lexemes, semantics, lexical field, phonetic and morphological features.

Діалектна лексика, як і лексика літературної мови, становить собою цілісну, внутрішньо структуровану систему. Вона формується, розвивається, змінюється під впливом як власне мовних, так і позамовних чинників. Дослідження діалектної лексики іншого часового зрізу є важливим підґрунтям для спостережень над динамікою лексико-семантичної системи сучасних говорів. Показовим у цьому аспекті є фрагмент матеріалу, записаного у 60-их роках минулого століття від корінних мешканців села Плахтіївка Саратського району Одеської області.

Діалектна лексика виявилася виразно структурованою і репрезентувала різного типу лексичні парадигми. Серед них, зокрема, окреслилися такі тематичні групи: 1. Назви поселень, житла та інших споруд:

Бурдейка* — житло, викопане в землі, низьке, невелике, зверху помазане глиною. *Он бурдейка стоїть на подвір'ї.* Це слово фіксується словником Грінченка (бурдей), а у Словнику української мови подається як діалектне. (Значком * позначено слова, які у Словнику української мови в 11-ти томах подаються як діалектні). **Ліплянка*** — хата-мазанка. **Верхова хата** — хата з горищем. *Хати бувають мазанки, ліплянки, верхові з горищем.* **Лавочка*** — крамниця. *Брат на Кавказі лавочкою торгував.* **Катігарня** — катівня. *Завели людей у катігарню, зав'язали голову в мішок з попелом.* **Окол** — місце на відкритій місцевості, огорожене плотом, для перебування овець під час випасу. *Літом вівці залишають в околі.*

2. Назви частин різних споруд: **Вуль** — вулик. **Літок** — частина вулика. *Спереду вуля є літок, як щілина довжиною у 20 сантиметрів.* **Реля, качалка, скосяки** — назви частин будови вітряка. *Млин крутиться, ставиться реля. Крутиться кіш, савок, качалка. А оце вам поперечники, піддержка, скосяки — чотири на однім вуслі і на другім.* **Дев'ятушник** — камінь у конструкції вітряка. *Тут лежить камінь, а другий на споді такий камінь — дев'ятушник.* Серед назв складових частин вітряка 'качалка' є семантичним діалектизмом, 'реля', як свідчить Словник української мови, має такі значення: 1) застаріле 'ліра', 2) діалектне 'гойдалка'. Семантичний діалектизм **брама** та лексичний **хортка** у мові мешканців села Плахтіївка вживаються як синонімічні. *Пізніше сделаєм браму (хортку), щоб не ходили.* Складовими частинами помешкання є також **застінок** та **земля**. **Застінок** — задня частина хати. *Передня частина хати — це причілок, а задня — застінок.* Зазначимо, що в деяких говорах Одеської області (Котовського та Красноокнянського районів) застінком називають стіну, яка відгороджує суміжні кімнати в будинку. **Земля** — хатня підлога, не покрита дошками і т. ін. *Підлога робиться з досок, а земля тоді кажуть, як нема досок.*

3. Назви будівельного матеріалу: **Паці** — цегла, що містить певні складники. *Паці роблять з піску, глини, полови.* **Чамур** — рідка суміш із піску й цементу, що використовується при муруванні стін.

4. Назви понять із сфери столярства: **Фасувати** — підганяти, припасовувати. *Ножовка для того, щоб фасувати двері, щоб плотно приставало.* Як свідчить Словник української мови, загальнономвне значення цієї лексеми — розважувати, розкладати що-небудь у певних дозах, кількостях, а діалектне значення — складати. Отже, у різних діалектах це фактично різні слова з омонімічною семантикою. **Філерейшини** — матеріал, з якого роблять фільонки. *Філерейшини — то на двері фільонки роблять.* **Шпроси** — частина матеріалу, що призначається для виготовлення дверей. *Оце рама, це шпроси, коробка, завіси, замок.* **Двойник** — фуганок певної конструкції. *Є одинарний фуганок. Уперед чистять дерево одинарним, а потім двойником.*

5. Назви присадибної ділянки та рослин: **Градина** — город. *Я роботає на градині.* У Словнику української мови ця лексема фіксується як розмовна і позначає крупинку граду. **Гороблячий мак степовий** — дикий мак. **Гадюча петрушка** — бузина. **Вовчок** — курай. Загальнономвне зачення цієї лексеми дещо інше: паразитична рослина, що розвивається на коренях інших рослин. **Патлаванки** — павлинка. Дублетні но-

мінації тієї самої рослини є діалектними і словниками сучасної української мови не фіксуються. **Ліска*** - ліщина. **Ласкавич** — ласкавець. **Папушо** — кукурудза. **Лабуз** — стебла кукурудзи. *У нас то-плять соломомою, кирпичом, качанами, лабузом.* У Словнику української мови ця лексема значиться також діалектною, але позначає бур'ян.

6. Назви предметів, речей побуту: **Блюдко** — блюдо. *Дай їм на блюдко виноград, хай попробують.* **Бушак** — кілок, на якому вішають горшки. **Трусляк** — друшляк. *Це трусляк, що вареники цідять.* Народна етимологія цієї лексеми є цілком очевидною і свідчить про тенденцію до подібних утворень у діалектній мові. **Ріжки** — виготовлені з рога невеликі пристосування для начинювання ковбас. **Наскрильник** — покриття на скриню: килимок, тканина тощо. **Утиральник** — рушник. *Візьми он рушник та й витрись. Юльо, де ти поділа утиральник?* Діалектне слово 'утиральник' та загальноновживане 'рушник' функціонують у мові говірки як синонімічні. **Твинчик** — піджак. *Привезла твинчик батьку.* **Канапка** — дерев'яна лава зі спинкою, призначена для сидіння. *У хаті стоїть канапка, лавка, ослін, табуретка.*

7. Назви людей: **Мамця***, **матка*** — мати. *Ой, мамцю моя, це тобі наука, колихала ти мене, колиши й онука. Я остався з маткою.* **Хлопак*** — хлопець. *Зручний хлопак.* **Цараніст** — селянин, хлібороб. *Кажуть людям: пишітья, цараністи, у слободну армію.* У Словнику української мови як діалектне наводиться 'царанин'. **Курсантка** — молодого віку медична сестра. *Курсантка дивиться та й каже, що у вас, дядьку, нема вени.* Лексема 'курсантка' у загальнономовному вжитку поозначає особу жіночої статі, яка є слухачем курсів або ж вихованкою військового училища. **Кокона** — управителька маєтку. *Я пішла до кокони, впала і кажу, що в мене діти.* **Гардіст** — румунський військовий. *Він допрашує мене з гардістами.* **Жандар*** — жандарм. *Жандари зірвали в правленні все.*

8. Назви різних процесуальних дій: **Рукатися** — вітатися, потискуючи руки. *Садовлять батьків молодих, рукаються з платочком, дружки поштують їх.* **Соропити** — обробляти зерно з метою дезинфекції. *Пишеницю соропили, пересипали дусом.*

9. Назви різних конкретних предметів та абстрактних понять: **Патрик** — посвідчення. *Виніс той патрик, а Надя каже: диви, купив документи.* **Сйомка** — зображення чогось на спеціальній плівці. *Дивиться дохтур на ту сйомку і каже: плохо дело.* **Дус** — дуст. *Пишеницю пересипали дусом. Дус зайшов у мене.* **Сип** — опредмечена назва процесу сипання. *Із коша пускають сип — можна менший, більший.* **Контрак** — су-

перечки, протиріччя, непорозуміння. *Поки не були на контраки, то любились, а як побачили контракт, то розійшлися.* **Концентрарія** — повторна служба в армії. *Вийшла заміж, почалась війна, послала нас на концентрарію.* **Папарії** — події з несподіваною розв'язкою. *Я був на тих папаріях, і було мені солодко й гарно.*

10. Назви гир: **Кило** — гиря вагою в один кілограм. **Півкила** — півкілограмова гиря. **Хунт** — гиря вагою в один фунт. У досліджуваній говірці одночасно із лексемою ‘хунт’ функціонує розмовна назва гирі відповідної ваги ‘фунтовик’.

Лексику досліджуваної говірки репрезентують переважно іменники, серед яких наявні як лексичні, так і семантичні діалектизми. Деякі з них функціонують у мовленні як синонімічні або й дублетні номінації (‘патлаванка’, ‘павлінка’), деякі ж виявляють гіпонімічні відношення. У семантиці окремих діалектизмів простежується прозорий зв'язок із їх внутрішньою формою: ‘трусляк’, ‘вушак’, ‘ріжки’. Можна стверджувати, що досліджувана говірка зазнала впливу переселенських, а також сусідніх молдавських і румунських говірок: ‘мация’, ‘хлопак’, ‘папушоя’, ‘кокона’, ‘гардісти’ тощо. Звертають увагу діалектизми, які функціонують у фольклорних жанрах цієї говірки — у колискових та інших піснях. *Гай бебочки, гай спатки.* Лексема ‘бебочки’ є відповідником загальнономовного вигука ‘люлі’. У застільній пісні трапляється говірковий тавтологічний зворот: *Частуй, частуй, матінко, повною повницею.*

З різним ступенем діалектних трансформацій фіксуються й деякі фразеологічні одиниці: *без бога не до порога, а з богом і за море; розум є, то й щастя прийде; думка заносить, голова не одказує, а здоровля нема; робота не ведмідь, у ліс не втече; наше діло таке — прикрути та й сядь.*

Окремих зауваг потребують фонетичні особливості говірки. У загальних рисах їх можна звести до таких: 1) ненаголошене [o] перед складом з наголошеними [y], [i] та в деяких інших позиціях наближається до [y]: *унук, укріп, чоловік, го^лова, дохтур, мулдувани*; 2) заміна початкового [i] на [йа]: *йанвалід*; 3) приставні приголосні, зокрема перед [a], [y]: *Гадеса, гура, вутюг*; 4) послідовна заміна [ф] на [х] та [хв]: *кохта, хвартух, грахвинчик, охвицерчик, хвершал*; 5) спрощена вимова деяких приголосних звукосполук: *триц'ім', одинац'ім', скіко* (скільки); 6) зміна приголосних [г], [к] відповідно на [д], [х]: *шпиднути, дохтур*; 7) вживання [мн'] замість [мі]: *врем'а, мн'асо*; 8) м'яка вимова [л], [д], [т], [з], [ц], [н]: *л'есом, пут'ом, з до^хто^риц'юю, ма-*

газ'їн, в штан'ах; спостерігається й варіативна вимова типу “сахару” і “сахар'у”; 9) вставні приголосні між голосними у словах іншомовного походження “радіво”, “по радіві”, специфічна вимова деяких інших запозичених слів типу *квартира, на квартирі, калідор*.

Морфологічними ознаками говірки є зокрема такі: 1) зміна категорії роду в деяких іменниках. Чоловічий рід мають лексеми: *Гадес, постель, кровать. Д другого гостя з Гадеса немає. Підводь стіжки коло кровати, лави*. Значення жіночого роду мають іменники: *автомата, шкафа, толь, дишля. Він скида автомату; треба викупляти шкафу; до цієї дишли; порвалася толь*; 2) специфічні форми числа деяких іменників: *дві відрі молока; яблунина* (сингулятив на позначення дерева); 3) особливості відмінкових форм. Замість знахідного відмінка іменник приймає форму називного. *Молодий бере коні. Встаєм дойти вівці*. Замість давального відмінка іменник вживається у формі знахідного. *Молоду дарують*. В орудному відмінку іменники другої відміни м'якої та мішаної груп приймають закінчення **-ом**. *Двері замикаються ключом. Будка вкрита тольою*. Займенник ‘ніщо’ у родовому відмінку може мати скорочену форму: *нічо не помогло*; 4) специфіка особових флексій. Дієслова другої дієвідміни у третій особі однини теперішнього часу мають флексію **-е**: *просе, ходе, куре*. Дієслова першої дієвідміни з основою на **-а** і ненаголошеною флексією у третій особі однини теперішнього часу мають усічені форми: *колос пада; він гроші получа*. Дієслово наказового способу у другій особі однини може вживатися без постфікса **-сь**: *диви*.

Матеріал дослідження показав, що особливості говірки села Плахтіївка Саратського району Одеської області простежуються на різних рівнях діалектної мови — лексичному, фонетичному, морфологічному. Вивчення цих особливостей відкриває можливість для поглибленого аналізу їх в аспекті діахронії, для розуміння динаміки розвитку говірки, для наукових узагальнень.

1. Бевзенко С. П. Українська діалектологія. — К., 1980.
2. Гриценко П. Ю. Ареальне варіювання лексики. — К., 1990.
3. Словарь української мови: У 4 т. / За ред. Б. Грінченка. — К., 1958-1959. — Т. I-IV.
4. Словник української мови. — К., 1970-1980. — Т. I-XI.

РОЛЬ ФЛОРИСТИЧНИХ КОНЦЕПТІВ МАК І ПОЛИН В УКРАЇНСЬКІЙ МОВНІЙ КАРТИНІ СВІТУ

У статті наводиться спроба концептуального аналізу флорем *мак* і *полін*, що виступають ключовими концептами української культури. З'ясовується їх роль і місце в українській мовній картині світу.

Ключові слова: флористичний концепт, мовна картина світу, сема.

The article is intended to present the conceptual analysis of the floremes *poppy* and *wormwood*, which are key concepts in Ukrainian culture. Their role and significance in Ukrainian linguo-poetical picture of the world is being traced.

Key words: floral concept, lingual picture of the world, seme.

У 70-і роки ХХ ст. відбулось становлення когнітивної лінгвістики як науки, що вивчає людську свідомість, процеси мислення, зв'язки мислення з мовою, мови з культурою. У свідомості людини містяться концепти, що виступають складовими частинами концептуальної картини світу (ККС) — системи інтуїтивних уявлень про реальність [9:175], знань, що є результатом мисленнєвого відбиття дійсності, а також чуттєвого пізнання, яке в знятому вигляді міститься в логічному відображенні [3:108]. ККС відбивається в мові, у результаті чого виникає мовна картина світу (МКС) [1:292] — “мозаїкоподібна польова система взаємопов'язаних мовних одиниць, що відбиває об'єктивний стан речей довкілля і внутрішнього світу людини” [5:53].

Кожній людині притаманна своя індивідуальна картина світу, що формується під впливом обставин особистого життя та психічного розвитку особистості, у практиці різноманітних контактів людини зі світом за участю всіх форм свідомості — дотеоретичної (повсякденної), теоретичної (наукової, філософської), позатеоретичної (релігійної, мистецької), зазнаючи могутнього впливу рідної мови [8:40; 10:51]. Інтегративну функцію виконує загальна картина світу, носієм якої виступає людське суспільство в цілому як колективний суб'єкт. У межах загальної картини світу можуть бути виділені універсальна (загальнолюдська) та ідіоетнічна (національна) картини світу, між ними та всередині них виокремлюються певні сфери, перехідні та сполучні шари. Універсальні концептуальні й чуттєві категорії наповнюються новим змістом у кожній цивілізації та соціальній системі.

Специфіка втілення основоположних ключових понять, у всьому розмаїтті їх смислових структур і багатстві реалізацій, і формує особливу, характерну для даної культури картину світу [10:61-62].

Важливе місце в картині світу українського народу посідають флористичні концепти. Це зумовлено тривалістю стикання народу з об'єктами, воно має вирішальне значення при утворенні звичних уявлень. Найбільш давні реалії стають інтенсивним джерелом уявлень, закріплених мовою. І чим звичнішим для народу є певний образ, тим ширший його асоціативний діапазон [12:81]. А українця з давніх-давен оточував степ з його унікально багатою і різноманітною флорою, де головними рослинами були трави, серед яких найчастіше зустрічались *мак* і *полин*. Ці концепти в українській МКС мають розгалужену структуру. Вивченням структури концептів, їх ролі в картині світу народу й людини займається такий розділ когнітивної лінгвістики, як семасіологія, предметом дослідження якої, за словами С. А. Жаботинської, є концептуальні структури значень, способи відбиття ментальних одиниць свідомості в семантиці одиниць мови й мовлення [4:6-7].

Наша стаття являє собою спробу концептуального аналізу флористичних концептів *мак* і *полин*. Тлумачний словник фіксує два ЛСВ лексеми *мак*: 1. Трав'яниста рослина з довгим стеблом і великими квітками (переважно червоного кольору), що дає кулястий плід, наповнений дрібним насінням; вирощується як лікарська та олійна культура, а також як декоративна рослина. // Квітка цієї рослини. 2. Насіння цієї рослини [6]. Оскільки і квітка, і насіння маку були актуальними в побуті українського народу, то вони утворили окремо один від одного широкі асоціативні групи, що призвело до виникнення багатоманітної системи образів і символів.

Квітка маку може слугувати для означення національної приналежності пейзажу, а також для ще більшої його локалізації: маки ростуть у природних умовах у зоні степу. “Акації. Бджолині дзвони. Пшениці полохливий лан. І *маків* полотно червоне, Рвучке і ніжне, мов туман” (Павличко); “Цвітуть волошки в золотому житі і над смарагдом луки сяє *мак*” (Стус); “*Маки* в житі ридали пелюстками зірваних сліз” (Гуцало). Мак іноді вирощують як декоративну рослину, тоді він з'являється в топосі городу: “Пшениця в полі, *маки* на городі” (Костенко), — виникає потреба його сіяти: “Одгородила доля шматочок поля та й каже: — Отут нам з тобою сіяти. Хочеш — жито, хочеш — пшеницю, *мак*, свиріпу, овес, ширицю” (Костенко). Маки цвітуть улітку,

тож, іноді вони виступають позначенням цієї пори року, хоч і не символізують літо.” Де літо *маки* стеле килимами, дитя в городі ходить коло мами” (Костенко); “Цілувало літо до нестями, Загубився з ліку бій сердець. Назбирало *маків* між полями І пішло зі мною під вінець” (Стельмах). Зів’яли квіти можуть вказувати на прихід осені: “Вечір сухий кумач зів’ялого *маку* з копиці підняв” (Гуцало). *Мак* сприймається свідомістю українця як типова українська “рідна” рослина: “Хоч би в тім раї було все, як у Раї, — так само... Щоб посиденьки, цигарка, щоб чорнобривці і *мак*” (Жиленко). Звичність вживання маку спричинила його входження до національного орнаменту вишивки, де він став одним з найулюбленіших символів [14:154]: “І ходила та Ївга в куряві поговору, в червоних і чорних *маках* вишиваних рукавів” (Костенко).

Хоч зараз вирощують декоративні маки білого, жовтого, рожевого та інших кольорів, все ж у свідомості стереотипним кольором виступає червоний, саме він належить до концептуального ядра. На основі кольору з’явилися порівняння з маком: “І шоки палахтять — ці відчайдушні *маки*” (Драч); “Твоя хустина ніби *мак*, але бліда шока. Ми зустрічалися не так, та пам’ять утіка” (Суховецький); “Замість знаків і рим — тільки *маки*, кумачу нерозвіяний дим” (Гуцало). Утворений від іменника *мак* прикметник *маковий* частіше вживається зі значенням “червоний” і рідко — “той, що належить маку, подібний до маку”, первісна семантика відійшла на периферію. “... пливе гречин у *маковій* сорочці” (Костенко); “і *маково* маяла піна стрічками на рогах волових” (Степаненко); “то виходить ми справді на дні? — в охопленій білістю купині одні під безкровним крилом *макоцвітно*-пухнастої птиці якої насправді нема — тільки сниться” (Степаненко).

Мак, як багато інших рослин з позитивною символікою в українській ментальності, може асоціюватись з чимось хорошим, приємним, але чітко не визначеним: “О дивен світе! Жить тобі, Бо в найпекучішій журбі, Як розум вже заляк, Як в заметілях голова, Все ж хтось од серця одрива Тобі червоний *мак*, Знічев’я, просто так...” (Драч); “Я б тобі схилилася на груди, Замість терну розсівала *мак*, Та мені зв’язали руки люди. “Хай страждає, — кажуть, — треба так” (Драч); “Тичуть пальцем в лице І показують звихнуті знаки. В них душа не пече, Не цвітуть і червоні *маки*” (Стельмах). Це значення може набувати додаткової семи ‘жура’ часто в контексті втрати: “Маковія задмухе *маки* і роздмухе в серці журу. “От коли ти розучишся плакати...” Знаю, *маче*. Тоді помру” (Жиленко); “Все пройшло: і роки, і стежки,

і ріка понесла води бистра, Залишилось одне — поле в *маках*, як кров і пісні” (Стельмах); “червоні *маки* болючий спомин тихе ридання” (Калинець). Мак, що виступає символом тихих, спокійних спогадів, не уособлює біль і ридання. В останньому прикладі відбулось нашарування: мак — українська рослина, не бачити маків означає не жити в Україні, тоді спогади про маки як символ втраченої Вітчизни будуть болючими. Хоча в структурі концепту *мак* немає символічного значення “біль, туга”.

Одним з найбільш уживаних символічних значень концепту *мак* виступає “сон, спокій, забуття”. Це значення превалювало в грецькій та римській міфологіях [14:154; 11:138]. В Україні відвар з макових голівок використовували як снодійний, заспокійливий засіб. Марко Вовчок в оповіданні “Горпина” змальовує ситуацію отруєння жінкою своєї маленької дитини маковим відваром, що виявився дуже міцним для немовляти. У сучасному поетичному дискурсі доволі рідко зустрічається це символічне значення, що пов’язано, можливо, з появою інших методів лікування й забуванням народом давніх традицій. “ходив Бог по горі сіяв *маки* у дворі Божа Мати *маки* жала... хай би рожденна моленна раба Божа Тетяна забула все що кохала” (Степаненко), — тут *мак* виступає символом забуття, спокою. “Поробили, що сам я не свій, Не тримають високі пороги. Зверху *маком* хоч тім’я посій, Не стоїться, бо бігають ноги” (Стельмах), — у цьому прикладі *мак* теж уособлює спокій.

Ще одним поширеним символічним значенням концепту *мак* вважається “зоря”, “безмежність зоряного світу” [2:39]. Символічне перенесення відбулось на основі численності макових зернят, що нагадувало численність зірок. Але в сучасних поетичних творах символічне значення “зоря” перенесене й на макову квітку, можливо, за іншими ознаками подібності: “Отут, де межа між тобою і мною, де згасне кульбаба й засвітиться *мак*, — присядьмо з тобою, як літо з весною. І зиму полаєм. Не злісно, а так...” (Жиленко), — тут *кульбаба* уособлює сонце, а *мак* — зорі. “Під вікном твоїм я відкрив кулак, Показав зорю, мов червоний *мак*” (Павличко); “На зорях Настояні *маки* Кивають голівками: Не підходь” (Полішук); “Напевне, так і треба — судилося бо так: упали зорі з неба і надломали *мак*” (Стус).

До семантичного ядра концепту *мак* належить і символічне значення “безневинно пролита кров, кров загиблих воїнів, козаків” [14:154; 11:138-139], оскільки вважалось, що на тому місці, де пролилась кров, виростають червоні маки. “Ординці воїна скришили, На землю впа-

ло тіло біле І, наче зерно, проросло, А влітку *маком* зацвіло...” (Стельмах); “Гей, підземні мої журавлі, полягли ви в боях — *маки* ваших сердець розцвіли на воєнних полях” (Гуцало); “Будьонівців стрімкі алюри — Так *маком* б’є червоний слід!” (Драч); “Не спродалася квіткарка в місті — якраз на майдані Козака привели на страту. Коли кат замахнувся мечем, кинула вона до плахи усі квіти — і побрела в сльозах додому... Вельми здивувалася квіткарка, коли серед квітів раптом запалав *Мак*. “Ніби й не сіяла” — і вже до нього руку з ножем, коли *Мак* озивається: — Не ріж мене, дівчино, почекай третьої ночі.... Двері відчиня молодий Козак.... — Добрий вечір, дівчино, я з городу *мак*” (Калинець); “Залишилось одне — поле в *маках*, як кров і пісні” (Стельмах). Макова квітка може вказувати й на кров живої людини, а не тільки загиблого воїна, відбувається розширення семантики: “Та й натяг Устим на плечі посічені Тюремну сорочку, в діжі намоклу, І величenna *макова квітка* кривава Зайнялась на плечах, гей, спалахнула” (Драч).

Традиційною складовою концепту *мак* є порівняння з ним гарної дівчини, у фольклорі *мак* був символом красивої дівчини, а з *маківкою* могли порівнювати матір [11:138-139]. “А в бідної дівчиноньки намиста немає, Попід гору несе воду — як *мак* процвітає” (Нар. тв.); “Нехай моя краса з дівочками гуляє; З дівками гуляє, як *мак* процвітає, собі пару має” (Нар. тв.). У свідомості сучасних українців це символічне значення відходить на периферію, зустрічається рідко: “хто ти після того лайдаку козак три дівки три любки і кожна як *мак*” (Малко); “На прапорах цвітуть зелені *маківки*, У чергах матері покірно долі ждуть...” (Стельмах).

У сучасному поетичному дискурсі *мак* може використовуватись для зображення аномалій життя, для підкреслення контрасту між нормою, традицією й відхиленням. “сарана чаду несеться з маньчжурських степів... я перестав дивуватися задовго до того як побачив що *маки* кров землі жовті у спустошеному ґрунті” (Калинець), — на чужині й маки не такі, як на Батьківщині. “зібрано з клумби... дрібні *маківки*” (Калинець), — мак може вирости великий тільки на волі, а в місті, на клумбі, в штучних умовах маківки ростуть дрібні. “Спалені танки й гармати стримлять в бур’янах по узбіччях, Чорними *маками* вирви в полях — скільки чорних квіток!..” (Гуцало), — чорні *маки* — знак війни.

Нещодавно у структурі концепту *мак* з’явилося ще одне значення “наркотична речовина”, воно увійшло вже в побутову картину світу

(в науковій — медичній, ботанічній — було й раніше), але в поетично-му дискурсі, в художній картині світу поки зустрічається рідко, лише в гумористичних творах: “Стрів наркоманів дід Лаврін: — Хотіли маку? Ось вам хрін!” (Скомаровський); “Крадькома насіяв маку — і тремтить від переляку” (Скомаровський).

Як зазначалось вище, макове насіння, що теж називають маком, утворило свою групу асоціацій. Оскільки його часто використовували для приготування страв, то це й стало основним значенням. “Вони без маку не спечуть коржа” (Костенко); “У нас печуть з квасолею і маком. І креплики з капустою. Й коржі.” (Костенко); “Ходи хутчіше де ти є я знову вкрав із маком булку” (Малко); “по вчорашній коляді рум’яні лица калачів бісер маку розсипаний для горобців” (Калинець); “Звисають з тебе булави маку і срібний часник — проминуло літа скупі оздоби й радощі” (Калинець). Макове насіння виступає символом великої кількості, оскільки в маківці безліч зернят. А одна зернина символізує щось дуже мале, перенос відбувся на основі зовнішньої подібності. “і дякуєм Тобі, що нас удвох залишив на день, на ніч, на хліб, на сіль, на мить, як мак, як вік сніжини, що атакує огнище поганське” (Кашка); “зараз уже не зможу викинутись вночі з літака і лежачи горізнач на пружкому матраці повітря вибрати з-поза шкла гермошолома маково малосвітну зірку” (Нечерда). Індивідуальним буде порівняння маку з порохом на основі схожості кольору: “Мак із маківки — порох бездимний тихо ллється на грядку, як дим” (Гуцало). Маківка теж може символізувати щось мале: “Та маленьке дитя, найменше, як маківка, “Мамо, я хочу такої льолі”, — сказало” (Драч).

Макова пелюстка теж на основі зовнішньої подібності стала символом легкості, ніжності: “Куди його, як макову пелюстку, тисячолітнім вітром занесло?” (Костенко); “долоня пелюстка маку у потиску” (Калинець).

Отже, структура концепту *мак* досить складна, вона налічує кілька семантичних центрів: рослина, квітка, насіння, плід (коробочка) — кожен з них утворює свій асоціативний діапазон, має лексичне, кілька символічних та образних значень, які на периферії перетинаються й взаємно доповнюються, а це призводить до появи складних полісемантичних символів.

Великого поширення на всій території українських степів набув *полин*: “Трав’яниста або напівкущова рослина родини складноцвітих з міцним запахом і гірка на смак” [6]. Цей концепт, що займає одне

з основних місць в українській МКС, має оригінальну структуру: в усіх значеннях — прямому, переносних, символічних, образних — є сема ‘гіркий’, стабільність наявності якої пов’язана з вмістом гірких ефірних олій у всіх частинах рослини. Для *полину* в прямому значенні *гіркий* виступає сталим епітетом: “Лучче мені, моя мати, гіркий *полин* їсти, Як з нелюбим, препоганим на посаді сісти” (Нар. тв.); “Німо пливе і міниться білий пісок при місяці. Уліво — човни водою, управо — *полин* гіркий” (Суховецький); “І з-за *полинних* гіркнучих снопів Лоша він кликав — принца ніжногубого” (Драч).

Сема ‘гіркий’ може бути експліцитно наявною і при вживанні концепту *полин* в переносному значенні: “Гірка моя, мати, доля, Гірша від *полину*. Зсушив, зв’ялив козак дівку, Як вітер билину” (Нар. тв.); “У слові сонце і *полин* гіркий” (Палієнко); “й гірке, немов *полин*, безсмертя наше смертне — як висохла ріка на білих рушниках” (Гуцало); “Ніч повільно плуганиться, наче гарба із волами. На гарбі — сіно хмар, що зів’ялим гірчать *полином*” (Гуцало); “спокутує не знати за віщо приносить спасення не знати від чого тому дихає на світ *полिन*-*новою* гіркотою” (Калинець); “Ми *полин* не забудем, *полин* не огудим, нас *полин* прихистив під зеленим крилом — хай гірчать *полином* наші руки і губи так, як погляди наші гірчать *полином*” (Гуцало). В українській МКС переносне значення витворилось на основі схожості неприємного, гіркового смаку рослини та неприємних, гірких почуттів людей, причина яких може не вказуватись, її не потрібно знати, головне — наслідок, страждання. На відміну від такого сприйняття в українській МКС, у Біблії гіркими, як *полин*, були наслідки людських пороків, гріхів, нечесності [11:31], тобто аналогічне перенесення проходило на іншій основі, *полин* уособлював гріх, а в українській МКС він виступає символом страждання, важкого життя.

Полин може символізувати гіркоту, тоді означення “гіркий” буде відсутнім у поетичному дискурсі: “Це, може, правда, може, півлегенди, що має присмак крові й *полину*” (Костенко); І ніч, як ніч. Чому *полин* не тільки в серці. Але й в роті?” (Калинець); “Ще того віку вистачить. Ще того життя *полинного*, щоб вік перебрести, лишивши цю пустулю, як хрести лишають на могилах...” (Ірина Калинець); “Ідїть додому, на Вкраїну: Де зорі рідні і дощі. Хоч з *полином* наполовину, Та цільно стане на душі” (Стельмах); “Півсотні літ валяємось ми в дебрях, Де за Вітчизну віддали життя. Давно *полин* зневаги й забуття Проріс крізь наші побілілі ребра” (Паламарчук); “Моя любов! Прекрасна Дульцінея! *Полин* і мед...” (Красівський); “стоять напоготови

пирій барвінкович будяк... пилипівка (чи пак *полинівка*)” (Нечерда); “і губи що сніються щоночі вологі від сліз чи від снігу солодкі печуть *полинами*” (Малко). Символічне значення “гіркота” стало для концепту *полин* найпоширенішим, прикметник *полинний* означає “гіркий”. Інших символічних значень у чистому вигляді концепт *полин* майже не має, це ядерне значення присутнє завжди, але воно може бути єдиним, як у вищенаведених прикладах, а може доповнюватись іншими.

Символ “гіркота” в структурі концепту *полин* може доповнюватись синонімічною семою ‘терпкість’: “А де Україна? Все далі, все далі, все далі... Шляхи проростають дрімучим терпким *полином*” (Стус); “хмільна й терпка, немов *полин*, жага” (Гуцало). Може відбуватись доповнення семою ‘туга’, яка зустрічається тільки при переносному значенні: “А кінь його — у яблуках туманів, а кінь — це сиза туга *полинів*” (Гуцало); “Яка ж у нім прегіркава, яка ж *полинова* сила Була в тім трунку воєнним, яка туга — туга й німа!” (Драч). Теж тільки при переносному значенні зустрічається додаткова сема ‘смуток’: “*Полинні* смутки літніх вечорів, коли життя — немов *полинний* смуток, коли отрута срібної зорі стоїть у горлі, що не проковтнути...” (Гуцало).

Структурною складовою концепту *полин* виступає його можливість вказувати на топос України: “Там ліс так гостро лиється з гори, там носять мурахи достиглі зела. Цвіте *полин*. Царівна невесела. А зорі — доторкнися і бери” (Корж); “Ти, скіфська баба, кам’яна незграба... Чого смієшся? Космос нежонатий, а ти одна стоїш у *полинах*” (Костенко). Це значення теж містить сему ‘гіркота’: “Шоломи вечорів у *полинах* Вкраїни, ясні кольчуги днів, розвіяні у прах!..” (Гуцало); “Блакитних *полинів* суха блакитна втома. Подільський край. Моя подільська сторона” (Гуцало); “Пустіть мене до мене. Поможіть ввібрать в голодні очі край *полинний* і заховать на смерть” (Стус); “А там — з розсміяних долин цвіт яблунь. Пісня. Просто голос. І Україна — мій *полин*” (Ірина Калинець). Для поетів-в’язнів Україна була не приємною згадкою, а болісною, важкою, гіркою, тому й з’явився в їх віршах образ *полинного* краю, тобто краю, де не просто росте полин, а втраченої Батьківщини, про яку боляче, гірко згадувать.

У картині світу українського народу існує уявлення, що життя рослин значно триваліше, ніж людське, тому рослини можуть бути свідками давніх подій, розповідати про них. Це стосується й полину. Та будь-які спогади містять часточку суму за минулим, а полин взагалі нагадує про гірке. Такий образ полину-гірких спогадів наявний у су-

часному поетичному дискурсі. “Я вже не тут. А ти ще при мені. Ми вже не тут. Напоєні вітрами. І сивіють у сизім *полині* старі як світ слова старої драми” (Драч); “Похмілля віків настоєм *полинним* Лікує всілякі космічні тортури.... Це ж Боянові метастази — Вибухають під серцем загуслі Староруські *полинні* екстази...” (Драч); “Станем казками, що розповідатиме рута, золототисячник і при дорозі *полин*” (Гуцало); “З імлавої імлі, з-поміж багать осінніх, з блакитних *полинів*, опалих із небес, з дитинства ми ішли, скрадалися, як тіні, ждучи на чудеса — і боячись чудес...” (Гуцало); “Ну а я, хто ловив химери, пам’ятає твій Чорний шлях, з *полинів* до нової ери озовусь в твоїх світлих снах” (Базилевський).

Кольорова гама полину теж досить сумна: сірий, сивий, сизий, блакитний, колір мли. Існує думка, що саме колір і став провідним критерієм номінації рослини, її назва походить від псл. **polъ*-половий, цей колір у східнослов’янських мовах позначає світло-жовтий, блідий, але у південнослов’янських мовах — блакитний; простежується також спорідненість з грецьким словом, що має значення “сірий, блідий, блакитний”. Хоча деякі дослідники пов’язують походження назви *полин* з псл. **poleti* “горіти, палати” чи з *половел* [13]. Кольорове означення навіть при прямому значенні привносить елемент печалі, вказує на наявність постійної семи ‘сум, гіркота’. “А кінь його — у яблуках туманів, а кінь — це сиза туга *полинів*” (Гуцало); “І сивіють у сизім *полині* Старі як світ слова старої драми” (Драч); “І шелестіли зів’ялі слова *полинови* — сірі й погаслі, неначе *полин*, солов’ї” (Гуцало); “За одним із них зосібна варить щось на Іскрі Божій сива пані, пані срібна, як *полин*. Або й срібніш” (Жиленко); “Неначе купальська папороть — вовчі цвітуть зіниці, вовчі зіниці припишклої *полинової* мли” (Гуцало); “Вечірне небо — наче *полини*. У *полинах* цвіте блакитна тиша” (Гуцало); “Блакитних *полинів* суха блакитна тиша” (Гуцало).

Заслуговує на увагу створений поетом В. Боровим образ *полину*, що містить одночасно всі вищепераховані компоненти значень концепту. Тут і “гіркота”, і “давнина”, і семи ‘терпкість’, ‘сум’, ‘тривога’, і кольорове позначення “сивий”, — а разом це історія українського народу. “А під дощем — як терпко й гірко віє На всіх вітрах настояний *полин*... Шепоче щось — і висловить не сміє, Немов *полин* на цілий світ один! Хрещатий, сивий — без окрас і заби, Печерних предків диким посланцем Він задивлявся в камінні очі баби Із скіфських літ — і наливавсь свинцем. Ординців свист — і горя крик за ними, І скрип мажар — чумацьких, степових... Од них пойнявся думами те-

рпкими, І шум тривожний взяв *полин* від них... І ліг, як хмара, сумом по долині — Легкий як легіт і цупкий як дріт” (Боровий).

Хоч *полин* і є бур’яном, у такому значенні він використовується рідко, можливо, через віддалення сучасних носіїв МКС від роботи в полі, від життя серед живої природи. Це значення перебуває на периферії у структурі концепту. “То перехували мене поляки — пан Станіслав і пані Марія, То *полин* на цвинтарі” (Драч).

Ліна Костенко у своїх віршах використовує складний символічний образ з Апокаліпсису *зоря Полин*: “Розбився корабель. Горять Галапагоси. І сходить над Дніпром гірка *зоря-полин*”, “Чому *Звізда-Полин* упала в наші ріки?!” (Костенко). В Апокаліпсисі значиться: “і впала з неба велика зірка, що горить подібно до світильника, і впала на третю частину річок і на джерела вод. Ім’я цієї зірки “полин”; і третя частина вод зробилася полином, і багато людей померло від вод, тому що вони стали гіркі” (Апокаліпсис 8:10-11). Тлумачі Апокаліпсису зазначають, що в назві зірки передвказуються наслідки її падіння. Ім’я зірки — Полин. Це не персоніфікація, а вказівка на справжню властивість її природи. А властивість її природи така ж, як і властивість трави, що називається полином, — створювати смакове відчуття гіркоти [7:184]. Після падіння зірки в річки вода стала отруєною, гіркою, і багато людей померло. В Україні 29 квітня 1986 року сталась аварія на Чорнобильській АЕС, внаслідок чого була опромінена вода та все інше, багато людей загинуло. Отже, в картині світу українського народу катастрофа на Чорнобильській АЕС сприйнялася як падіння зірки Полин. Апокаліптичний образ було злокалізовано на Україні, таке перенесення, мабуть, не має підстав, оскільки в Біблії йдеться про третину річок усєї планети, а не про одну річку, і до падіння зірки Полин повинні спочатку збутися попередні пророцтва Апокаліпсису. Але в картині світу українського народу все закріпилося саме так, і в художніх творах продовжує використовуватись образ *зірки Полин* як вказівки на аварію в Чорнобилі.

Таким чином, структурним центром концепту *полин* є семантичне ядро зі значенням “гіркий”, майже всі інші значення містять у собі сему ‘гіркий’, що наявна і в тузі за минулим, і в думках про Батьківщину, і в кольорових позначеннях. Периферійних значень без семи ‘гіркий’ дуже мало. І хоч номінація відбулась на основі кольору рослини, в картині світу на перше й основне місце виступила смакова особливість, на її основі й утворився асоціативний діапазон концепту.

У картині світу будь-якого народу природа, що оточує людей, по-сідає одне з основних місць, впливає на формування свідомості. Тож, дослідження флористичних концептів може допомогти при вивченні особливостей свідомості, світосприйняття українського народу, при моделюванні цілісної картини світу українців. Сучасну МКС варто досліджувати, залучаючи матеріали сучасного мовленнєвого дискурсу, оскільки протягом різних епох МКС зазнавала деяких змін, наприклад, роль флористичних концептів у кінці ХХ ст. зменшилась через зростання урбанізаційних процесів.

1. *Богдан С.* Епістолярні звертання як вияв індивідуальної мовної картини світу // Актуальні проблеми менталінгвістики: Наук. зб. — К. — Черкаси, 1999.

2. *Братко-Кутинський О.* Символіка світобудови // Людина і світ. — 1991. — №11.

3. *Брутян Г. А.* Язык и картина мира // Философские науки. — 1973. — №1.

4. *Жаботинская С. А.* Когнитивная лингвистика: ракурсы анализа языковой картины мира // Актуальні проблеми менталінгвістики: Наук. зб. — К. — Черкаси, 1999.

5. *Жайворонюк В. В.* Проблема концептуальної картини світу та мовного її відображення // Культура народів Причорномор'я. — Симферополь. — 2002. — №32.

6. *Новий тлумачний словник української мови в 4 т.* — К., 1999.

7. *Орлов Н.* Апокалипсис Святого Иоанна Богослова: Опыт православного толкования. — Краматорск, 2002.

8. *Постовалова В. И.* Картина мира в жизнедеятельности человека // Роль человеческого фактора в языке: Язык и картина мира / Под ред. Б. А. Серебренникова. — М., 1988.

9. *Руднев В. П.* Энциклопедический словарь культуры XX века: Ключевые понятия и тексты. — М., 2001.

10. *Семенець О. О.* Синергетика поетичного слова. — Кіровоград, 2004.

11. *Словник символів культури України / За ред. В. П. Кочура та ін.* — К., 2002.

12. *Сукаленко Н. И.* Отражение обыденного сознания в образной языковой картине мира. — К., 1992.

13. *Фасмер М.* Этимологический словарь русского языка: В 4 т. — М., 1987.

14. *Шейнина Е. Я.* Энциклопедия символов. — М., Харьков, 2002.

ДО ПИТАННЯ ПРО КЛАСИФІКАЦІЮ БОЛГАРСЬКИХ ПЕРЕСЕЛЕНСЬКИХ ГОВІРОК

Стаття присвячена проблемі класифікації болгарських переселенських говірок Півдня України. Відмінності між діалектами виявляються на всіх мовних рівнях і релевантні особливостям у культурі.

Ключові слова: морфологія, діалектологія, болгарські переселенські говірки, артикль.

The classification of Bulgarian transmigratory dialects of the Ukraine have been described in the article. The differences between dialects can be found on all language levels and relevant to the peculiarities in culture.

Key words: morphology, dialectology, Bulgarian transmigratory dialects, article.

Болгари в Україні, попри дію у різний час несприятливих чинників, виявилися стійкими щодо збереження етнічної самоідентичності. Цьому сприяло їх компактне розселення у Прутсько-Дністровсько-Дунайському межиріччі і в Надазов'ї, а також те, що більшість болгар було зайнято у сфері сільськогосподарського виробництва; селянство ж, як відомо, послідовніше й триваліший час зберігають традиції свого народу чи своєї етнографічної групи [9: 40]. На наш погляд, на ступінь збереження етносу найбільшою мірою впливає ізольованість регіону від міського впливу, міської культури, що сприяє збереженню диховної культури, архаїчних рис побуту.

Картографування діалектного матеріалу, зібраного у болгарських говірках України й Молдови у 50-тих рр., дозволило визначити типи переселенських говірок та з'ясувати їх генезу. Зокрема встановлено, що переселенські болгарські говірки поділяються на: чушмелійські, чийшійські, вільшанські, балканські, фракійські, західноболгарські і східнородопські [1: 32-41].

Серед переселенських болгарських говірок України представлені, в основному, говірки північно-східного (мізійського), південнобалканського, підбалканського та східнофракійського типів.

Усі досліджувані говірки (крім Терновки в Приазов'ї) належать до східних. Серед досліджуваних переселенських говірок наявні говірки усіх основних типів говорів Східної Болгарії, крім центральних родопських і деяких балканських. Тому в класифікації болгарських

говірок в Україні релевантним виявляється протиставлення північні — південні болгарські говори. Найбільш відчутно це протиставлення виявляється на фонетичному рівні і насамперед за рефlekсами *ѣ, зокрема в позиції перед наступним м'яким приголосним: у говірках північно-східного типу це рефлекс — *e* (*летен, верен, гулеми*), а в говірках південно-східного типу — *'a* (*л'атен, в'арен, гол'ами*). Діагностичними є також і ступінь редукції ненаголошених голосних, нестабільність фонем /x/, наголос у формах дієслів наказового способу, частка у формах дієслів майбутнього часу та ін. У цілому в болгарських говірках в Україні північно-східного типу виявлено риси й тенденції, властиві вокалічним мовам, а в говірках південно-східного типу — риси консонантних мов [5: 55]. На лексичному рівні при розмежуванні північ — південь найхарактернішими є протиставлення *дъщеря* — *щерка* 'дочка', *стан* — *разбой* 'ткацький верстат', *зеле* — *лагна* 'капуста', *гълча* — *хортувам* 'розмовляти' та ін.

Спільність південних говорів підтверджують і свідчення БДАО. Поділ континууму на північ — південь виявляється насамперед в акцентології: тенденцією південних говорів до переміщення наголосу на перший склад, що підтверджують карти "наголос у іменниках *момче, жена, мома*" та у формах 2 особи однини дієслів наказового способу. Спільність південних говорів виявляється і на інших мовних рівнях. Так, у південному ареалі поширеними є збережені староболгарські форми знахідного відмінка іменників *n*-основ: *камен, ремен, кремен, ечмен*, що свідчить про давність розмежування північ — південь, що неодноразово підтверджували дослідники. Цей розподіл, можливо, відбиває колишню спільність усіх південноболгарських діалектів. Серед переселенських болгарських говірок України представлені, в основному, говірки північно-східного (мізійського), південнобалканського, підбалканського та східнофракійського типів.

Беручи за основу класифікації форму артикля чоловічого роду, необхідно виділити серед фракійських, мізійських та балканських говірок *o*-говірки (*мъжо, снего, крако*) і *ѣ*-говірки (*мъжѣ, снегѣ, кракѣ*). Кримські болгари зберігають артикль імен чоловічого роду *-ѣт, -ят* (*мъжѣт, барѣакѣт, Кубанѣт, Кримѣт*), функціонування якого відзначено лише в цих говірках.

Серед переселенських болгарських балканських говірок дослідники розрізняють балканські *ѣ*-говори і балканські *o*-говори [1: 32-41]. Говірки чушмелійського і вільшанського типів також належать до *o*-діалекту. Болгарські говірки вільшанського типу належать до північ-

чно-східних болгарських говорів *о*-діалекту; на думку Л. Мілетича, носіями *о*-діалекту Сілістренського округу є переселенці з Разграду — *шиковці* та *гребенці* [7: 27]. Вільшанська говірка за ознакою членної форми, на відміну від говірок чийшійського типу, об'єднується із шуменським діалектом (чушмелійською говіркою).

На думку укладачів АБГ, членна форма не завжди може служити класифікаційною ознакою, тому що за іншими важливими ознаками вільшанські і шуменські говірки мають істотні розходження [1: 36]. Різні риси пов'язують обидві групи з південнобалканськими говорами. Сучасні дослідження вказують на те, що і чийшійські говірки за визначальними рисами не були споконвіку північно-східними.

Зазначимо, що болгарські діалектологи включають балканські говірки в групу *ъ*-діалекту. На членну форму *ът*, *ъ* вказує і С. Стойков як на спільну характерну рису всіх балканських говірок [11]. Дійсно, для більшості балканських говірок метрополії цей артикль є характерним. Однак є балканські говірки, у яких знаходимо артикль *-о*, і вони належать, за класифікацією С. Б. Бернштейна, до балканських *о*-говорів або *о*-діалекту [1: 6]. В Україні такими є говірки С. С. Задунаївка, Нова Іванівка, Рівне, Виноградівка (Бургуджі). Укладачі АБГ відзначають, що жодний із балканських говорів *о*-діалекту не описаний у роботі М. С. Державіна [1: 3].

На думку укладачів АБГ, балканські говори *о*-діалекту не становлять стійкої єдності й за іншими ознаками, вони надзвичайно різноманітні за своїм складом і не мають якоїсь внутрішньої єдності [1: 38]. Проте етнографи відзначають спільність у виявах духовної культури: деякі міфологічні персонажі відомі, наприклад, тільки носіям *о*-говорів і не зустрічаються в інших говірках. Так, еортонім *Драгайка* був поширений у Північно-Східній Болгарії, причому в болгар, які є носіями *о*-діалекту (сс. Криничне, Вільшанка); у вихідців із Північно-Східної Болгарії носіїв *ъ*-діалекту свято називається Йеньовден [3: 166].

Артикль іменників чоловічого роду *-о* характерний і для деяких говірок Південної і Північної Фракії, відомих у лінгвістиці під терміном *загорський клин*. Вперше в болгарській діалектології згадку про *загорський клин* у Південній Фракії знаходимо в Л. Мілетича, який виділив цю групу говірок на підставі однієї особливості — наявності артикля *о*. На його думку, *загорці* переселилися у Північну і Південну Фракію з Північно-Східної Болгарії по балканських проходах, тоді як С. Стойков вважає, що вони переселилися із Шуменської і Про-

вадійської околиці. Існує думка, що доцільно виділяти цілісний східноболгарський *o*-діалект [6]. З І тому БДА є очевидним, що *o*-говір Південної Болгарії не становить повної єдності. Частина *o*-говірок належить до говірок західного типу, а інша частина *o*-говірок — до східноболгарських, загорських.

Основні відмінності між двома підтипами *o*-діалекту зводяться до наявності або відсутності редукції *e* в *u*, лабіалізації *u*, збереження або втрати давніх твердих або м'яких приголосних у кінці слова.

Появу *o*-артикля в болгарських говірках Л. Мілетич пояснює закономірністю, яка, ймовірно, існувала давніше: заміною *ъ* в *o* в останніх складах. Не варто забувати, що говірка с. Сухо біля Солуні, описана В. Облаком у 1898 р., належить також до *o*-діалектів. Важливість вивчення південнофракійських говорів неодноразово відзначали славісти. Це зумовлено почасти тим фактом, що, на думку С. Младенова, вони є продовженням родопського і солунського говорів, носіями яких, як вважають, були Кирило і Мефодій [8: 349]. Дослідивши південно-східні болгарські говори, Т. Бояджієв дійшов висновку, що спільність південнофракійських говорів із солунським є не результатом взаємодії, а наслідком “колишньої і теперішньої спільності всіх південноболгарських діалектів” [2: 18]. У фракійських говірках Бессарабії, як і в східнофракійських говірках метрополії, є артикль чоловічого роду однини *-o*. У переселенських говірках послідовно це явище функціонує в говірках сс. Червонознам'янка, Бакалово, Кубанка, Сverdлово, Тернівка.

Як відзначали укладачі АБГ, у деяких болгарських *o*-говірках Бессарабії на місці артикля *-o* зафіксовано артикль *-ъ*. Так, у говірці с. Паркани під впливом чийшійської говірки членна форма *-o* замінена формою *-ъ*. Форма *-ъ* притаманна також благоєвський говірці, яка близька до сусідньої говірки с. Кубанка [1: 40]. У сучасній кайраклійській говірці членна форма *-o* майже витіснена формою *-ъ* під впливом сатуновської говірки. [1: 40]. У кубейській говірці в ненаголошеній позиції під впливом сливенських говірок вживається часто артикль *-a* (*кон'а, къра*). Новоіванівська говірка також зазнала відчутних змін на території Бессарабії: давня членна форма *-o* сьогодні зберігається лише в прикметниках [1: 38]. Артикль *-o* в прикметниках у всіх говорах цієї групи утримується послідовно. Артикль *-o* поступається місцем *-ъ* і в говірках метрополії. Ще в 30-ті рр. ХХ ст. болгарський діалектолог Г. Попіванов зазначав, що в шуменських говірках членна форма *-o* поступається місцем формі *-ъ* [10: 359]. Автор пояс-

нює цей процес впливом літературної мови, а також впливом сусідніх говорів *ѣ*-діалекту. На думку укладачів АБГ, основною причиною заміни членної форми і зникнення інших архаїчних рис шуменського діалекту є вплив балканських говірок. Досліджуючи іменну систему чушмелійської говірки, В. К. Журавльов у 50-і рр. XX ст. відзначав, що при першому ознайомленні з говіркою створюється враження про заступлення *ѣ*-артиклем *о*-артикля: досить часто вживаються форми *л'аба, сина, д'ада*, але при докладнішому вивченні цього явища з'ясується, що форми з артиклем *-ѣ (-а)* вживаються носіями говірки в тих випадках, коли вони розмовляють по-болгарськи з людиною, яка недостатньо знає говірку, із людиною, що не живе в цьому селі, тобто з *чужою* людиною. У розмові між собою носії говірки ніколи не вживають *ѣ*-артикль, сприймаючи форми з *ѣ*-артиклем як іншодіалектне явище [4: 47]. Крім того, у чушмелійській говірці ще в 50-ті роки фіксовано іменники, які не мають форм з артиклем. В однині це іменники чоловічого роду на *-у*: *ч'ерау* 'червяк' (літ. *черав*), *шкау* 'шкаф', *зас'еу* 'частина весільного обряду — просівання борошна для короваю' (літ. *засевки*), *уор'еу* 'горіх' (літ. *орех*), *сид'еу* 'перламутр' (літ. *седеф*), *тезг'ау* 'верстак' (літ. *тезгях*) [4: 51]. Відсутність членної форми в таких випадках пов'язана з фонетичними особливостями говірки — іменники, що закінчуються на *-уу*, часто втрачають останній звук *-у*; ймовірно, відбувається стягнення: *черау* зам. *черауу*. В інших випадках відсутність артикля пов'язана з семантикою. Так, терміни спорідненості не мають артикля — і ті, що закінчуються на *-у* (*даду, сваку, чичу*), і деякі інші — *мама, кака, буле, мьш, брат*. Не мають артикля в однині і множині слова, на позначення одиниць виміру: *иктар, сажен, аршин, адъм* (крок), *тон, пунт, килаграм, килу, грам, м'асиц, година, кат* 'сувій тканини' та ін. [4: 52]; без артикля в цій говірці також вживається лексема *дом* та деякі інші. Усе це свідчить про складну ситуацію зі збереженням чи трансформацією артиклів у переселенських говірках, що вимагає системного дослідження цього явища на значному за обсягом матеріалі. Відсутність досліджень, докладних описів, які б фіксували сучасний стан болгарських переселенських говірок, не дозволяє простежити дальшу еволюцію цих говірок.

1. *Атлас болгарских говоров в СССР*. Ч. 1. Вступительные статьи. Комментарии к картам. — М.: АН СССР, 1958. — 84 с.

2. *Бояджиев Т.* Българските говори в Западна (Беломорска) и Източна (Одринска) Тракия. — София: Климент Охридски, 1991.

3. *Дыханов В. Я.* Традиционные системы календарных дат болгар и гага-

узов // Археологія та етнологія Східної Європи: Матеріали і дослідження. — Одеса: АстроПринт, 2000—С. 155-168.

4. *Журавлев В. К.* Говор села Криничное (Чешма-Варуита) // Статьи и материалы по болгарской диалектологии СССР. — М.: АН СССР, 1955. — Вып. 7. — С. 18–62.

5. *Колесник В. А.* К вопросу о статусе фракийских говоров болгарских сел Юга Украины // Слов'янський збірник. — Одеса: Астропринт, 1996. — Вип. 1-П. — С. 50–56.

6. *Кочев И.* Основното диалектно деление на българския език // Български език, 1980, №4. — С. 295-305.

7. *Милетич Л.* Източнобългарските говори. — София: БАН, 1989.

8. *Младенов Ст.* История на българския език. — София: БАН, 1979.

9. *Наулко В.* Сучасні етнічні процеси серед болгарської діаспори України // Матеріали міжнародного круглого столу “Болгари в Україні: в пошуках національної ідентичності (минуле і сучасність)”. — К., 1998. — С. 37–43.

10. *Попиванов Г.* Особенности на шуменския говор // Сборник на БАН. — София, 1940. — Кн. XXXIУ.

11. *Стойков Ст.* Българска диалектология. — София: Проф. Марин Дринов, 2002.

УДК 81'373.611

О. І. Бондар, М. Григоренко

**ТЕРМІНОЛОГІЧНЕ ПЛАНУВАННЯ В УКРАЇНІ
ПРОТЯГОМ 30 — 50-х рр. ХХ ст.
(НА ПРИКЛАДІ СЛОВНИКІВ ФІЗИЧНИХ ТЕРМІНІВ)**

У статті розглядається процес русифікації української термінології, зумовлений політичними причинами. Показано засади, на яких укладали термінологічні словники, вилучаючи з них сформовану вже власне українську термінологічну систему.

Ключові слова: термінологічна лексика, лексикографія, русифікація.

The article deals with the process of russification of Ukrainian terminology, depended on political reasons. The principles of terminological dictionary compilation with already formed Ukrainian terminology extracting have been shown.

Key words: terminological vocabulary, lexicography, russification.

Як відомо, лексичний рівень мовної системи є найбільш проникний для зовнішніх впливів, тому система лексичних одиниць мови змінюється набагато швидше, ніж інші мовні одиниці. З одного боку,

це є позитивним явищем, оскільки мова має змогу оперативно відображати різноманітні зміни в реальному житті. З іншого боку, велика проникність лексики несе в собі загрозу швидкого поширення деградаційних змін, які, вийшовши з-під контролю, призводять до засмічення словникового складу мови запозиченими іншомовними словами, до денационалізації і, врешті-решт, до руйнації. Це зумовлює особливу потребу в кодифікуванні лексичної норми як зразка суспільного спілкування на певному етапі розвитку мови і суспільства, на який повинен орієнтуватися мовець. Коли щодо загальноновживаної лексики в даному випадку розбіжностей у розумінні ролі запозичень практично не виникає, то стосовно термінологічної лексики ситуація інша. Чимало вчених вважає, що запозичення не тільки термінів, а й цілих терміносистем — справа нормальна, бо терміни є штучними утвореннями і загалом мовців не вживаються, обмежуючись лише відносно вузькими колами науковців і працівників, фахівців, відповідних галузей. Іншими словами — це “спеціальна мова” [4], “метамова науки” [1: 89], яка є лише однією з підсистем мови, до того ж замкненою. Такий погляд за доби інформаційного вибуху і масової грамотності є явно застарілим і не зовсім відповідає реаліям, що склалися. Наразі вчені фіксують інтенсивні процеси взаємообміну між загальноновживаною і термінологічною лексикою, насамперед, процеси детермінологізації і термінологізації [5; 7]. А це значить, грань між спеціальною, термінологічною і загальноновживаною лексикою стирається, що тягне за собою всі вищеназвані проблеми і загрози. Отже, на відміну від загальноновживаної, термінологічна лексика вимагає не тільки описового підходу, втіленого в систематиці та класифікації, і в першу чергу не стільки його, як прескриптивного підходу, який забезпечує засади конструювання термінів або кодифікування термінологічних норм шляхом відбору слів з усієї лексичної системи національної мови і систематизування їх у словниках.

Отже, кожний словник, укладений на високому науковому рівні становить не лише відображення окремого етапу або періоду в розвитку мови, а разом з тим і своєрідне відбиття життя нації, показ різних проявів впливу влади на життя суспільства. І одна річ, коли простежується позитивний вплив влади на соціум, характерною ознакою чого, в першу чергу, є його культурний розвиток, і зовсім інша — негативний, який призводить спочатку до асиміляції, далі до руйнації і, нарешті, до зникнення спочатку мови (ідентифікуючого чинника), а згодом відповідно і цілого народу.

Яскравий приклад негативного впливу на українську лексикографію можна спостерігати у першій половині ХХ століття, яка здійснювалася під фальшивими гаслами зміцнення дружби з братнім російським народом. Фактично мовна політика того часу, набувши ідеологізованого забарвлення, мала чимало рис, притаманних лінгвоцидові. Вона здійснювалася під такими провідними гаслами: 1) боротьба з місцевим “буржуазним націоналізмом”; 2) пропаганда пролетарського інтернаціоналізму; 3) взаємозбагачення і розвиток соціалістичних націй, в якому провідна роль відводилася російській мові, що проголошувалася мовою міжнаціонального спілкування. Радянська пропаганда заохочувала двомовність у неросійських спілнотах, тоді як російськомовні громадяни залишалися переважно одномовними, оскільки в них не було практичної чи ідеологічної спонуки опанувати й використовувати “безперспективні” мови. Власне, мовну політику радянського керівництва можна окреслити як *специфічну* політику, суть якої полягала у контролі та втручанні у внутрішні закони мови, що проявлялось у забороні певних слів, синтаксичних конструкцій, граматичних форм, правописних і орфографічних правил і т. д. Свідченням чого є численні лексикографічні праці 30-50-х років, які відображають негативний вплив на лексичну систему мови, коли відбуваються деградаційні зміни самої лексико-семантичної системи.

Чи не найбільше нищівних ударів тоталітарний режим завдав школі термінознавства, яка склалася у попередній період. На таку думку наштовхує хоча б той факт, що заходи з термінологічного планування, які проводились у Радянському Союзі, незважаючи на численні теоретичні та практичні розробки та весь позитивний досвід розроблення, впорядкування та стандартизації галузевих терміносистем у радянській школі термінознавства, стосувалися майже виключно російської мови. По-друге, перегляд та кардинальна зміна новим керівництвом Наркомосу України самої стратегії термінологічного планування. Необхідність побудови власне українських національних терміносистем, відмінних від російських, підтримало безліч провідних лексикографів, дослідників і просто вчених-мовознавців того часу. Так, на цьому наполегливо наголошував, наприклад, С. Деманштейн. Коли ж поставало питання про співвідношення інтернаціонального та національного в термінологічній роботі, більшість лексикографів 20-х років розв’язувала це питання на користь власних елементів.

Проте в подальші роки термінологічне планування в Україні було спрямоване на штучне зближення українських галузевих терміносистем з російською мовою. Після фізичної розправи зі вченими-мовознавцями, що встигли укласти десятки термінологічних словників, проведене в 1933 році “викорінення, знищення націоналістичного коріння на мовному фронті” цілковито змінило засади творення терміносистем. Відразу після цього було покvapно створено спеціальні бригади, завданням яких було переглянути заборонені термінологічні словники і замінити “націоналістичні” терміни “інтернаціональними”. Результатом роботи цих бригад стала низка виданих у 1934-1935 рр. термінологічних бюлетенів, які визначили нові засади українського термінотворення на весь наступний радянський період. Перекладені українською мовою слова бригади вилучали, замінюючи їх *кальками* з російської мови. У такий спосіб було *репресовано* всю термінологічну лексику, створену на українському мовному підґрунті. Масштаби нищення засвідчує великий обсяг бюлетенів, що публікували списки *скалькованих* термінів, впроваджених замість вилучених.

Методика пошуку сегментів деградації на будь-якому мовному рівні полягає в зіставленні status quo мовної системи з її стандартом, під яким розуміють такий стан мовної системи, за якого вона не тільки ідеально виконує функції засобу спілкування і пізнання, а й адекватно забезпечує збереження національної та лінгвістичної самосвідомості окремо взятого народу. Нормальним є явище, коли літературна мова прямує до досягнення стандарту мовної системи. Стандарт мовної системи визначається винятково об’єктивними причинами, що впливають із внутрішніх тенденцій самої мовної системи, і не залежить від суб’єктивних (деонтичних модальностей).

Спіраючись на стандарт лексико-семантичної підсистеми, можна досить об’єктивно оцінювати будь-які лексикографічні праці. Однак у випадку з термінологічними підсистемами, що перебувають у стадії формування, справа складніша. Щоб окреслити сегмент деградації у цьому випадку слід застосувати комплексне оцінювання кожного терміна за опрацьованими термінознавцями вимогами [3: 12-13].

Найбільше нарікань було, зокрема до “Словника фізичних термінів” 1932 року за редакцією В. Фаворського [6], який не сподобався комісії під керівництвом А. Хвилі у зв’язку з “різким відмежуванням від російської мови та наявністю провінціалізмів” [9: 35]. Але при перегляді словника можна встановити, що його укладачі виходили з

українських джерел. Свідченням цього є численні українські відповідники, взяті з наявних тоді у живій мові українського народу термінів або утворені від слів основного лексичного фонду української мови. Йдеться про так звані “народні терміни”, які були утворені за рахунок власних дериваційних ресурсів живої розмовної української мови. Наприклад: **клапан — хлипак, хлипавка, контур — обрис, горелка — пальник, кривошип — корба.**

По-друге, наявність термінів-новотворів, яким притаманна прозора форма та зрозумілість, що було необхідністю і досягненням у той час. Наприклад: **маятник — хитун, раструб — розширень, шпат — скалинець, елонгация — відхил, буфер — відпружник.** Термін **маятник** означає “стрижень, який верхнім кінцем прикріплений до нерухомої точки й рівномірно коливається”. Звідси й хитун. Буфер — “пристрій для послаблення сили удару, поштовху”. Відпружник — народний термін. З мовно-понятійного погляду більшість новотворів, безперечно, вдала. Уживання таких незвичних для сьогоднішнього читача термінів було цілком обґрунтоване через їх прозорість і зрозумілість. І вдалі, і з сучасного погляду не зовсім вдалі, народні терміни все ж відіграли позитивну роль у навчальному процесі того часу: назва поняття була його міні-позначенням. І це при тому, що в першій чверті ХХ століття лише 15% українських селян і робітників вміли читати.

По-третє, коли було два або більше українських відповідники, то автори подавали на першому місці найуживаніше українське слово, далі менш уживане і так далі. Наприклад: **масштаб — мірило, масштаб.**

Основними хибами даної праці є: 1) розміщення не тільки власне фізичних термінів, а й загальнонаукових (**анализ, синтез, метод, система**); математичних (**трапедия, радиус**); технічних (**распил, шуруп**); 2) наявність застарілих термінів та діалектизмів: **диэлектор** (правильно **диэлектрик**), **намагничение слоистое** (застаріле, новий термін **намагничивание ступенчатое**), **мосяж** (латунь), **цаль** (дюйм), **модло** (шаблон). Цілковито зрозуміло, що одним із джерел збагачення багатьох мовних систем є розмовна мова. Однак терміносистема цього не допускає, хоча б через специфіку самої розмовної мови, яка полягає у тому, що ця розмовна лексика притаманна певній території. І стилістична невідповідність ужитого лексикографом-перекладачем слова, зловживання діалектизмами — все це знижує якість перекладу і негативно позначається на внормованості літературної мови. Отже, всі ці слова — полонізми: **mosiądz, cal, modla**. І, хоч вони відповідають поняттям **латунь, дюйм, шаблон**, проте ці слова не властиві східнослов'янським і

південнослов'янським мовам, зокрема українській. Отже, дані слова не зовсім українські відповідники. І найважливіше — мовний аналіз деяких перекладів дає змогу простежити значеннєву невідповідність слів в оригіналі та в перекладі.

У 1935 році було видано “Фізичний термінологічний бюлетень”, який мав на меті “замінити націоналістичні вигадки термінами, поширеними серед українських колгоспників, трудової інтелігенції” [8: 3]. Бо, мовляв, “всі ці перекручення створювали штучний бар’єр між українською та російською термінологіями” [9: 35]. Однак вже з перших сторінок помічаємо досить дивну після таких гасел тенденцію — максимального зближення українських термінів з російськими. І проявляється ця тенденція шляхом *калькування* та *транскрибування* російських термінів:

безвыхревой — безвихровий,

біпризма — з прозначкою **тільки біпризма** (а не *двопризма*, як у словнику),

волочение — волочіння,

заслонка — заслінка,

раструб — розтруб,

сфера поляя — сфера поля.

Термін **выпаривание** пропонують перекладати **випаровування**. Слово *випарювання* походить від *випарювати*. Тобто заливаючи, обливаючи гарячою або киплячою водою, очищати дією пари від запаху, бруду. А слово *випаровування* — від *випаровувати* і означає виділяти в повітря рідину, вологу, що перетворилася в пару, перейшла в газований стан. Отже, це семантична невідповідність. Вона ж і при передачі перекладу до терміна **экспериментатор**, який перекладається як **дослідник**. Експериментатор — “той, хто проводить експеримент”. Дослідник — “той, хто проводить досліди”.

Дослід — “відтворення якого-небудь явища або спостереження за певним явищем у певних умовах з метою вивчення, дослідження”. Експеримент — “один з основних методів наукового дослідження, в якому вивчення явищ відбувається за допомогою довільно вибраних або штучно створених умов”. Тобто поняття дослідження — ширше, ніж поняття експеримент. Отже, це різні речі.

Якщо розглянути переклади **волочение — волочіння, заслонка — заслінка**, то беззаперечно можна констатувати, що це кальки. Вони утворені питомими мовними засобами української мови (преф. **за-**, суф. — **к-** та суф. — **інн-**) за зразком слів російської мови *волочение*,

заслонка. Тобто дані перекладені лексеми є буквральними перекладами кожної частини іншомовного слова. Іншими словами, перед нами лексичні (словотвірні) кальки, які були утворені за моделлю російської мови з матеріалу української. Більше того, слово *волочіння* в українській мові означає: 1. Тягти кого-, що-небудь поверхнею чого-небудь. 2. Переміщати, перетягати копиці сіна, соломи з одного місця на інше волоком. 3. Розпушувати бороною зорану землю до або після сівби. А мається на увазі фізичне поняття зі значенням “спосіб обробки металів тиском, коли вироби (заготовки) протягують крізь отвір, діаметр якого менший від діаметра заготовки”. Щодо **заслінка**, то такого слова немає, є **заслінка** з наголосом на перший склад, що означає “пристрій для закривання отвору”.

Щодо перекладів **безвихровий, розтруб, сфера пола**, то ці “терміни” були утворені шляхом транскрибування слів російської мови. Тобто дані “відповідники” передають лише звуковий склад російських термінів **безвихревой, раструб, сфера поляя**. Вони демонструють запис слів першої мови (російської) літерами українського алфавіту. Таким чином, йдеться про невідповідність правилам і нормам української мови. Ці терміни не властиві українській мові, отже, не могли і не можуть не тільки вживатися і використовуватися, а й задовольнити потреби українського суспільства у фізичній галузі науки.

Таким чином, укладачі бюлетеня знехтували найважливішим методологічним принципом, який застосовується при укладанні перекладних словників (в даному випадку термінологічних) — в реєстрі подати належні слова не тільки з першої мови, що дуже важливо, але і до цих слів, у всіх їх можливих значеннях, знайти слова-відповідники з другої мови, рівнозначні за змістом і за стилістичними відтінками. Тобто в обох частинах роботи над словником перед його авторами постає питання про самий матеріал російського реєстру і далі — про добір до термінів російського реєстру українських відповідників. У даному випадку автори-укладачі сприйняли свою роботу як складання, власне, створення самої термінології, хоч загальновідомо, що терміни творяться в житті, в живому мовленні з перебігом соціального спілкування людей, а не в “процесі складання словника”.

Російський термін **бипризма** відповідає українському **двопризма** або **біпризма** і не потребує ніякого уточнення **тільки**, адже **бі-** (від лат. *binarius* — подвійний) дорівнює **дво-**.

Не відомо, на підставі яких матеріалів української мови до таких термінів, як *элонгация, абсорб, дилатометрический, адгезия, атомизм*

подано українські відповідники *елонгація, абсорб, дилатометричний* і т. д.

Незрозуміло, з яких українських джерел взято українські відповідники і таким іншомовним і російським словам, як: *дисперсія, біфіляр, паралакс, катафорез, ендосмос: дисперсія, біфіляр, паралакс, катафорез, ендосмос.*

Якщо ж вищепераховані терміни — інтернаціоналізми, які, як відомо, проникають у кожную мову, то все-таки їх необхідно обережно використовувати, бо вони створюють загрозу для зрозумілості національної терміносистеми і часто негативно впливають на швидкість навчального процесу. Власне, не забуваймо, що є мови, у тім числі й українська, які мають потужні внутрішні ресурси для називання нових понять. Звичайно, бувають випадки, коли до певного терміна російської мови немає відповідника в українській мові (або навпаки): він або не утворився в мові певної ділянки або він не був зафіксований в українських матеріалах для словника через ряд соціально-економічних та соціально-політичних причин. І цілком зрозуміло, що неподання до певного терміна російського реєстру сталого відповідника української мови небажане для термінологічного словника. Але вимога передавати кожний термін російської мови обов'язково терміном мови української, коли немає фактичної можливості цю вимогу реалізувати, не повинна призвести до методологічно хибного шляху — до подавання неіснуючих у мові, спеціально для словника утворених, вигаданих, так званих “українських відповідників”. Цього автори мають обов'язково уникати, адже такий спосіб “словотворення” свідчить про те, що лексикографи виходять з суб'єктивно-ідеалістичних поглядів на мову і слово. Це неприйнятний шлях для лексикографії будь-якого народу, бо він несе деградацію і нічого більше.

Отже, навіть тут помітно тенденцію щодо наближення української мови до російської. Напевно, тут спрацювала теорія “обов'язкових відповідників”. Її суть полягала у тому, що при утворенні неіснуючих українських слів укладачі російсько-українських термінологічних словників до кожного реєстрового слова першої (лівої) колонки мови словника обов'язково повинні були давати однослівний відповідник, навіть тоді, коли такого відповідника немає у мові або його не знає автор і не знаходить у своїх матеріалах.

Як бачимо, укладачі бюлетеня намагалися будь-що перекласти, подати відповідник російський або подібний до російського, що можна було б потрактувати просто як намагання уніфікувати всю те-

рмінологію в СРСР. Однак односторонність цього процесу (ліквідації зазнавала тільки власне українська термінологія) і розповсюдженість його на всю лексичну систему української мови, дозволяє не погодитися з таким поясненням і розуміти його також і в термінологічній системі як русифікацію. Причому через те, що терміни використовують обмежені людські колективи, їх можна було заборонити відразу всі, тотально, змусивши фахівців дотримуватися виробленого на підґрунті російської терміносистеми стандарту, чого аж ніяк не можна було зробити з усією лексико-семантичною підсистемою української мови.

Таким чином, попри гучні декларації про “вільний розвиток національних культур народів СРСР”, радянська мовна політика була спрямована не тільки на обмеження сфер функціонування української мови, а й на руйнацію її основ, насамперед, лексичних і особливо термінологічних.

1. Баранов А. Н. Введение в прикладную лингвистику. — М., 2001.
2. Диманштейн С. Принципи побудови національних терміносистем // Письменность и революция 1933. — С. 32-34.
3. Д'яков А. С., Кияк Т. Р., Куделько З. Б. Основи термінотворення: Семантичні та соціологічні аспекти. — К., 2000. — 218 с.
4. *Енциклопедія українознавства*. — Львів, 2000. — Т. 8.
5. Калашиник В. С., Філон М. І. Термінологізація загальноживаного слова (семантико-лексикографічний аспект) // Тези доп. 2-ої Міжнародної наук. конференції “Проблеми української науково-технічної термінології”. — Львів, 1994. — С. 88-89.
6. *Словник фізичних термінів* / За редакцією В. Фаворського. — Харків, 1932. — 263 с.
7. *Українська мова у ХХ сторіччі: історія лінгвоциту* / За ред. Масенко. — Л. — К., 2005.
8. *Фізичний термінологічний бюлетень* / За ред. М. Калиновича. — К., 1935. — 80 с.
9. *Хвиля А. Знищити коріння українського націоналізму на мовному фронті* // *Большевик Украины*, 1933. — С. 35.

СИНТАКСИЧНІ ЗАСОБИ ВИРАЗНОСТІ РЕКЛАМНИХ ТЕКСТІВ

У статті автор аналізує синтаксичні засоби виразності рекламних текстів, звертає увагу на велику кількість різнопланових мовних засобів, робить висновки про те, що саме вони вносять експресивність в мову реклами, сприяють досягненню мети — переконати, схвилювати, привабити адресата.

Ключові слова: рекламний дискурс, синтаксичні засоби виразності.

In the article the author analyses the syntactical expressive means of advertisement texts, pays attention to great quantity of various linguistic means, draws conclusion their function. Linguistic expressive means introduce expression into advertising, make for achievement of the purpose — to prevail, to disturb, to attract the attention of the addressee.

Key words: advertisement discourse, syntactical expressive means.

Важливе місце в сучасній системі масової комунікації посідає реклама. Що таке реклама? “Реклама (*фр. reclame, лат. reclamare — викрикувати, виголошувати*) — 1) інформація про товари, різні види послуг і т. п. з метою привернути увагу споживачів та створення попиту на ці товари, послуги тощо; 2) розповсюдження відомостей про когось чи про щось з метою створення популярності” [5: 426].

О. Ущенко абстрактно назвав рекламою — “інформаційне повідомлення ділового чи побутового характеру, виражене в художній формі” і зазначив, що мова реклами — це особливий тип мовлення, максимально короткий за обсягом, носій великого об’єму інформації. Не можна недооцінювати значущість реклами. Сьогодні реклама є складовою формування світогляду, має великий вплив на молодь. У нашій країні вже виросло перше так зване “рекламне покоління”. Сила реклами полягає в тому, що її неодноразово бачиш, чуєш, читаєш. Вона проникає в побут пересічного українця і поволі стає невід’ємним атрибутом життя у всіх площинах. Необхідно пам’ятати, що реклама — то є чільник того, що прийнято називати масовою культурою. Це потужна зброя для тих, хто намагається керувати свідомістю великої кількості людей [7: 664]. Саме цим спричинена увага спеціалістів багатьох наук (семіотики, лінгвістики, психології, маркетингу тощо) до рекламного тексту.

В лінгвістиці є роботи, в яких досліджувалась мова реклами вза-

галі (Маєвська Л. Д., Мартинова С. Д., Мойсеєнко І. П. та ін.), фонографічні, лексико-стилістичні, синтаксичні експресивні засоби (Абрамова Г. О., Бернева С. І., Гурська Н. О., Лочмеле Г. Д. та ін.). На наш погляд, для вивчення впливу на адресата доцільно розглядати не окремі слова, а висловлювання в цілому. У синтаксичному ярусі — завершальній ланці мовної структури — знаходять функціональну оцінку всі засоби мови і мовлення. Саме синтаксис як наука досліджує структури і функції висловлювання, інтерпретовані у комунікативному аспекті, вивчає механізми вербального впливу рекламних текстів, аналізує синтаксичну, семантичну структури їх компонентів — все це є актуальним для лінгвістики.

Вивчаючи вплив рекламних оголошень на сприймача, обов'язково треба розглянути виразність мовлення. Проблема експресивності — одна з кардинальних лінгвістичних проблем, оскільки вона пов'язана з емоційним ставленням мовця до повідомлення. Раціональне і емоційне, поєднуючись, утворюють експресивну забарвленість, аргументацію в тексті. Однак механізми створення такого забарвлення різноманітні, різнопланові — починаючи від орієнтації мовлення на ціннісну картину світу як мовця, так і адресата і закінчуючи висловленням цілої палітри почуттів-ставлень у діапазоні схвалення / несхвалення того, про що повідомляється. Проблема експресивності вивчалась у зв'язку із завданнями стилістичного опису мови, із семантичними дослідженнями експресивного забарвлення слів і конструкцій, а в останні часи — у зв'язку із виявленням прагматичних факторів, що існують у мові [8: 3].

З огляду на призначення рекламних текстів — вплив на громадську думку — визначальною рисою його є вдале поєднання логічності викладу з емоційно-експресивним забарвленням. Щоб впливати на громадськість, рекламне повідомлення має бути бездоганим стосовно логічної побудови. Водночас навіть найідеальніший в логічному плані текст не буде належно сприйнятий, якщо він викладатиметься безпристрасною, “неоковирною, заштампованою” мовою. У різних текстах логічний та емоційно-експресивний елементи мають неоднакове співвідношення, але коли говорити про рекламні тексти в цілому, то треба підкреслити, що в них логіка викладу та емоційно-експресивне забарвлення повинні бути взаємно зрівноважені. Якщо офіційно-діловий та науковий стилі прагнуть до найбільшої інформативності, а деякі розмовні та поетичні тексти відзначаються дуже високим ступенем емоційності, то публіцистика і реклама, як її різ-

новид, мусять бути одночасно і впливовими, й інформативними, їм властиве чергування експресивних та інформативних уривків.

Об'єктом реклами є явища всіх ділянок життя людини — від побуту до політики. Тому перед автором реклами завжди стоїть потреба пошуку оптимальних засобів впливу, зокрема пошуків експресії. Адже в рекламному творі потрібно не тільки подати інформацію, а й витлумачити її з певних позицій, переконати читача в правильності цих позицій і спонукати до активної дії — купівлі товару.

Серед мовних засобів експресивності, що використовуються в рекламних текстах, можна виділити одиниці двох рівнів — лексико-фразеологічного та синтаксичного. Предметом нашого дослідження є синтаксичні засоби експресії, їх функціонування, вплив на аудиторію. На думку О. А. Кострової, експресивність — це результат процесів метафоризації, метонімізації, повторення, розчленування, переміщення. Будучи втягненим в ці процеси, синтаксичний знак змінюється, набуває нових якостей [Кострова 2000: 76].

Так з'являються стилістичні фігури. Це мовно-стилістичні звороти, що полягають в особливій синтаксичній організації висловлення для досягнення відповідного виражально-зображального ефекту [6: 695].

Вони використовуються як засіб логічного виділення і впорядкування тексту, як “засіб вибору найбільш інформативної, найбільш повної форми реалізації даного змісту” [2: 542]. Така функція властива їм у всіх стилях мовлення, насамперед у науковому та офіційно-діловому. У художніх текстах, у розмовній мові, в публіцистиці ці фігури сприяють увиразненню лексичних засобів, посилюють їхні емоційно-експресивні можливості.

Матеріали нашого дослідження дозволяють виділити такі дві групи синтаксичних прийомів та засобів, які використовуються для актуалізації реклами. До першої групи синтаксичних засобів виразності ми віднесемо ті, в яких експресивність виявляється при скороченні, еліптуванні висловлення (еліпс, замовчування, парцеляція, асиндетон). У таких випадках ситуація позначається тільки через іменування її окремих компонентів.

Розглянемо ці засоби докладніше.

Еліпс (гр. *elleipsis* “нестача”) — стилістична фігура, побудована на пропуску слова чи словосполучення, що вживається для відтворення енергійності, схвильованості, розгубленості. Використовується в публіцистиці й художній літературі [4: 236].

Еліптичні висловлення вживаються у прямій і невластно-прямій мові персонажів. У невластно-прямій мові вони можуть імітувати “потік свідомості”, здобуваючи тим самим підвищену експресивність.

“У кожного з них свій біль. Кожен з них потребує своєї часточки тепла. Ми підтримуємо організації, що надають допомогу інвалідам, пенсіонерам та дітям-сиротам” (Факти, 2003, 18 грудня).

Ситуативна стислість речень в вищезазначеному уривку реклами банку імітує живу картину природного діалогу. Моделювання ситуації безпосереднього спілкування безсумнівно підвищує експресивність висловлення.

Для підсилення ефекту сприйняття інформації використовується ще один синтаксичний засіб художньої виразності, що базується на скороченні висловлення, — **замовчування**.

“Є можливість пересісти... від 147 грн. /міс.” (Факти, 2004, 27 січня, № 13).

“Спочатку радимось з друзями, знайомими, сподіваємось на свічки та мазі, а коли вже неможливо терпіти...” (Факти, 2004, 20 січня, № 8).

Експресивність підсилюється за допомогою створення загадковості, недоговореності, яка перш за все ніби примушує читача прочитати рекламне повідомлення цілком, а потім, можливо, скористатися прорекламованим товаром. На письмі на недоговореність вказує трикрапка.

Парцеляція (франц. *parceller* “ділити на дрібні частини”) — поділ речень на самостійні компоненти (одне речення розбивається на кілька частин), що посилює й увиразнює кожен відособлений компонент. Парцеляція ґрунтується на сегментації змісту висловлення на окремі частини — інтонаційно-змістові одиниці, які йдуть одна за одною після роздільної паузи (на письмі — крапка). Тим самим сегментовані уривки увиразнюються, актуалізуються. Джерелом парцеляції є також розмовний синтаксис, однак причини застосування парцеляції в усному мовленні та в рекламних текстах різні: у розмові причиною є її спонтанний характер, у писемному мовленні — це спеціальний прийом, який надає синтаксичним конструкціям невимушеності та природності і сприяє цим їх експресивності [3: 325].

Підйом! З головної площі країни. Головне ранкове шоу. 6. 30. Прокридайся!

(“Контракти”, 2004 р., № 16, С. 80).

Аптека ... Справді низькі ціни!

(“Високий замок”, 2004, № 51,18-24 березня, С. 8).

Хлібний дар. Тобі. Справжньому.

(“Комсомольская правда в Украине”, 2003, № 230, 12-19 декабля).

“Тарифи 2004. Низькі! Прості! Чесні!..” (“Контракти”, 2004, № 9, С. 4 (обкл.)).

ПроКредит Банк...Ваші гроші зростатимуть, мов гриби після дощу.

Якщо Ви знайдете грибне місце. Безпечно для Ваших внесків. Стабільне для отримання додаткових доходів...(“Контракти”, 2004 р., № 16, С. 21).

Як засвідчують приклади, процес розчленування (парцеляції) висловлювання допомагає виокремити важливі думки, звернути на них увагу читача, емоційно виділити. Таким чином може підкреслюватися назва рекламованого товару (*Аптека, Хлібний дар та ін.*), переваги рекламованого товару чи послуги (*Низькі! Прості! Чесні! та ін.*), поважне ставлення до адресата (*Тобі. Справжньому*).

Асиндетон (гр. *asyndeton* “безсполучниковість”) — стилістична фігура, що будується на пропускові сполучників між окремими складниками тексту. Безсполучниковий виклад сприяє стислості мовлення, надає йому виразності й стрімкості [4: 241]. Це виправдано, адже лаконізм вислову — одна з умов реклами.

Купуєш квартирний телефон за 1200 грн. — виграєш автомобіль!

(“Комсомольская правда в Украине”, 2003, № 230, 12-19 декабля).

Куртку почистив — і зимуй далі!

Наш профіль — чистий одяг!

(“Скіф”, 2004, № 11, 17 березня)

“Оберіть пакет — отримайте знижку!” (“Контракти”, 2004 р., № 6, С. 9).

Тут речення із сполучником підрядності (*“Якщо купуєш квартирний телефон за 1200 грн., то виграєш автомобіль!..”* або *“Якщо оберете пакет, то отримаєте знижку!”*) не мало б такого ефекту, як речення безсполучникове з трохі різкою паузою на місці тире. Вилучення чи заміна одного слова, в даному випадку сполучника підрядності, змінює структуру речення, його динаміку, підсилює ефект сприйняття. До того ж у другому прикладі вживається наказовий спосіб дієслова-присудка, що спонукає до дії.

Друга велика група синтаксичних засобів художньої виразності базується на специфічній побудові окремих фрагментів. Це, наприклад, повтор і його різновиди: анафора, лейтмотив; побудова за логічними схемами “протиставлення (антитези)”, “запитання-відповіді” та ін. Розглянемо ці засоби детальніше.

Повтор — це нагромадження однотипних мовних елементів (звуків, складів, слів, словосполучень) у певній синтаксичній одиниці.

З-поміж повторів виділяється посилюваний повтор. Суть цієї фігури в тому, що повторюється та сама лексема, але в супроводі інших слів, котрі посилюють її виразові якості.

“Багато хто з вас уже знає цю жінку, багато хто чув про неї, багатом вона уже допомогла” (Високий замок, 2003, № 241, 18-24 грудня).

“Добре, що серед нас ще є такі люди, наділені дивною силою, люди, які не втратили таємничих світлих знань предків” (Високий замок, 2003, № 241, 18-24 грудня).

Розробляючи принципи риторики, античні автори визначали три мети ораторського мистецтва — переконати, схвилювати, привабити слухача. Ці принципи можна застосувати й до реклами. Однак у мові реклами головне — переконання, що має, як правило, яскраво виражений агітаційний характер. У той же час далеко не другорядна роль належить і двом іншим принципам. Саме тому і використовуються різного плану повтори для досягнення кінцевого результату — кращого запам’ятовування, впливу на читача або слухача.

Ще один із різновидів повтору, що вживається в рекламних текстах — **анафора**.

Анафора утворюється повторенням мовних елементів на початку суміжних синтаксичних одиниць, щодо синтаксичної будови протилежна епіфорі. [4: 237]

КОХАЄШ? РЯТУЙ!

... ПроПроТен-100 у таблетках добре відомий сьогодні як протиалкогольний засіб.

Препарат ПроПроТен-100 містить білки-антитіла у над малих дозах, які діють на ..., нормалізують ... і зменшують ...

ПроПроТен-100 діє на причини ...; усуває дію алкоголю ..., виводить із багатоденного запою; курсовий прийом ПроПроТен-100 допомагає звільнитися від алкогольної залежності.

ПроПроТен-100 не потребує ...; може застосовуватися ...; не викликає звання; не має побічної дії...; може використовуватися ...

ПроПроТен-100 продається в аптеці ... і цілком доступний за ціною... (“Високий замок”, 2004, № 38, 26 лютого, С. 11).

В більшості з таких прикладів на початок висловлення виноситься головний семантичний компонент (назва рекламованого препарату *ПроПроТен-100*), увага до нього підсилюється завдяки повторенню.

Головна мета використання анафори — вплив на пам'ять адресата тексту. Саме це і необхідно авторів реклами. Цьому сприяє і **паралелізм** синтаксичних конструкцій, використаний як основний мовний засіб для оформлення змісту реклами.

Лейтмотив (нім. Leitmotiv “основна тема”) — головна думка, що проходить через увесь твір або через якусь його частину. Виражається текстовою одиницею від слова до кількох речень. [4: 242]

ВАШ ПДВ-РАХУНОК У БАНКУ ВЖЕ ПРАЦЮЄ!*

Приватбанк відкрив спеціальну гарячу лінію з питань функціонування ПДВ-них спецрахунків.

Як говорить перший заступник голови правління ПриватБанку Володимир Яценко, ПДВ-рахунки відкриватимуться клієнтам автоматично. “Ми впровадили технологію, яка дає змогу автоматично відкривати ПДВ-рахунки. Ця процедура для клієнта займе кілька хвилин”, — підкреслив Володимир Яценко. За його словами, ПриватБанк також готовий кредитувати клієнтів для забезпечення роботи ПДВ-рахунків. При цьому можливість миттєвого відкриття ПДВ-рахунка надається будь-якому підприємству чи компанії, незалежно від того, в якому банку було відкрито основний рахунок. “Якщо у Вас є запитання щодо відкриття й функціонування ПДВ-рахунка, достатньо зателефонувати за безкоштовним номером “гарячої лінії” і оператор скаже вам номер вашого спецрахунка, а також проведе потрібні консультації”, — говорять представники ПриватБанку.

Телефон “гарячої лінії” ПриватБанку ... (“Контракти”, 2004 р., № 14, С. 21, виділено нами).

Упродовж усього рекламного тексту повторюється ключова фраза — назва рекламованої послуги: “ПДВ-рахунок”. Читач її легко запам'ятовує. Саме це і необхідно авторів реклами.

При побудові окремих фрагментів рекламних текстів використовується логічна схема протиставлення, що є основою для стилістичної фігури — антитези.

Антитеза (гр. antithesis)—стилістична фігура, побудована на підкресленому протиставленні протилежних явищ, понять, думок, почуттів, образів. В основі антитези лежить антонімічна пара (загальномова або контекстуальна). Різде протиставлення понять дає можливість авторів створити надзвичайно виразний, об'ємний образ. Антитеза сприяє змалюванню картин, у яких зіставляються прямі й переносні значення слів, використовується різке й несподіване зіткнення різнорідних понять [4: 63].

“Будь-який фінансист знає про депозити. Хороший — знає їх переваги...” (“Контракти”, 2004 р., № 16, С. 19).

В рекламі часто використовується протиставлення “будь-який — хороший”, “звичайний товар — рекламований товар” та ін. Такі антонімічні пари допомагають споживачеві зробити “правильний” вибір, тобто на користь рекламованого товару.

Не залишається поза увагою дослідника широке використання в рекламних текстах питальних чи питально-риторичних речень, які є практично невід’ємною частиною майже кожної реклами. Тут характерне — питальні речення вживаються на початку реклами, а потім текст є ніби відповіддю на ці питання.

Як зазначає О. Пономарів, **риторичне питання** — це стилістична фігура в формі запитання, яке не потребує відповіді. Відзначається великим зарядом експресії, тому широко вживається в усіх стилях мовлення. Запитання й відповідь використовується для загострення уваги на певному понятті чи явищі [4: 241].

Хто потурбується про ваш імунітет? (заголовок).

(“Комсомольская правда в Украине”, 2004, № 51/12, 19-26 марта).

БАЖАЄТЕ ПРИДБАТИ ШИНИ ДЕШЕВШЕ?

КУПУЙТЕ В ТЕХНООПТТОРГЦЕНТР... (“Контракти”, 2004 р., № 5, С. 53).

Така побудова рекламних текстів моделює ситуацію безпосереднього спілкування (діалогу), що безумовно підвищує експресивність висловлення.

Характерна риса рекламних текстів — орієнтація на усне мовлення, елементи якого стають одним із прийомів зацікавлення читача, слухача, глядача. Тому іноді можна зустріти в рекламі **розмовні структури**.

“Недаремно грип та інші гострі респіраторні захворювання називають “повзучою катастрофою”. Для дітей — це катастрофа у квадрати” (Факти, 2004, 30 січня, № 16).

Без сумніву, ці розмовні елементи не повинні розхитувати норм літературної мови. Вони доречні тоді, коли сприймаються як функціонально зумовлені, стилістично марковані слова чи словосполучення, як стилістично визначене відхилення від норм. Призначення розмовних елементів — оновлювати образність, створювати колорит невимушеності, пожвавлювати виклад.

Отже спостереження над синтаксичними засобами реклами дають можливість зробити також висновки, що для рекламування пози-

тивних якостей, характеристики предмета чи об'єкта реклами тощо використовуються синтаксичні засоби виразності різностильові за походженням (розмовні і книжні).

Як вже йшлося вище, реклама є невід'ємною частиною масової культури. Саме тому спостерігається вплив конструкцій розмовного синтаксису на рекламні тексти. У прес-рекламі переважно використовуються певні елементи розмовних конструкцій, які на фоні літературного газетного стандарту сприймаються як свіжі, оригінальні, а отже, експресивні, такі, що привертають увагу читача.

І засоби виразності книжних стилів, риторичні питання, анафори та ін., теж вносять експресивність в мову реклами, сприяють досягненню мети — переконати, схвилювати, привабити сприймача.

Таке багатопланове з мовного погляду оформлення реклами і “барвистість” мовленнєвих засобів, що ними така багата наша мова, при вмілому і професійно-грамотному їх використанні вселяють надію, що в перспективі українська реклама має шанс вийти на рівень світового стандарту і якнайефективніше виконувати свої життєво важливі функції.

1. *Кострова О. А.* Экспрессивность синтаксического знака: функционально-креативный аспект / Актуальные проблемы коммуникативной грамматики: Материалы Всероссийской научной конференции. — Тула, 2000. — С. 76-81.

2. *Лингвистический энциклопедический словарь* / Гл. ред. В. Н. Ярева. — М.: Сов. энциклопедия, 1990. — 685 с.

3. *Пархонюк Л.* Синтаксичні засоби актуалізації у газетних заголовках (українська газета 1997-1998 рр.) / Українська філологія: школи, постаті, проблеми: Зб. наук. праць Міжнар. конф., присвяченої 150-річчю від дня заснування кафедри української словесності у Львівському університеті / Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. — Львів: Світ, 1999. — Ч. 2. — С. 323-328.

4. *Пономарів О. Д.* Стилiстика сучасної української мови: Підручник. — К.: Либідь, 1993. — 248 с.

5. *Словарь иностранных слов.* — М.: Рус. яз., 1988. — 608 с.

6. *Українська мова:* Енциклопедія / Редкол. Русанівський В. М., Тараненко О. О та ін. — К.: Українська енциклопедія, 2000. — 752 с.

7. *Ущенко О.* Рекламний ринок в Україні та елементи культурологічної експансії / Українська філологія: школи, постаті, проблеми: Зб. наук. праць Міжнар. конф., присвяченої 150-річчю від дня заснування кафедри української словесності у Львівському університеті / Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. — Львів: Світ, 1999. — Ч. 2. — С. 664-671.

8. *Человеческий фактор* в языке: Языковые механизмы экспрессивности / Ин-т языкознания; Отв. ред. В. Н. Телия. — М.: Наука, 1991. — 214 с.

ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ХРИСТИАНСЬКИХ ВЛАСНИХ І ЗАГАЛЬНИХ НАЙМЕНУВАНЬ ОСІБ У ЗВЕРНЕНІЙ МОВІ УКРАЇНСЬКОЇ ХУДОЖНЬОЇ ПРОЗИ к. XIX — XX ст.

У статті автор вважає, що теоніми *Бог*, *Мати Божя*, *Ісус Христос* та їхні синоніми у звертаннях зберегли форми кличного відмінка, не набули “множини шани” й активніше функціонують як делексикалізовані апелятиви. Заміна специфічних закінчень кличного відмінка флексією називного (*батьюшка!*) якнайточніше відповідала політиці атеїзації та русифікації радянського суспільства.

Ключові слова: звернена мова, делексикалізація, теоніми.

In the article the author suppose that theonyms *Бог* (God), *Мати Божя* (Divine Mother), *Ісус Христос* (Jesus Christ) and their synonyms in circulations stored the forms of vocative. They did not acquire the plural of honour and are more active as delexical appellatives. The replacement of the specific inflexional ending of vocative by nominative (*батьюшка!*) is the most exact correspondence for the policy of atheization and russification of Soviet society.

Key words: allocution speech, delexicalization, theonyms.

Вітчизняні мовознавці, як і дослідники інших мов, одностайні в тому, що граматичне вираження “семантичної поваги” з допомогою форми “ви” при зверненні до однієї особи є “наслідком достатньо тривалого розвитку мови та етикету, зумовленого як загальноєвропейськими, так і власне українськими тенденціями та різними мовно-культурними впливами” [2: 24]. На ранніх етапах суспільного розвитку до будь-кого зверталися лише на “ти”, незалежно від статусу, рівня пошанування тощо, про це свідчить, наприклад, фольклорний матеріал [3: 59; 4: 178]. Так званої “множини шани”, як зауважував І. Огієнко, нема і в найдавніших біблійних текстах: “...тут (у Біблії. — А. К.) до осіб старших і до святих, а навіть до Бога звертаються на “ти”, ніколи не в множині” [5: 202].

Мета цього дослідження — аналіз зверненої мови з погляду виявлення наслідків впливу чинників, витворених суспільними правилами і традиціями ввічливого спілкування, на християнські власні й загальні найменування осіб, а також дослідження системності використання специфічних форм кличного відмінка в українських художніх прозових текстах кінця XIX та XX століть.

У звертаннях літературних персонажів української прози означеного періоду до *Бога* як до першооснови, першопричини і першонаслідку відображено збереження до нашого часу давньої традиції “тикання” до однієї особи, незважаючи на підпорядкований етикетним нормам перехід колишньої однозначної апеллятивної форми “ти” до “ви”, що сьогодні характерно для низки інших християнських найменувань, як, загалом, і для багатьох інших лексичних пластів [2: 18-29]: *Боже!.. Боже!.. допоможи витримати! Не дай упасти, боженьку!* (Р. Андріяшик). Вважаємо, що такий “консерватизм” тикання до Бога зумовлений особливою приязню, довірливістю та невимушеністю молитовних звернень людини до Всевишнього як до “свого Творця, Промислителя, Спасителя” [6: 55]. Активно функціональні демінутивні форм *Боженьку! Господоньку!* маркують виняткову прихильність до Всевишнього, вносячи в семантику нейтральних найменувань Бога оцінно-характеризувальний компонент. Вражають щирістю зізнання одного з героїв М. Івченка, який кається перед Творцем за свою нерозсудливість: *А хто ж судитиме Творця, який з тільки йому відомих помислів дозволив окупантам вигнати мене з батьківщини, яка ніколи не хотіла воювати, й через те я, теж творець, мусив виступити проти твоєї волі, Боже, й боронити свій край... і ми програли в нерівній битві з тобою, тебе проклинаючи.* За допомогою нанизування спільнокоренових займенників *твоєї, тобою, тебе* мовець наголошує на близьких стосунках з адресатом — Богом, який виконує роль мовчазного слухача; монолог художнього героя схожий на емоційне спілкування двох рідних людей — сина і батька. Тому цілком умотивованим є добре закріплена в українській мові синонімічна заміна слова *Бог* на *Отець* (“**Отець**. 1. діал., уроч. Батько. 2. церк. Титул служителів культу... **Отець небесний** — бог” [7, V, 804]; “**БОГ ...ЦАР [ОТЕЦЬ, ВЛАДИКА] НЕБЕСНИЙ** церк. [8: I, 78]”), напр., у Н. Королевої: *...Отче пречистий! Що ж буде з світом, коли порушений буде хоча б той найменший припис обичаїв лицарських?!*

Однак набагато частіше в результаті намагання письменників якомога точніше відобразити емоційний стан літературних персонажів спостерігаємо насичення мікроконтекстів звертаннями до Бога, що втратили номінативну функцію (апеляцію до Бога з проханням, подякою, побажанням, привітанням, докором і т. ін.) і трансформувались у власне емоційні одиниці — вигуки, як-от: *Боже! Боженьку! Господи! Господоньку! Боже / Господи мій (святий, милий, любий, правий, праведний і под.).* Вокатив, як слушно зауважує І. Вихованець, набувши “си-

льнішого емоційного забарвлення і втративши своє первісне суб'єктно-адресне значення, стає вигуком" [9, 62]. Перехід вокатива *Боже* у вигук фіксують і лексикографічні джерела: "**Боже [мій]** — уживається як вигук [7: I, 207-208]). Художні тексти кінця XIX — XX століть насичені такими знебарвлено-делексикалізованими звертаннями до Бога, які колоризують мовлення літературних персонажів: "*Ах, мій Боже! Лізе, як той слимак!*" — думала *Софія, ведучи свою пані* (Леся Українка); — "*Ей, Господи, бо' з вами!*" (Ю. Федькович); *І в кого воно, Господоньку святий, вдалося!* — *тошніла Марія* (У. Самчук).

Досить поширеними є "вигукові" звертання зі словами *Бог* і *Господь*, поєднані дієслівною формою першої особи однини наказового способу: *прости Боже / Господи, дай / не дай Боже / Господи, борони Боже, не доведи Господи / Боже, пошли Боже / Господи* і т. ін.: *Ще, може, не дай Господи, який переклад з російської!* (Леся Українка); *Повернись до нього спиною — крий Боже! Яка невдячність!* (М. Коцюбинський); — *Вважай, нема нічого, бо не доведи Господи, який тепер пішов народ...* (М. Стельмах). Форму "тикання" до Бога у так званих вигукових звертальних конструкціях підтримують займенниковий іменник *ти* і низка прикметників: *мій, святий, милий, любий, правий, праведний* та ін. Особливістю використання останнього є вживання його у різних відмінках, а власних назв Бога — лише у кличному, як, наприклад, у Лесі Українки: *...пожаль ти ся, Боже, на наші вуха або Ні, ще мій піп слава тобі Господи; з ним можна владитись. Скупенький трохи... до того ж приход небагатий; Боже правий, але ж то сьогодні вже її іменини.*

Для подібних делексикалізованих форм характерні інтер'єктивні процеси: *не суди боже* — пропуск розділових знаків для позначення пауз в усному мовленні та написання слова *Бог* з малої літери; *спасибі, спасибіг, простибіг, бігме, їй-богу, їй-бо, далєбі* та ін. — утворення видозмінених похідних від *Бог / Біг* (— *Іван! Бігме-Боже, Теклин Іван!*. (О. Забужко); — *О, простибіг же тобі, синку!* — *кажуть няня!* (Ю. Федькович)). Загалом, активне утворення "вигукових" звертань до *Господа / Бога*, форм божби з теонімами *Бог / Біг*, як, до речі, й використання висловів мовного етикету українців з ними (*Хай Бог пошле вам здоров'я! Хай Господь тебе береже! Хай Господь тобі щастя (добрю долю) дає!* та ін.), свідчить про глибоку релігійність нашого народу, що сягає коренями у дохристиянську добу, а також є красномовними зразками того, що українців справді можна називати "богобойними", як про це зауважував Я. Головацький [Див. 10: 180]. Існування таких

слів, як *божитися* чи *божкати* (— **Боже мій!** — *опустила вона руки і не знала, що сказати. — Не божжай, а готуй вечерю, коли придбала чоловіка* (М. Стельмах)), дає підстави констатувати надмірне використання слова *Бог* українцями, які порушують (очевидно, несвідомо!) одну із заповідей Божих: “Не згадуй імення Господа, Бога твого надаремно, бо не помилує Господь того, хто згадуватиме його імення надаремно” [Вихід: 20, 7].

Хочемо зауважити, що, незважаючи на витіснення закінчень кличного відмінка закінченнями називного в українському мовленні радянської доби “для уподібнення до російської мови, в якій немає кличної форми” [11: 119], абсолютно у всіх прикладах зверненої мови з найменуваннями *Бога* нами зафіксоване функціонування флексії кличного відмінка (**Боже! Отче! Господи!**). Це й логічно, оскільки в російській літературній мові саме ці слова, як і небагато інших церковнослов'янського походження (*Владько! батюшки!*), зберегли-таки специфічні закінчення кличного відмінка, успадкані слов'янами від індоевропейської прамови. До речі, закінчення **—и** (**Господи!**) не властиве кличному відмінку однини в сучасній українській мові, є архаїчним залишком іменників з основою на **-i* [12: 82].

Крім номінацій *Бога*, у сфері апеляції поширені також теоніми *Ісус Христос* і *Мати Божя* та їхні синоніми, які також виконують номінативну функцію набагато рідше, ніж виражають емоції та почуття (здивування, тривоги, застереження, страх тощо). Порівн.: — **Господи Сусе... Помилуй, помилуй**, — *облизував сльози й стукав чолом у підлогу* (Ю. Мейгеш); *Сохрани та заступи нас від того гріха, мати Божя!* (І. Вільде) — номінативна функція; — *Пане мій добрий, дай, Христе-боже, аби ви ніколи на лихе місце не ступили!* (Ю. Федькович); *Що за політика, яка політика, Христе, сине божий?* (І. Вільде); *А дорожнеча, мати Божя, й докупиться не можна!..* (Г. Косинка); *Матінко Христово! Якби не знала її за дівки, то не пізнала б її: як віск...* (І. Вільде); *Свята Діво, таки є правда на світі* (М. Стельмах); — *Царице небесна! Чого ж мужики мовчать?* (П. Капельгородський) — вигукова функція.

Натрапляємо на поєднане вживання у зверненій мові двох теонімів — *Бога* і *Матері Божої*, коли вони виконують виключно номінативну функцію: — **Боже, найсвятіша Діво!** *Я хочу все забути... Поможі!* (Леся Українка); *В кого воно таке вдалося, Господоньку, подай сили та хорони, Мати Пречиста, щоб здорове росло — люди будуть...* (У. Самчук); — *Поможі вам Господи і Пречиста Мати Божя*, — *сказала стара Бесарабиха* (О. Довженко). Думки мовців звернені до *Бога* та його

заступників ще й тоді, коли апелюють до Святих: *Михайле-архангеле, поможи мені, грішній рабі, оборонити цих дітей нерозумних від потопу і трусу...* (М. Стельмах); *Рятуй, святий Миколаю, в тяжких бідах теплий нам заступниче, рятуй!..* (Ю. Федькович). Як бачимо, такі звертання дубльовані прикладками.

Номінативно-ідентифікувальними є звертання осіб духовного сану до прихожан і навпаки — найуживаніші етикетні вирази, які протягом століть сформували особливу систему церковного мовного спілкування [13: 414]. До священників прихожани звертаються частіше *батюшко, панотче, отче*, і лише на “ви”: — *Змилуйтесь, батюшко, не гнівайтесь, я ж у тому спашу не винен* (М. Коцюбинський); — *Яким ім'ям, чоловіче добрий, нарекли? — з побожною задумою запитує духівник. — Гнатом, дорогий панотче* (М. Стельмах). Звертання мовця *Отче!* до Бога і *отче!* до священника — чіткий визначник стосунків між адресатом і адресантом: до Бога — на “ти” (неофіційність, звичність спілкування, взаєморозуміння, виняткова приязність), до священника — на “ви” (офіційність, підлеглість, пошанування у ставленні), порівн.: *Пустельник схилився на коліно й звів на образ очі. — Благослови, Отче, — промовив, немов до живого* (Н. Королева) і *Дайте, отче, покуту подоланій душі, — торкнувся рукою до свого щетиння* (М. Стельмах).

Звертання *отче!* мовці можуть поширювати іншими словами: — *Про це пізніше, отче добродію, пізніше* (І. Вільде); *Скоро умру і я, і ви, усі, і навіть ви, преподобний отче архирею* (О. Довженко); *Село, отче парох, не родиться скомунізованим, воно, поступово стає ним* (І. Вільде). Вважаємо, що подібні розширені конструкції дають можливість письменникам сигналізувати про певні соціально-регульовальні моменти стосовно героїв своїх творів: такі уточнення традиційного звертання до священника *отче!* за допомогою слів *добродію, парох, архирею* та ін. надають мовленню колориту більшої офіційності чи іноді навіть виявляють неприхильність до духовної особи, оскільки внутрішня форма непоширеного звертання *отче!* забарвлена позитивно (*отець* — архаїчна назва батька стосовно до своїх дітей [7: VI, 48]).

Оцінно-характеризувальну функцію виконують номінації адресата мовлення, дооформлені спеціальними словотвірними засобами — демінутивними суфіксами: *батюшечко! отченьку! панотченьку! панотчику! паноточку!* При цьому суфікси можуть виражати як позитивну характеристику особи священника, так і негативну: — *Господь*

святий поможе, **панотченьку!** (Н. Королева) і *Годі вам! Якось жилисьмо, **отченьку, дотепер, поживемо й відтепер...*** (І. Вільде).

Найпоказовішим індикатором зміни ставлення до особи духовного сану є зворотний процес переходу з “ви” на “ти”, як-от: *Скажи, гришний **отче...*** (Р. Іваничук). М. Скаб зауважує, що “тикання”особі, якій раніше “викали”, звичайно означає погіршення ставлення до неї. Саме тому прийнятним способом апеляції при конфліктах, що виходять далеко за межі, визначені нормами ввічливого спілкування, є саме “тикання” [2: 26].

Характерною особливістю переходу з “ти” на “ви” при звертаннях до духовних осіб є залучення замість традиційних *батюшко! панотче! отче!* слова *попе!* — розмовного варіанта значення “особа духовного сану”, який, за свідченнями дослідників, до XVIII ст. означав офіційну назву священника і був її рівноцінним відповідником [14: 91]. 11-томний “Словник української мови” та “Словник синонімів української мови” подають *nin* з ремаркою “розмовне” [7: VI, 538; 8: II, 606]. Набуттю словом *nin* статусу розмовності передувало поступове формування негативного ставлення до святих отців (“глибокий розлад церковного і релігійного життя”, “відсутність високої освіти серед духовних осіб, підкуп і корупція”, “рабська залежність церкви від світської влади” тощо, які зародилися в Україні ще в XV ст. [15: 7]). Яскравим свідченням закріплення у мовленні українців негативних характеристик особи священника за словом *nin* є епізод розмови Єви, дочки отця Захарія, та її нареченого Юліана у романі О. Кобилянської “Апостол черні”: — *Я уявляла собі тебе не інакше як ученим, професором, урядовцем, військовим, усім іншим, але ніколи **попом!** Ні, ніколи **попом!** — **Попом?** — повторив Юліан придушеним голосом. — *Єво, схаменися, що говориш? Чим є твій батько? Не священником?**

Звертання до священника *попе!* відображає негативне ставлення до священника і відверте намагання його образити: — ***Попе!** Вимітайся з храму Божого!.. — і з усього розмаху вдарив попа головою в живіт. Аж ухнуло — мов у литавру* (В. Міняйло). Якщо для творів кінця XIX — початку XX ст. введення слова *nin* до звертальних конструкцій, адресованих священникам, чи використання його в розмові з духівниками або в їх присутності було неприпустимим явищем (подібні звертання характерні хіба що для внутрішнього мовлення героїв, як, напр., у М. Черемшини: *...Обернися-ко-си, **попе, глипни ми в очи, та й скажи, що брешу...**; Гей, **попе, попе, берут ті з села, чей вола-багрія на заріз***), то пізніше, в радянський період, стало системним. Виявом безцеремон-

ності та зневажливого ставлення до служителів релігійного культу є використання лексем *батьа!* і *папаша!*, утворених, очевидно, від форми *батьюшка*, яка, за спостереженнями В. Сімовича, поширена на землях, що довго були “під московським впливом” [16: 284]: — *З тебе був би хороший конокрад, батьа, або бандит, а не піп...* (О. Копиленко); — *Ти, синку, покинь, єресь говори ти. — Що, не спали? Слухай, батьа, у тебе бороду миші об’їдають... І Стеха-красавиця не буде любити* (О. Копиленко); *Савченко все ще боявся порушувати ритуал вінчання, але, побачивши, що піп, не кінчивши, скидає ризи, несміливо запитав: — Обручати не будеш, батьа?* (П. Панч); — *Папаша, ви б молебень відслужили, щоб хоч на два дні бог дірку заткнув: дві десятини сіна гниє в покосах* (П. Панч). Дієслова у формі однини (*був би, слухай, не будеш*) та використання займенникового іменника *ти* у різних формах (*тебе, у тебе*) посилюють фамільярність у звертанні до священника. Лише зрідка неприязне ставлення до духовних осіб містять звертання *панотче, батьюшко*: — *Єзуїт, ви, панотче, єзуїт і набитий... неук!* — *вчитель з невідомим відходять від попа...* (М. Стельмах).

Серед проаналізованих звертань, якими є назви духовних осіб, використання закінчень кличного відмінка системним є лише для *отче! панотче!* (очевидно, під впливом давнішої, добре закріпленої, форми *отче!*) і *попе!* Звертання *батьюшко!* зазнало впливу російської мови, що позначилось на використанні замість нього згрубілих форм *батьа! папаша!*, а також підміні флексії кличного відмінка закінченням називного *батьюшка!*: — *На часточку, батьюшка, запишете Микиту...* (Григір Тютюнник).

Не завжди реалізованим є кличний відмінок і у звертаннях до інших духовних осіб і тих, хто пов’язаний з ними (*дяче! паламарю! дзвонарю! матушко! ченчику! богослове! богомольцю!* тощо), напр.: — *Біжи, біжи, мій католицький монах, завзятий слуга свого бога. Жаль не дістану поцілувати твою тонзуру. Зробила б грішником...* (О. Копиленко); *Отець Никодим у тверезому стані не забував цього, а тепер йому — море по коліна. — Вип’єм... сукин ти син мій... духовний... завжди ...і прісно* (П. Капельгородський). Частіше подібні “відхили” у вживанні кличного відмінка належать негативним персонажам.

Можуть виконувати функцію звертань і субстантивати, вживання яких є характерною рисою релігійних текстів з метою посилення емоційного навантаження вислову [17: 275]: — *Ой, вже ти слухаєш слова божого! Одного нумера не знаєш, що ксьондз казав на казаню...* — *Уступися від мене ти, побожна, най я трохи очі притую* (С. Васильченко).

Частіше вони є лише складниками звертань, а найактивніші з-поміж усіх — прикметники *святий* (*святий чоловіче, свята земелько*) і *божий* (*божа людино, божа дитино*): *Допоможи, святий чоловіче... — встань, дочко, — мовив Омар. — Я не святий. Я лише встиг довго пожити на землі* (Р. Іваничук); *“Ох, земелько, свята земелько, — божа ти донечко! Як радісно тебе згрібати докупти, а одні руки”* (М. Стельмах).

Отже, у зверненій мові літературних персонажів кінця ХІХ та ХХ століть найменування Бога, Матері Божої та Ісуса Христа є активними елементами частіше делексикалізованих форм, що засвідчують збереження первинної форми “ти” і флексії кличного відмінка. При “парному” використанні у звертальних конструкціях теоніми *Бог* і *Мати Божа* та їхні синоніми, як і окремі імена Святих, більше слугують називанню. У зверненні до осіб духовного сану на *батьюшко! отче! панотче!* “викають”, хоча для творів радянського періоду властивим є перехід від пошанувального “ви” до “ти”, вживання розмовного варіанта *none!*, фамільярних *батья! папаша!*, заміна специфічних закінчень кличного відмінка називним (*батьюшка!*), що якнайточніше відповідало політиці атеїзації та русифікації радянського суспільства.

1. *Біблія* або Книга Святого Письма Старого й Нового Завіту із мови давньоєврейської та грецької на українську перекладена.

2. *Скаб М. С.* Прагматика апеляції в українській мові: Навчальний посібник. — Чернівці: Рута, 2003. — 80 с.

3. *Миронюк О. М.* Історія граматичних засобів вираження ввічливості в українській мові // *Мовознавство*. — 1993. — №2. — С. 55-63.

4. *Супрун А. Е.* Лекции по теории речевой деятельности: Пособие для студентов филологических факультетов вузов. — Минск: Бел. Фонд Сороса, 1996. — 287 с.

5. *Огієнко І.* Складня української мови. 1. Словосполучення // *Рідна мова*. — 1938. Ч. 5. — С. 193-208.

6. *Борозенець Т. А.* Наука і техніка у традиційному вченні православної церкви // *Православні духовні цінності і сучасність: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції*. — К.: МАУП, 2003. — С. 54-67.

7. *Словник української мови: В 11-ти т.* — К.: Наук. думка, 1970 — 1980.

8. *Словник синонімів української мови: У 2-х т.* / А. А. Бурячок, Г. М. Гнаптюк, С. І. Головащук та ін. — К.: Наук. думка, 2001.

9. *Вихованець І. Р.* Нариси з функціонального синтаксису української мови. — К.: Наук. думка, 1992. — 224 с.

10. *Сологуб Н.* Біблійні образи в етнічному аспекті // *Біблія і культура: Зб. наук. статей*. — Вип. 1. — Чернівці: Рута, 2000. — С. 179-182.

11. *Радевич-Винницький Я.* Етикет і культура спілкування. — Львів: СПО-ЛОМ, 2002. — 223 с.
12. *Мельничук Я., Лазарович О.* Церковнослов'янська мова: Навчально-методичний посібник. — Івано-Франківськ: Гостинець, 2004. — 242 с.
13. *Богдан С. К.* Церковний мовний етикет // Мовний етикет українців: традиції і сучасність. — К.: Рідна мова, 1998. — С. 414-431.
14. *Бібла С. В.* Склад, джерела і шляхи формування української церковної термінології (назви церковних чинів і посад): Дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / НАН України, Інститут української мови. — К., 1997. — 215 с.
15. *Історія релігії в Україні: У 10 т. — Т. 2.* — Українське православ'я / За ред. проф. П. Яроцького. — К.: Укр. центр духовної культури, 1996. — 376 с.
16. *Сімович В.* Наша товариська мова // Праці: У 2-х т. — Т. I: Мовознавство. — Чернівці: Книги — XXI, 2005. — С. 283-290.
17. *Лихошерстова Н. Є.* Субстантивація як стилістичний засіб у конфесійному стилі // Лінгвістичні дослідження. — Вип. 16. — Х.: ХНУ, 2005. — С. 270 — 175.

УДК 811.161.2'367.322

О. Ф. Ледней

ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ МІСЦЕВОГО ВІДМІНКА ЯК МОРФОЛОГІЧНОГО ВАРІАНТА ОБ'ЄКТНОЇ СИНТАКСЕМИ

У статті розглянуто специфіку функціонування місцевого відмінка як лексико-комбінаторного варіанта знахідного відмінка — спеціалізованого засобу вираження об'єктної синтаксеми в структурі простого речення.

Ключові слова: відмінок, синтаксема, об'єктна синтаксема, варіант, предикат, іменник, дієслово, функція.

The article deals with the specificity of functioning of the prepositional case as a lexical-combinatorial variant of an accusative case — the specialized means of expression objective syntaxeme in the structure of the simple sentence.

Key words: case, syntaxeme, objective syntaxeme, variant, predicate, noun, verb, function.

Питання функціонування категорії об'єкта завжди було актуальним у лінгвістиці. Починаючи від граматики Пор-Рояля і донині мовознавці не втрачають інтересу до цієї проблеми, розглядаючи різні її аспекти. Виникнення і розвиток у ХХ ст. функціональної граматики дали змогу по-новому поглянути на роль об'єкта у структурі речення. Синтез функціонального підходу — “від форми до значення” і “від

значення до форми” — дозволяє уникнути ізольованого розгляду мовних явищ, які є недоліком окремо взятих формальної та семантичної граматики.

Сучасні лінгвісти (І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, В. М. Русанівський тощо) виділяють у структурі речення чотири яруси: власне-семантичний, семантико-синтаксичний, формально-синтаксичний та комунікативний. Перші три яруси речення стосуються сфери мови, а четвертий, комунікативний ярус, спрямований у сферу мовлення. Диференціація чотирьох ярусів речення дає змогу чітко розрізнити формально-синтаксичні та семантико-синтаксичні функції синтаксичних одиниць, а також синтаксичні зв'язки і семантико-синтаксичні відношення між ними. Однак тільки комплексне дослідження мінімальної семантико-синтаксичної одиниці — синтаксеми, зокрема об'єктної, — дасть повну картину її функціонування в системі мови.

Організуючу роль у формуванні семантико-синтаксичної структури речення відіграє предикат та його валентність. Семантико-синтаксична валентність предиката визначає кількість субстанціальних синтаксем (суб'єктної, об'єктної, адресатної, інструментальної та локативної), вказує на їх семантичні функції, відношення між ними та відношення субстанціальних синтаксем до відповідного класу предикатів. У вітчизняній граматиці чимало вчених займалися окремими питаннями аналізу і класифікації субстанціальних синтаксем (О. О. Потебня, Є. К. Тимченко, О. Синавський, О. М. Пешковський, В. В. Виноградов, Л. А. Булаховській, І. І. Мещанінов, Н. Д. Арутюнова, Н. Ю. Шведова, Г. О. Золотова, І. Р. Вихованець, М. Я. Плющ, К. Г. Городенська, О. К. Безпояско, А. П. Загнітко О. В. Бондарко та ін.). Праці вітчизняних лінгвістів присвячені переважно з'ясуванню ролі граматичних форм слів у вираженні семантичних категорій суб'єкта, об'єкта тощо, зокрема вивченню природи відмінкових форм іменника. Проте питання комплексного вивчення кожної з субстанціальних синтаксем, яке охоплює всі яруси речення, залишається відкритим. Перший крок у вирішенні цієї проблеми зробив О. Г. Межов, який є автором комплексного дослідження суб'єктних синтаксем на всіх рівнях структури речення.

Проблема семантико-синтаксичної категорії об'єктності та об'єктних синтаксем сьогодні не є остаточно вирішеною. У лінгвістичних дослідженнях наявні різні тлумачення статусу об'єктних синтаксем у системі семантичних компонентів речення, семантичних типів та рангів об'єктів, морфологічних засобів вираження об'єктних синтак-

сем тощо. Метою цієї наукової розвідки є дослідження особливостей функціонування одного з морфологічних варіантів об'єктної синтаксеми — місцевого відмінка — в структурі простого речення.

Об'єктна синтаксема в структурі простого речення представлена набором своїх морфологічних варіантів — відмінків іменника (а також займенника) та прийменниково-відмінкових конструкцій. Категорія відмінка іменників є складною граматичною категорією, багатомірною і багатоплановою, оскільки вона пов'язана з семантичною, синтаксичною і морфологічною структурою мови [16:35]. Форми називного і знахідного відмінків найбільш спеціалізовані на вираженні визначальної семантики субстанціальності серед власне іменників і відбивають найсуттєвіші семантико-синтаксичні позиції речення [7:120]. Центральне місце серед морфологічних засобів вираження об'єктної синтаксеми посідає спеціалізований в українській мові відмінок об'єкта — знахідний відмінок: Я її довше ждав [5:23], І любила одного чужинця [1:69]. Первинна функція об'єкта у знахідного відмінка корелює з типовими семантико- і формально-синтаксичними ознаками: субстанціальністю, валентним зв'язком з предикатом, пасивністю, фінальною спрямованістю, формально-синтаксичною ознакою центральності. Близьку периферію посідають родовий і називний відмінки. На периферії знаходяться орудний і давальний відмінки, а на далекій периферії перебувають прийменниково-відмінкові форми (знахідний, родовий та орудний з прийменниками) та місцевий відмінок [13:11-14].

У граматичній системі сучасної української мови місцевий відмінок посідає особливе місце: якщо родовий, давальний, знахідний і орудний відмінки можуть вживатися як із прийменниками, так і без них, а називний і кличний функціонують тільки без прийменників, то місцевий відмінок протиставляється їм саме неможливістю функціонування без прийменника. Місцевий відмінок належить до граничного вияву периферії відмінкових форм, він майже позбавлений власне-відмінкових морфологічних, семантико- і формально-синтаксичних ознак. Він пов'язаний не з предикатом, а з предикативним центром в цілому, займаючи детермінантну обставинну позицію і вживаючись для вираження просторових, часових та інших обставинних відношень. Порівняно з іншими прийменниково-відмінковими утвореннями, місцевий найбільшою мірою виявляє нейтралізацію відмінкової форми: формальна нейтралізація флексії виявляється у неможливості вживання її без прийменника, а функціональна — у на-

вантаженні прийменника прислівниковим та формально-синтаксичним функціонуванням [3:190, 2:87-88]. І. Р. Вихованець, аналізуючи місцевий відмінок, визначає його як ізольовану сполуку в прийменниковій системі української мови [42:88]; А. П. Загнітко називає місцевий відмінок невластивим відмінком, вважаючи, що він лише тяжіє до системи відмінків [7:126]. “Місцевий відмінок, — підкреслює мовознавець, — характеризується як валентно незв’язаний, лише при дієсловах типу *знаходиться, перебувати* форми місцевого відмінка виступають валентно прогнозованими: *знаходиться на горі/при матері, перебувати на морі/при батьках*. Валентна визначеність місцевого відмінка при обмеженій кількості дієслів свідчить про його слабку позицію у відмінковій системі, яку посилює його семантико-синтаксична функція локатива” [7:123]. Ізольованість місцевого відмінка, некорелятивність з іншими відмінковими формами дослідники вбачають у трьох площинах: 1) в обмеженні поєднання з прийменниками (місцевий відмінок вживається тільки з п’ятьма прийменниками: в (у), на, при, по, о (об)); 2) у вузькому колі семантико-синтаксичних функцій і семантичній спеціалізації; 3) в неоднорідності формально-синтаксичних позицій [2:88; 3:190; 7:123-124].

У зв’язку з типовою валентною непов’язаністю з предикатом місцевому прийменниковому в багатьох випадках не властиві семантико-синтаксичні відмінкові ознаки субстанціальності, активності/пасивності, динамічності (вихідності/фінальності), а також семантико-синтаксичні відмінкові функції суб’єкта, об’єкта тощо. Їх нейтралізувала визначальна для місцевого відмінка ознака статичності, яка виражається семантично навантаженими статичними прийменниками *в (у), на, при, по, о (об)*. Однак після незначної кількості дієслів прийменники втратили семантичне навантаження, зрісши з опорними дієсловами у ролі дієслівних прийменників-постфіксів, а флексії місцевого відмінка іменників (займенників) стали функціонально навантаженими. Таким чином місцевий відмінок функціонує як лексико-комбінаторний варіант знахідного відмінка — спеціалізованого засобу вираження об’єктної синтаксеми.

Місцевий відмінок звичайно обслуговує зону синтаксеми об’єкта стану при дієсловах:

— *грунтуватися, триматися, зупинятися, спиратися* з прийменником-постфіксом *на*: *Суспільне виробництво ґрунтується передусім на природних факторах* [15:28]; *Кожна наука спирається на свої специфічні поняття* [4:6]; *Я зупинився на питанні про організацію всеукраїнсько-*

го партійного центру [5:39]; **Спинись на цьому експерименті** і добре над ним подумай [9:156], **Я трохи більше зупинив вас на моментах життя нового комісара** [22:46];

— **зосередитися, знатися, заспокоїтися** з прийменником-постфіксом на: **На ньому варто й зосередитися** [17:3]; **Дуже добре на цьому знаються китайці** [1:87], **На комарах він знається багато** [6:460]; **На цьому Федір Іванович трохи заспокоївся** [5:9];

— **виражатися, полягати, проявлятися, виявлятися** та при предикативному прикметнику **втілений** з прийменником-постфіксом **в (у)**: **В умовах товарного виробництва продукт праці виражається у натурально-речовій та вартісній формах** [20:4]; **Найбільш повно централізація втілена у державному бюджеті** [20:16]; **Специфіка бюджетних відносин полягає в наступному** [20:41], **Економічна природа, суспільне призначення та механізм розподілу централізованого фонду грошових коштів держави повніше проявляється у його функціях** [20:46]; **Майже спонтанне словесне називання виявляється в формах монологічних, молитвах, “психограмах” душі** [10:12]; **Проблема полягає в іншому** [8:3];

— **помилятися, переконуватися, кохатися** та при предикативному прикметнику **зацікавлений** з прийменником-постфіксом **у(в)**: **За цей рік ми знову переконалися у правильності наших дій** [21:8]; **Чи не помиляюсь я в спогадах і почуттях?** [6:470]; **Ви кохаетесь у поезії** [14:546]; **Обидві сторони зацікавлені в обміні викладачами, науковими співробітниками,** [19:4];

— **сумувати, тужити, плакати** з прийменником-постфіксом **по**: **А як по ньому тужить!** [12:24]. Ізольованість місцевого відмінка, обмеженість його поєднання тільки з п'ятьма зазначеними вище прийменниками підкреслюється зміною **відмінкової форми іменника (займенника)** з місцевого на орудний при зміні прийменника **по** на прийменник **за** при цих дієсловах: **Тужив і Сагайдачний за Настею** [18:370]; **Йй можна вічно плакати за ним** [12:135]; **А за Україною ви й не скуцаете?** [1:69]; **Сумую я за рідною землею** [18:380]. Об'єктом стану в місцевому та орудному відмінках виступають переважно іменники — назви осіб та істот, особові займенники. Досліджуючи функціонування орудного відмінка при дієсловах із значенням тужіння у мові творів українських письменників першої половини і 60—70-х років другої половини XIX ст., дослідниця М. Ф. Кобилянська зазначає, що конструкції **за + орудний** мають кількісну перевагу над конструкціями **по + місцевий** [11:36]. За нашими спостереженнями, в творах письменників XX століття картина не змінилася.

Дієслова активної фізичної дії з напівпостфіксом **по** прилягають

близько до перехідних дієслів з *постфіксами в (у), на, по, о (об)*. Але, оскільки *напівпостфікс по* зберігає відтінок просторового значення, тобто має певне семантичне навантаження, — залежний компонент у формі місцевого відмінка виражає проміжне між об'єктним і просторовим значенням [2:99]: *Грицько поплескав його по страхітній морді* [1:85]; *І періцив з усієї сили долонею по партах* [1:91].

Отже, місцевий відмінок як морфологічний варіант об'єктної синтаксеми посідає далеку периферію. Як специфічна прийменниково-відмінкова форма він здатний виконувати роль лексико-комбінаторного варіанта об'єктної синтаксеми, оскільки при обмеженому колі дієслів прийменники *в (у), на, при, по, о (об)* втратили семантичне навантаження, а флексії місцевого відмінка іменників (займенників) стали функціонально навантаженими.

1. Багрянний І. Тигролови. — К.: Молодь, 1991.
2. Вихованець І. Р. Прийменникова система української мови. — К.: Наук. думка, 1980.
3. Вихованець І. Р. Система відмінків української мови. — К.: Наук. думка, 1987.
4. Гальчинський А. С., Єщенко П. С., Палкін Ю. І. Курс економічної теорії. — К.: Вища школа, 1995.
5. Головка А. Твори в 2-х т.: К.: Наук. думка, 1986. — Т. 2.
6. Довженко О. Кіноповісті. Оповідання. — К.: Наук. думка, 1986.
7. Загітко А. П. Теоретична граматики української мови: Морфологія. — Донецьк: ДОНДУ, 1996.
8. Закон і бізнес. — К., 2001. — № 9.
9. Іваничук Р. Місто. — Л.: Каменяр, 1986.
10. Історія української літератури ХХ століття: У 2-х кн. — Кн. 1/ За ред. чл. — кор. АН України В. Г. Дончика. — 2-ге вид. — К.: Либідь, 1994.
11. Кобилянська М. Ф. Керування орудним відмінком в українській мові (На матеріалі письменників першої половини і 60—70-х років другої половини ХІХ ст.) // Українське мовознавство. — 1982. — № 10. — С. 34 — 41.
12. Костенко Л. Маруся Чурай // Поезія. Ліна Костенко. Олександр Олесь. Василь Симоненко. Василь Стус. — К.: Наук. думка, 2000. — С. 71 — 46.
13. Ледней О. Ф. Об'єктні синтаксеми в структурі простого речення: Автореф. дис... канд. філол. наук. — Одеса, 2003.
14. Мушкетик Ю. Твори в 5-ти т. — К.: Дніпро. — Т. 1. — 1987.
15. Ніколенко Ю. В., Демківський А. В., Фещенко В. В. Основи економічної теорії. Книга 1: Суспільне виробництво. Ринкова економіка. — К.: Либідь, 1994.
16. Плюц М. Я. Про деякі аспекти вивчення відмінків // Мовознавство. — 1977. — № 3. — С. 35 — 40.

17. *Товариш*. — К., 2001. — № 4.
18. *Тулуб З. Людолови*. — В 2-х т. — Сімферополь: Таврія, 1980. — Т. 1.
19. *Урядовий кур'єр*. — К., 2001. — № 28.
20. *Чернявський О. П., Мельник П. В., Мельник В. М.* Теорія фінансів. — К.: Дія, 2000.
21. *Шлях перемоги*. — К., 2001. — Ч. 10.
22. *Яновський Ю.* Оповідання, романи, п'єси. — К.: Наук. думка, 1984.

УДК 811.161.2'373.2

Г. В. Шотова-Ніколенко

ФУНКЦІОНУВАННЯ ХРЕМАТОНІМІВ У РОМАНАХ ЮРІЯ ЯНОВСЬКОГО

У статті розглянуто функціональне навантаження, особливості вживання, частотність хремотонімів (власних назв матеріальних об'єктів) у чотирьох романах Ю. Яновського. Маючи певний емоційно-експресивний потенціал, хремотоніми входять до системи образності й своєрідно беруть участь у формуванні онімного простору романів письменника.

Ключові слова: хремотонім, функціональне навантаження, образність, онімний простір романів.

The article deals with the artistic functions, peculiarities of usage, variations and frequency of hrematonyms (the proper names of material objects) in Yu. Yanovsky's four novels. Possessing emotional-expressional potential hrematonyms are included in the system of figurativeness and peculiarly participate in the forming of onymic space of the writer's novels.

Key words: chrematonym, peculiarities of functioning, figurativeness, onymic space of the novels.

Як відомо, розряди власних імен у літературній ономастиці вивчено нерівномірно: основну масу праць з ономастики присвячено так званим магістральним або провідним онімам — антропонімам і топононімам (адже, як правило, власні імена персонажів та певний географічний простір є константами кожного твору великого жанру, тобто роману), трохи менше зоонімам, астронімам, ергонімам, теонімам (міфонімам), а що стосується розвідок таких розрядів онімної лексики, як ідеоніми, хремотоніми, хрононіми, то їх дослідження — поодинокі явище [10: 116], і головна причина тут полягає в кількісному складі інших онімійних розрядів, тому що не в кожному літературно-

му творі їх можна зустріти “в такій кількості, яка б дозволила виконати їх стилістичний аналіз” [4:3].

На думку Т. Б. Гриценко, “аналіз ономастикону художнього твору як одного із засобів текстотворення та індикатора індивідуального стилю письменника вимагає уваги до репертуару власних назв усіх ономаоб’єктів” [3:97], адже кожний онім “є своєрідним мовним символом, що містить особливі психологічні асоціації, здатність утворювати певне емоційно-експресивне забарвлення, конотативні прирошення” [8:94]. Дана стаття присвячена хремотонімам — назвам окремих предметів, переважно виниклих унаслідок матеріальної діяльності людини, що зафіксовані в чотирьох романах Ю. І. Яновського у кількості 20 онімів.

Найуживаніший хремотонім — навіонім “**Ісмет**” (19), який уживається в романі “Майстер корабля”. Це крейсер, на якому приїхав турецький посол до Міста. Ця історична подія засвідчується документально: “Та хто з читачів тих років (1926 р. — Г. Ш.) не знав з газет та журналів про зустріч Тевфіка Рушці-бея і наркома Г. Чичеріна в Одесі, хто не бачив їх на фотографії у пресі?” [6: 193]. Юрій Яновський, змальовуючи цю історичну подію, замінює реальну назву крейсера “*Tamidië*” [6: 193] на екзотичну назву “**Ісмет**”, “де експресія виникає за рахунок незвичності самого слова-знаку, звукова і графічна оболонка якого... використовується з метою виразності, “красивості”” [1: 100], щоб уникнути фактографічності та підкреслити незвичність обставин: “Тим часом крейсер підійшов уже зовсім близько, і на кормі в нього червонів турецький стяг. В бінокль уже можна було прочитати слово “**Ісмет**”” [12: 105].

Шаланда “**Ластівка**” (6), невід’ємна частка колективу рибалок і їх символ стійкості [7: 77], з’являється в творі “Вершники”: “Рибалки тоді кинулися до шаланд, посунули до моря “**Ластівку**” — гордість цілої артілі, сіло четверо велетнів, піднялися в повітря весла, щоб одразу вискочити на хвилю” [12: 346]. Назва шаланди “**Ластівка**” асоціюється зі стрімкістю й надійністю.

Дубок з жіночим ім’ям “**Тамара**” (4) перебудовують на бриг для зйомок історії військовополонених. І перетворена на бриг “**Тамара**” дістає назву “**Онгон**”, що означає на “мові острова Ява” і, отже, на індонезійській, за давнішою назвою — малайській мові — *Щастя*. “Звичайно, це може бути дивним збігом, але коли Ю. Яновський писав “Майстер корабля”, він уже був знайомий з молодою жінкою на ім’я Тамара — своєю майбутньою дружиною. І, мабуть, у романі не

безпосередньо в дії, а сказати б, віддзеркалено, присутня і третя жіноча постать...” [6: 219].

Назва відомого крейсера **“Варяг”** (2) вживається як заголовок відомої пісні, як заклик: “На шахти, — вимовив сам до себе (Карпо Цар — Г. Ш.), — полізу в найглибший трюм землі, врагу не здається наш гордий **“Варяг”**!... На шахти, матрос Карпо, на шахти, гордий альбатрос морів!...” [13: 148].

Використання назв кораблів у художньому творі слугує перш за все для створення враження вірогідності, об’єктивності, реальності зображуваного [2: 179]. Навіюми **“Аврора”**, **“Дедушка Крылов”**, **“Гром победы”** і **“Катя”** зустрічаються в одному реченні в новелі “Батальйон Шведа”: “Надвечір бомбардування припинилося, з плавнів повернулися пароплавчики крейсерської служби: **“Гром победы”** й **“Аврора”** — колишні буксири **“Дедушка Крылов”** і **“Катя”**. На них уздовж бортів мішки з піском, кулемети й хоробра команда, а капітани — справжні морські вовки...” [12: 353]. Тут ми бачимо перейменування — заміну старих назв, неадекватних часові, на нові — романтично-бойові навіюми. **“Аврора”** з’являється не без впливу уславленої **“Аврори”** з Неви, тобто виконує символічну функцію, а навіюм **“Гром победы”** — це вже ономастична творчість письменника [9: 3], надихає, надає впевненості.

Романтична назва — шхуна **“Трьох корон”** (1) з’являється у творі “Чотири шаблі” в романсі французьки Лоретти: “На батьківщину, у Тулон / Вертає шхуна **“Трьох корон”** / Веде її рубака Жан, / Малий чорнявий капітан” [12: 276]. Не виключено, що цей романс-вірш створив сам письменник і шхуна **“Трьох корон”** — витвір автора.

Назви танків (пореїонімів, тобто власних назв “будь якого виду транспортного наземного засобу” [5: 6]) вживаються письменником у романі “Вершники”: “Танк **“Фельдмаршал Суворов”** лежав на боці, заляпаний кров’ю, зсередини курів ще невідомий димок. **“Атаман Ермак”** та **“За Русь святую”** горіли. **“Фельдмаршал Кутузов”**, **“Генерал Скобелев”** стояли один коло одного, і навкруги них лежало багато трупів червоних бійців, що мужньо йшли на нерівний бій і перемогли” [11: 88]. Як відомо, “для кожної епохи характерні своя символіка, своя ієрархія цінностей” [1: 99]. Ці танки названі хронологічно за історичними особами царської Росії, і у контексті твору “Вершники” вони стають узагальненим символом краху Російської імперії. До речі, Ю. Яновський вжив реальні назви танків (англійського виробництва однієї модифікації МК-V: шість 57 мм гармат і 27

кулеметів Гочкіса) Російської армії (Південь), всі ці танки воювали в одному загоні [15]. Але письменник вжив назву танка “**Фельдмаршал Суворов**” замість менш зрозумілої історичної назви “*Генералиссимус Суворов*” [15].

І “Майстер корабля” також має один порейонім — назва машини “**Русько-Балтик**”: “Викликати ще кінооператора хроніки, — кричав Директор, розмахуючи руками, — авто беріть “**Русько-Балтик**”” [12: 92]. Змальовуючи терміновість та незвичність ситуації, адже приїжджає комісар закордонних справ, автор вживає неофіційну назву (в даному випадку назву ризького заводу) для найменування першого престижного радянського авто (1922 року випуску) [14].

Екзотичні назви напоїв фіксуємо в романах “Майстер корабля” та “Чотири шаблі”: “Ми сиділи в потайному кафе, де можна мати незвичайну чорну каву, дві-три люльки опію і контрабандне вино “**Кров землі**”” [12: 74]; “... все це прийняло в свою тиху тісноту й Остюка, що випив тут поволеньки, смакуючи, рожевого напою з голосної назвою “**Нектар Бургундії**”” [12: 265]. Ці промовисті прагматоніми використовуються письменником для підкреслення незвичності ситуацій, що зображені у творах: назва “**Кров землі**” містить конотацію загадковості, таємності, вино “**Нектар Бургундії**” своєю назвою підкреслює французьке середовище, де опинився український “маршал” Михайло Остюк.

У романі “Майстер корабля” маємо ще такий віртуальний храматонім — **Зала Великих Переглядів**, створений уявою письменника у 1928 році під час написання роману. Зала майже дорівнюється за описом сучасним кінотеатрам: “**Зала Великих Переглядів** розподілена на кабіни, і в кожній сидить глядач. Стереоекран був майже прозорий і світився сам.... Зашумів пропелер вентилятора, розіклатося автоматичне крісло, запрошуючи сідати зручно...” [12: 10].

Отже, храматоніми, в яких закладений потужний стилістичний потенціал, створюють яскравий образний контекст, слугують додатковим джерелом виразності й емоційності, своєрідним чином уточнюють і висвітлюють певні сюжетні лінії оповіді в романах Ю. Яновського.

1. *Антонюк Е. В.* Имя корабля как объект ономастики // Актуальные вопросы русской ономастики: Сб. научных трудов. — К., 1988.

2. *Бернадська Н. І., Задорожна С. В.* Українська література. — К., 1995.

3. *Гриценко Т. Б.* Ономастикон художнього тексту як об’єкт цілісного

аналізу // Щорічні записки з українського мовознавства. — Одеса, 1999. — Вип. 6.

4. *Маруніч І. І.* Топоніми в ідіостилі письменника: Автореф. дис. ... канд. філол. наук. — К., 1994.

5. *Ономастична* термінологія. Основні терміни, поняття та визначення: Матеріали до спецкурсу // Упоряд. О. В. Нагуш та інші. — Одеса, 1994.

6. *Островський Г.* Все, що залишилось... Або авторський спогад про ліричний роман // Патетичний фрегат: Роман Юрія Яновського “Майстер корабля” як літературна містифікація. — К., 2002.

7. *Пащенко М. В.* Поетика одного новелістичного роману. Метафоризація і узагальнення в романі “Вершники” Ю. І. Яновського. — Одеса, 1992.

8. *Савреї О. В.* Функціонування фонових онімів у прозі Ольги Кобилянської // Записки з ономастики: Зб. наукових праць. — Одеса, 2005. — Вип. 8.

9. *Ташицький В.* Место ономастики среди других гуманитарных наук // Вопросы языкознания. — 1961. — № 2.

10. *Фомин А. А.* Литературная ономастика в России: итоги и перспективы // Вопросы ономастики: Сб. научных работ. — Екатеринбург, 2004.

11. *Яновський Ю. І.* Земля батьків. Вибране. — К., 1966.

12. *Яновський Ю. І.* Твори: В 5 т. — К., 1983. — Т. 2.

13. *Яновський Ю. І.* Твори: В 5 т. — К., 1983. — Т. 3.

14. Document html. — *Блинов М.* — 2004, 20 серпня. — http://www.tankmuseum.ru/photo3_r.html

15. Document html. — *Блинов М., Дерябин А.* — 2004, 20 серпня. — http://www.tankmuseum.ru/tank_r.html

УДК 81'373.232.1

Ю. М. Новикова

**ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРИЗВИЩ,
ПОХІДНИХ ВІД ФЛОРИСТИЧНИХ НАЗВ
(НА МАТЕРІАЛІ АНТРОПОНІМІЇ ЦЕНТРАЛЬНОЇ
І СХІДНОЇ ДОНЕЧЧИНИ)**

У статті проаналізовано прізвища Центральної та Східної Донеччини, похідні від назв рослин, їх частин і плодів. Здійснено лексико-семантичну класифікацію цих прізвищ, встановлено можливі кореляції між мотиваційною прізвищевою семантикою й відповідними етнокультурними константами. Виокремлено найчастотніші прізвища досліджуваної лексико-семантичної групи.

Ключові слова: антропооснова, прізвище, лексико-семантична група, флоризми, рослинні символи.

In the article the last names which are derivatives of the names of plants, their parts and fruit of Central and East are analysed of Donetsk Region. Lexical and semantical classification of these last names is carried out, possible correlations between motivational semantics of the last names and corresponding them ethnic and cultural constants are found. The most frequent last names of the being investigated lexical and semantical group are selected out.

Key words: anthroponym stem, last name, lexical and semantical group, flaurisms, vegetable characters.

З давніх часів до природи ставилися як до живої істоти. Органічне злиття людини з навколишньою “розкішною і ніби теж одухотвореною, осмисленою природою і витворило той дивовижний аромат душевного світу українця, той рідкісний симбіоз в його душі лірика і мислителя, що уславив цей психологічний архетип у світах” [3:16] й акумулював ландшафтно-кліматичні, історичні, соціальні та цілу низку інших чинників, які визначили неповторність і самотність національної ментальності та й лінгвоментальності [1:164]. Культ природи становив основу життя людей, тому, з одного боку, лексеми на позначення назв рослин міцно “проросли” в українську етнокультуру, а з іншого, — природу багатьох слів і мовних одиниць “можна пізнати лише з огляду на етнокультурні контексти” [4:668]. Пізніше флористична лексика широко відобразилась у прізвиськах, адже, як зазначає О. Ю. Карпенко, власні назви “слугують вмістилищем мовної та текстової (енциклопедичної) інформації” [6:40].

В антропоніміконі Центральної та Східної Донеччини досить помітну групу (31,4%) становлять антропоніми з первісним неособовим значенням (“*nomina impersonalia*”). Переважно це метафоризовані назви, які вживалися для ідентифікації особи на ґрунті певних асоціацій, порівнянь, відношень людини до певних реалій і виникали в побуті мимовільно, стихійно. Однією з найяскравіших у цій групі є ЛСГ “Прізвиська, похідні від назв рослин, їх частин і плодів”, яка нараховує 2552 одиниці (11945 носіїв) і складає 5,4% від загальної кількості прізвиськ розряду “*nomina impersonalia*”. Окреслена ЛСГ прізвиськ є численною і в інших регіонах України: у Дніпровському Припоріжжі — 4% [8:140], у Північній Донеччині — 3,6% [2:7]. На думку І. Д. Фаріон, висока продуктивність прізвиськ із номенклатури рослинного світу тісно пов’язана з міфологічними віруваннями наших пращурів, з культом дерев, злаків та кущів. Як зазначає дослідниця, “уподібнення рослинного світу до певних передусім внутрішніх рис характеру людини і відображення цього у прізвиськах — це не що

інше, як антропоморфічно-метафоричне мислення наших предків” [15:158-159], що максимально увиразнює необхідність подальших розвідок у зазначеному напрямі, які посприятимуть поглибленню відомостей не лише з царини ономастики, а й у межах етно- та психолінгвістики, оскільки висвітлюватимуть особливості національного світобачення.

Метою статті є лексико-семантична інтерпретація сучасних українських прізвищ Центральної та Східної Донеччини, похідних від назв рослин, їх частин і плодів як специфічного у своєму історичному походженні та розвитку класу онімної лексики. Досягнення поставленої мети передбачає виконання таких конкретних завдань:

- 1) увести у науковий обіг сучасний антропонімний матеріал Центральної та Східної Донеччини;
- 2) запропонувати лексико-семантичну класифікацію прізвищ, похідних від назв рослин, їх частин і плодів;
- 3) встановити можливі кореляції між мотиваційною прізвищевою семантикою й відповідними етнокультурними константами.

Об’єктом дослідження є українські прізвища, поширені на території Центральної та Східної Донеччини. Предметом дослідження обрано лексико-семантичні особливості прізвищ досліджуваного регіону. Джерелами фактичного матеріалу послуговували списки прізвищ, надані податковою інспекцією Донецької області, а також пенсійними фондами центральних (Ясинуватського, Волноваського) і східних (Шахтарського, Амвросіївського) районів Донеччини, що в цілому становить майже 50000 антропонімних одиниць.

Провідними методами дослідження є описовий та кількісний, за допомогою яких було здійснено аналіз антропонімікону та встановлено склад різноманітних груп флористичних антрополексем, які послуговували основою для творення прізвищ зазначеного регіону. Також застосовано прийоми семантичного аналізу та систематизації мовних одиниць.

Сприймаючи мовну дійсність як один із способів відображення реальної дійсності, Л. В. Мельник зауважує, що флоризми посідають чільне місце в концептосфері мовної картини світу, витлумаченої “як сума поширених знань і уявлень народу, як особливе його світобачення, як відбиття в ній концептуальної картини” [11:10]. На думку О. О. Залевської, “пов’язуване зі словом у лексиконі індивідуальне знання характеризується пластичністю, об’ємністю, функціональністю, а також обов’язковим уналежненням до загальної особової

картини світу” [5:16], що акцентує на інформаційній вазі кожного слова національної мови, і прізвищ — насамперед. Народні знання та уявлення українців знайшли своє відображення у таких рослинних символах: “дуб — священне дерево, символ міці та сили; верба — прадерево життя; символ опечаленої матері або вдови; калина — символ любові, щастя, здоров’я, багатства, краси, надії, символ повносилої жінки, дівочої чистоти; рожа — символ краси, ласки; барвінок — символ шлюбу, а також переходу від одного стану життя до іншого; яблуня — символ кохання і родючості; явір — символ смутку; береза — символ чистоти, дівочої ніжності; рута — символ кохання; чебрець (євшан-зілля) — символ Батьківщини; волошки — символ скромності і ніжності; бузок — символ сором’язливості; мак — символ краси та молодості; пшеничні колоски — побажання доброго врожаю; виноград — символ добробуту, щасливого одруження” [7:40]. М. О. Демчук розцінює такі назви “як втілення здоров’я, сили, стійкості та довголіття” [13:121].

Вчені не мають одноставного погляду на походження прізвищ досліджуваної ЛСГ. Так, М. Л. Худаш та І. Д. Фаріон вважають, що вони утворилися від давніх слов’янських автохтонних імен або вуличних прізвищ за асоціативною подібністю між зіставлюваними референтами [15:158], наприклад: *Буряк* (56), *Береза* (20), *Явор* (3), *Дуб* (2), *Тополя* (1). В. О. Кравченко в цьому ж аспекті зазначає: “Назви плодових і овочевих культур відображають зв’язок іменованої особи з цими культурами як предметом діяльності — особа “вирощує чи продає” рослини, плоди, овочі, інші ж прізвища виникли як наслідок образної номінації чи випадкового називання” [9:47]. На думку Л. М. Щетиніна, флоризми потрапили в основи прізвищ через місцеві топоніми: “Дерева і кущі передовсім дали свої імена річкам і джерелам, балкам і байракам, на яких пізніше з’явилися хутори і слободи, що сприйняли назви найбільш прикметних місцевих орієнтирів. Такі топоніми склали широку базу для утворення відповідних прізвищ у мешканців хуторів *Арешкіних*, *Березових*, *Тернових* і т. ін.” [17:44].

Цікавими та неоднозначними з погляду походження є й прізвища типу *Рибка* (9), *Котик* (8), *Коровяков* (2), які могли утворитися і від відповідних назв тварин та риб, і від назв рослин, похідних від назв тварин. Дослідник Л. Москаленко зазначає: “Ці назви утворилися тому, що людина побачила подібність зовнішніх ознак, спільність властивостей рослин і відповідних тварин. Властивості рослин зіставлялися з характерними ознаками вже пізнаних реалій, серед них і тва-

рин. І ця спільність ставала поштовхом до появи метафоричних назв» [12:24]. Так, лексема *рибка* могла з'явитися за спільними зовнішніми властивостями риби і видовженою формою листя рослини — деревію степового; *котуки* — суцвіття верби, що за кольором, будовою і тактильними відчуттями нагадують шерсть кішок; *коров'як* — назва перестачу прямостоячого, що вказує на господарське призначення рослини для годівлі корів. Від яких назв — тварин чи рослин — виникали подібні прізвиська, а згодом прізвища, сьогодні однозначно сказати важко, що дає підстави для кваліфікації таких номенів як полісемантичних.

Антропооснови досліджуваної ЛСГ прізвищ переважно ґрунтуються на метонімії — перенесенні за суміжністю: рослина — плід цієї рослини, рослина — квітка рослини тощо.

Лексико-семантичний аналіз антропооснов дає змогу виокремити кілька лексико-семантичних розрядів флористичних прізвищ (див. таблицю).

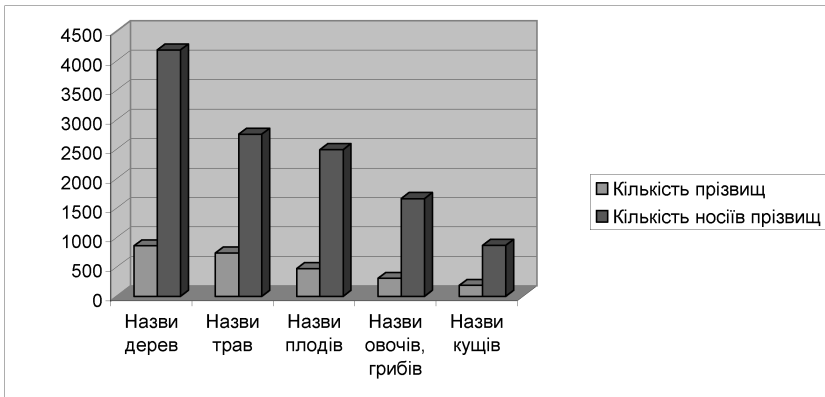
До найпоширеніших прізвищ цієї ЛСГ уналежнюємо такі:

Назви дерев: дуб (339) > *Дубовик* (77), *Дубін* (48), *Дубов* (23), *Дубинський* (19), *Дубенко* (18), *Дубицький* (18), *Дубовий* (13), *Дубовой* (12), *Дубко* (10), *Дубей* (7), *Дубинець* (7), *Дубченко* (6), *Дубяга* (6), *Дубянський* (6), *Дубіков* (5), *Дубовкін* (5), *Дубовський* (5), *Дубовецький* (4), *Дубиненко* (3), *Дубинець* (3), *Дубинюк* (3), *Дубков* (3), *Дубницький* (3), *Дубук* (3); береза (193) > *Березін* (46), *Березовський* (39), *Береза* (20), *Березюк* (15), *Березан* (10), *Березняк* (7), *Березкін* (6), *Березенко* (4), *Березинський* (3), *Березка* (3), *Березной* (3), *Березовець* (3), *Березовий* (3); вишня (190) > *Вишневський* (89), *Вишняков* (66), *Вишневецький* (17), *Вишнев* (4), *Вишневий* (3); верба (118) > *Вербицький* (78), *Верба* (9), *Вербенко* (7), *Вербін* (5), *Вербовський* (4); явір (67) > *Яворський* (50), *Яворовський* (4), *Явир* (4), *Явор* (3), *Яворович* (3); сосна (57) > *Сосновський* (20), *Сосницький* (12), *Соснов* (8), *Соснін* (6), *Сосновик* (5); ольха (55) > *Ольховський* (38), *Ольхов* (8); граб (43) > *Грабовський* (29), *Грабов* (5), *Грабовий* (4), *Граб* (3); осика (41) > *Осика* (19), *Осиков* (3); рябіна (32) > *Рябінін* (22), *Рябінкін* (9); бук (25) > *Букін* (17), *Букач* (4), *Буковський* (4); ліщина (22) > *Лещинський* (22); тополя (21) > *Топольнік* (6), *Тополев* (3), *Тополенко* (3); ясен (14) > *Ясенко* (6), *Ясенов* (3); липа (8) > *Липко* (6); крушина (4) > *Крушинський* (3); ялина (2) > *Йолкін* (2); калина (2) > *Калиниченко* (1), *Калиновський* (1) та ін.

Ця підгрупа прізвищ нараховує 856 одиниць (4180 носіїв), що складає 33,5% від загальної кількості прізвищ, похідних від назв рослин.

Лексико-семантична група “Прізвища, похідні від назв рослин”

Лексико-семантичні розряди прізвищ	Кількість прізвищ	Кількість носіїв прізвищ	%
Назви дерев	856	4180	33,5
Назви злаків, трав і квітів	735	2751	28,8
Назви плодів і частин рослин	425	2340	16,7
Назви овочів, грибів	305	1660	11,9
Назви кущів	187	865	7,3
Узагальнені рослинні назви	45	150	1,8
Усього	2553	11946	100,0

За язичницькими звичаями слов'ян, дерево вважалося двійником людини. Поєднуючи глибину і висоту не тільки у просторі, а й у часі, дерево виступає як символ пам'яті про минуле, як образ вічності. Такий культ дерев зумовив перевагу цієї підгрупи прізвищ порівняно з іншими. Залежно від того, яку роль відіграє якийсь предмет чи явище в житті суспільства, люди позначають його більшою чи меншою кількістю назв [16:119]. Назва “дуб” (339) найпоширеніша серед антропооснов Донеччини, оскільки це дерево шанували за довголіття, міцність, вологостійкість. Через те його деревину використовували при будівництві житла, на клепки для бондарських виробів, осі для возів тощо. Інколи “світове дерево конкретизується як дуб — найбільш могутнє, величне і довговічне дерево” [3:291]. Оспіваний у народних думках та піснях, дуб є символом молодого козака [14:228-229].

Поширеними в антропоосновах є також назви “береза” (193), “ве-

рба” (118), “осика” (41), “тополя” (21). Березу любили переважно за красу й декоративність, хоч її деревина використовувалась у будівництві, у столярстві, у народній медицині. Березовий сік був одним із найпопулярніших напоїв. Верба “є ніби позначкою води на землі” [14:228]. Осіку вважають лікувальним деревом: “в народній медицині саме дерево осики було помічним при лихоманці: відривали поділ сорочки хворої людини, прив’язували його до осики й просили дерево забрати хворобу, бо “осиці в самий раз трястися” [10:282]. Можливо, прізвиська з цією основою первісно вказували і на хворобу людини: “з тремтінням осики порівнювали хвору на пропасницю людину: тремтить як осичина” [там само]. Осіку використовували як один із найбільш надійних оберегів. Водночас осика вважалася нечистим, заклятим деревом [14:230]. Калина ж “символізує жіночу красу, дівочу цноту” [14:229].

Назви злаків, трав і квітів:

а) злаки: гречка (164) > *Гречко* (37), *Гречишкин* (20), *Гречаний* (19), *Гречук* (13), *Гречка* (9), *Гречинський* (8), *Гречихін* (8), *Гречанов* (7), *Гречихин* (7), *Гречушкін* (6), *Гречкін* (5), *Гречковський* (4), *Гречановський* (3); овес (142) > *Овсянніков* (61), *Овсієнко* (20), *Овсяний* (15), *Овсій* (7), *Овсяніков* (7), *Овсянік* (5), *Овсюков* (4), *Овсєєв* (3), *Овсєєнко* (3), *Овсяк* (3), *Овсянкін* (3); колос (136) > *Колосов* (90), *Колос* (19), *Колосков* (14), *Колосовський* (4), *Колосенко* (3); пшениця (74) > *Пшеничний* (63), *Пшеничніков* (6); шелуха (13) > *Шелухін* (13); ячмінь (8) > *Ячменєв* (3), *Ячменьов* (3); зерно (4) > *Зерналь* (1), *Зерний* (1), *Зерницький* (1), *Зернюков* (1); просо (1) > *Просін* (1); пшоно (1) > *Пшонкін* (1) та ін.;

б) трави: волошка (178) > *Волошин* (145), *Волошко* (8), *Волошенко* (7), *Волошенюк* (7), *Волошкін* (6); лобода (75) > *Лобода* (49), *Лободін* (12), *Лободзинський* (6), *Лободенко* (4), *Лободюк* (3); комиш (41) > *Камишев* (11), *Камишан* (8), *Камишанський* (7), *Камишов* (5), *Камишенко* (3), *Камишкін* (3); мох (36) > *Мохов* (23), *Мохненко* (5), *Мохонько* (5); очерет (27) > *Очеретяний* (10), *Очерет* (4), *Очеретний* (4), *Очеретько* (4); лепеха (20) > *Лепехін* (12), *Лепех* (6); полин (16) > *Полинський* (4); петрушка (14) > *Петрушечкін* (8), *Петрушкін* (6); м’ята (13) > *М’ятечко* (12); кріп (5) > *Кропов* (5); рута (2) > *Рута* (1), *Рутенко* (1); хміль (2) > *Хмелевський* (1), *Хмелевській* (1); кропива (1) > *Кропильницький* (1) та ін.;

в) квіти: троянда (41) > *Роза* (14), *Розанов* (13), *Розов* (6); ромашка (20) > *Ромашкін* (11), *Ромашко* (6); мак (16) > *Маковський* (7), *Маковлев* (4); тюльпан (7) > *Тюльпинов* (2), *Тюльпан* (1); барвінок (7) > *Ба-*

рвинко (2), *Барвинський* (2), *Барвинченко* (2); фіалка (4) > *Фіалко* (2); айстра (1) > *Астров* (1); кульбаба (1) > *Кульбабчук* (1) та ін.

Ця підгрупа прізвищ нараховує 735 одиниць (2751 носій), що складає 28,8% від загальної кількості прізвищ, похідних від назв рослин.

Вважалося, що прізвиська, а згодом прізвища, пов'язані з флорою, передавали людині відповідні властивості цих рослин, виконуючи побажальну чи відстрашувальну функцію. Так, полин найчастіше використовували як оберег від русалок. У народних піснях і приказах він же виступає символом нещасливого життя [14:230]. Рута символізує розлуку з милим, самоту, її жовтий колір віщує нещасливе кохання [14:230-231]. Даючи такі імена, сподівалися, що вони відлякуватимуть злі сили. Проте прізвища, які закарбували назви квітів, переважно мають побажальний відтінок. Так, мак — символ пишноти, розкошу [4:350]; у фольклорі мак є символом краси [4:229], барвінок — це символ молодості, кохання та шлюбу [4:227] тощо.

Назви плодів і частин рослин: шишка (136) > *Шишкін* (67), *Шишков* (32), *Шишко* (20), *Шишка* (9); горіх (86) > *Орехов* (82), *Ореховський* (4); груша (82) > *Грушецький* (27), *Грушко* (24), *Грушин* (8), *Груша* (5), *Грушевський* (5), *Грушковський* (5); горох (63) > *Горохов* (39), *Гороховський* (12), *Горох* (6); качан (57) > *Качанов* (30), *Качан* (21), *Качановський* (3), *Качанюк* (3); гарбуз (56) > *Гарбузов* (28), *Гарбуз* (16), *Гарбузар* (5), *Гарбузюк* (5); стебло (56) > *Стеблецов* (10), *Стеблій* (6), *Стеблін* (4), *Стебляно* (4), *Стебло* (3), *Стебловський* (3), *Стебловцев* (3); корінь (40) > *Корнев* (39); шип (35) > *Шип* (10), *Шипко* (9), *Шипенко* (8), *Шипин* (4); стручок (32) > *Струков* (23), *Струк* (9); слива (25) > *Сливний* (10), *Сливинський* (5), *Слив* (3), *Сливка* (3); яблуко (17) > *Яблоков* (9), *Яблунчанський* (3); кавун (15) > *Арбузов* (11); тичинка (15) > *Тичинський* (14); жолудь (13) > *Желудев* (6), *Желудько* (3); диня (12) > *Диня* (5), *Динников* (3); кукурудза (7) > *Кукуруза* (4); кислиця (5) > *Кислиця* (3); абрикос (2) > *Абрикосов* (2); полуниця (1) > *Полуницький* (1) та ін.

Ця підгрупа прізвищ нараховує 425 одиниць (2340 носіїв), що складає 16,7% від загальної кількості прізвищ, похідних від назв рослин. Найчастіше в антропоосновах відображено лексему “шишка” (136). Проте окрім назви плоду, це міг бути і весільний обрядовий хліб, спеціально випечений та прикрашений” [4:650]. Назви плодів містять як позитивну семантику (горіхи символізували добрий урожай, багатство і плодючість [4:145]), так і негативну (горох в українському фольклорі є символом сліз [4:228]). Можливо, мотивами їх виникнення була певна подія в житті людини.

Назви овочів і грибів: капуста (87) > *Капустін* (57), *Капуста* (9), *Капустян* (6), *Капусткін* (5), *Капустинов* (3); буряк (81) > *Буряк* (56), *Буряков* (13), *Буряченко* (7); боровик (51) > *Боровик* (25); редька (50) > *Редько* (37), *Редькін* (13); рижик (36) > *Рижиков* (32), *Рижик* (4); перець (26) > *Перцев* (13), *Перець* (11); огурець (21) > *Огурцов* (18); морква (15) > *Морковкін* (7), *Морква* (3), *Морковін* (3); часник (12) > *Часник* (6), *Часнок* (4); бульба (10) — діал. > *Бульба* (5); картопля (4) > *Картохін* (2); цибуля (3) > *Цибуля* (2) та ін..

Ця підгрупа прізвищ нараховує 305 одиниць (1660 носіїв), що складає 11,9% від загальної кількості прізвищ, похідних від назв рослин.

Овочі для селян були доступними і смачними. Капуста вважалася традиційною їжею селянина, одним із найважливіших продуктів, тому антропооснови з лексемою “капуста” є найчастотнішими (87). Редька, часник відігравали важливу роль оберегів від злих сил, а також використовувалися у практиці народної медицини; цибуля у народі “вважається цілющою рослиною” [4:631]. Картопля ж “тривалий час (після її завезення в Україну в XVII ст.), вважалася рослиною “нечистою”, “чужою”; згодом, коли, за легендами, рослину стали вважати не диявольським, а Божим творінням, вона вважалася святою” [4:275]. Прізвища цієї підгрупи міцно пов’язані із побутом селян, що свідчить про надзвичайно важливу роль рослин у житті селян. Проте, можливо, такі прізвища виникли на основі зовнішньої чи внутрішньої подібності.

Назви кущів: виноград (133) > *Виноградов* (117), *Виноградський* (15); малина (73) > *Малиновський* (40), *Малинін* (6), *Малинка* (5), *Малинко* (3); смородина (8) > *Смородін* (5), *Смородинов* (3); брусниця (7) > *Брусницин* (2), *Бруснікін* (2); бузина (6) > *Бузинник* (4); бузок (4) > *Бузько* (2), *Бузок* (2).

Ця підгрупа прізвищ нараховує 187 одиниць (865 носіїв), що складає 7,3% від загальної кількості прізвищ, похідних від назв рослин. Найчастіше в антропоосновах зустрічається лексема “виноград” (133), що пов’язано з її етнокультурним змістом: “перша культивована рослина, згадувана у Біблії; символ щастя, веселощів; у весільному обряді мав символічне значення Райського (ідеального) дерева, що символізує родину” [4:86].

45 прізвищ (150 носіїв; 1,8%) містить не конкретну назву дерева, квітки чи куща, а узагальнену (напр.: гриб (98) > *Грибанов* (32), *Грибов* (19), *Грибков* (9), *Гриб* (8), *Грибовський* (7), *Грибань* (3), *Грибенко* (3); кущ (58) > *Куц* (34), *Куцев* (8), *Кущенко* (6), *Куций* (5); квітка (41)

> *Квітко* (19), *Квітка* (16), *Квітковський* (5); дерево (33) > *Деревагін* (11), *Деревлев* (7), *Деревицький* (4), *Дерев'ягін* (3); трава (21) > *Травкін* (14), *Травинін* (3); ягода (18) > *Ягодкин* (6), *Ягодинов* (4) та ін.).

Флоризми закарбувалися і в композиціях: *Маковей* (6), *Дубограй* (5), *Маковєєв* (4), *Макоїд* (4), *Дубогрєй* (3), *Маковейчук* (3), *Грибоєдов* (2), *Макобрєй* (2), *Верболоз* (1), *Дубатовк* (1), *Дуборезов* (1), *Кущевол* (1), *Маковійчук* (1), *Маковії* (1), *Маковійчук* (1), *Маковоз* (1), *Маковозов* (1), *Макогонів* (1), *Макогонський* (1). Серед них є прізвища, що вказують на зовнішність: *Дубонос* (11); професію, рід занять: *Дубодєлов* (4), *Маковєєв* (4), *Дуборезов* (1); уподобання першоносія: *Макоїд* (4) тощо.

Аналіз антропологів Центральної та Східної Донеччини, пов'язаних із назвами рослин, засвідчив, що у свідомості людини реалії рослинного світу посідають значне місце. Рослинна лексика в прізвищах досліджуваного регіону відображена переважно назвами дерев, що пояснюється тісним зв'язком людини і природи, яка насамперед є природним середовищем її існування, надає їй естетичного задоволення, становить підґрунтя символічного осмислення нею довкілля, що увиразнює перспективність подальших досліджень, скерованих на з'ясування глибинних механізмів національного світобачення.

1. *Бардіна Н.*, Ковалевська Т. Ю. Взаємодія категорій “властивість” і “відношення” в системі української лінгвоментальності // Мовознавство: Доп. та повідомл. IV Міжнар. конгр. україністів / Відп. ред. В. Німчук. — К.: Пульсари, 2002. — 420 с. — С. 163-169.

2. *Булава Н. Ю.* Сучасні українські прізвища Північної Донеччини: Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова. — Одеса, 2005. — 20 с.

3. *Губко О. Т.* Психологія українського народу: Наук. дослідж.: В 4 кн. — К.: ПВП “Задруга”, 2004 — Кн. 1: Психологічний склад праукраїнської народності. — 400 с.

4. *Жайворонок В. В.* Знаки української етнокультури: Словник-довідник. — К.: Довіра, 2006. — 703 с.

5. *Залевская А. А.* Слово в лексиконе человека. Психолінгвістическое исследование. — Воронеж: Изд-во Воронежского ун-та, 1990. — 205 с.

6. *Карпенко О. Ю.* Проблематика когнітивної ономастики. — Одеса: Аструпринт, 2006. — 325 с.

7. *Ковальова Н. О.*, Новикова Ю. М. Навчальний посібник з українознавства. — Макіївка: ДонНАБА, 2005. — 110 с.

8. *Корнієнко І. А.* Прізвища Дніпровського Припоріжжя (граматична структура, морфемна структура, лексико-семантична база, походження): Дис. ...

канд. філол. наук: 10. 02. 01 / Дніпропетровський національний ун-т. — Дніпропетровськ, 2004. — 200 с.

9. *Кравченко В. О.* Антропонімія надазовських греків у її відношеннях з українською та російською антропоніміями. Дис. на здоб. наук. ступ. канд. філол. наук: 10. 02. 01. — Донецьк: ДонНУ, 2002. — 207 с.

10. *Лозко Г.* Українське народознавство. — К.: Наук. думка, 1995. — 260 с.

11. *Мельник Л. В.* Культурно-національні конотації українських фразеологізмів: Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10. 02. 01 / Донецький національний університет. — Донецьк, 2001. — 18 с.

12. *Москаленко Л.* Від назв тварин до назв рослин // Урок української. — №8. — 2000. — С. 24-25.

13. *Слов'янські* автохтонні особові власні імена в побуті українців XIV-XVII ст. / М. О. Демчук; Відп. ред. М. Л. Худаш; Львівське відділення Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнографії ім. М. Т. Рильського. — Київ: Наук. думка, 1988. — 172 с.

14. *Українська* минувшина: Ілюстрований етнографічний довідник. — 2-е вид. / А. П. Пономарьов, Л. Ф. Артюх, Т. В. Косміна та ін. — К.: Либідь, 1994. — 256 с.

15. *Фаріон І. Д.* Метафоризація і метонімізація як спосіб виникнення прізвищ // Українська ономастика. — К.: Національна академія наук України, Інститут української мови, 1998. — С. 157-161.

16. *Хобзей Н.* Мова як джерело пізнання духовного світу народу (міфологічна лексика в українських говірках карпатського ареалу) // Мовознавство: Доп. — С. 119-124.

17. *Щетинин Л. М.* Русские имена (Очерки по донской антропонимии). — 3-е изд.; испр. и доп. — Ростов: Изд-во Рост. ун-та, 1978. — 253 с.

УДК 81.373.612

Т. В. Бабич

ІМПЛІЦИТНІ ПРИРОЩЕННЯ СМISЛУ НА РІВНІ ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНОГО ВАРІАНТА

У статті досліджено закономірності імпліцитних природжень смислу на рівні лексико-семантичного варіанта та їх значення у відбитку лінгвоконцептуальної та когнітивної картини світу письменника. Причиною імпліцитних природжень смислу стають асоціації, які виникають у свідомості людини у результаті співвіднесеності поетичних образів з певними об'єктами реального або уявного світу.

Ключові слова: асоціації, імпліцитний, природження смислу, картина світу.

In the article the regularity of implicit increase of sense at the level of sememe and their value as the reflection of writer linguistic conceptual and cognitive picture of world has been investigated. Associations which arise up in consciousness of man as a result of correlation poetic appearances and the certain objects of the real or imaginary world become the reason of implicit increase of sense.

Key words: associations, implicit, increase of sense, picture of the world.

У сучасних комплексних дослідженнях смислової структури слова науковці надають важливого значення додатковій семантиці, яка реалізує свої потенційні можливості в умовах заданого дискурсу.

Основною метою статті є дослідження закономірностей імпліцитних прирошень смислу на рівні лексико-семантичного варіанта та їх значення у відбитку лінгвоконцептуальної та когнітивної картини світу письменника.

Предметом дослідження є аналіз імпліцитних прирошень смислу та додаткових індивідуальних прирошень завдяки семантичній співвіднесеності слів.

Реалізація поставленої мети передбачає розв'язання наступного завдання: встановити семантичні зв'язки, в яких міститься логічна вказівка на можливість мотивації ознак одного об'єкта іншим.

Особливо важливого значення імпліцитним прирошенням смислу надають вітчизняні та зарубіжні вчені Ю. Д. Апресян, Н. П. Тропіна, Н. В. Слухай (Молотаєва), М. П. Кочерган, О. О. Тараненко, В. М. Русанівський, Ф. С. Бацевич, В. М. Манакін, Ю. С. Лазебник, О. О. Семенюк, рахуючи їх особливостями індивідуально-авторського сприйняття простору та часу та базисними формотворчими складовими картини світу митця.

В даній статті зроблено спробу проаналізувати прихований внутрішній потенціал слова, який стає мотивом для розширення семантичного простору, руйнуючи заведені стереотипи. Отже, імпліцитними прирошеннями смислу слід рахувати семантичний процес, який полягає у прихованій умотивованості ознак лексичного значення та зображає один об'єкт ознаками іншого об'єкта на основі їх системно-аналітичних відношень. У контексті встановлюються семантичні зв'язки, в яких міститься семантична вказівка, яка направляє сприйняття імпліцитних прирошень смислу мовної одиниці в художньому тексті.

“Спостереження свідчать, що імпліцитність виявляється найрізноманітнішими способами в усіх можливих сферах уживання мови” [Бацевич Ф. С., 1993, с. 54]. Визначаючи мову як діючу функціональну систему, слід з'ясувати питання логічних, психологічних, когнітивних та інших основ імпліцитності. Аналіз імпліцитного змісту худо-

жнього твору робить припущення створити комунікативний процес, під час якого це повідомлення виникло.

Звернемось до прикладу:

“В очах у неї плавають медузи, і стан годиться лиш для фартуха.

Ти не тулилась до мене, ти не дуже, воно мені — як вірність реп’яха”
[Костенко Л. В., 1989, с. 191].

Перетворення змісту лексеми *вірність* виникає на основі семантичних зв’язків із лексемою *реп’ях* (реп’ях — ‘бур’ян родини складноцвітних з чіпким суцвіттям і з колочками’ /СУМ, VIII, 512/), яка і сприяє появі в семантиці лексеми *вірність* — властивість від означення *вірний* (вірний — ‘який заслуговує довіри, постійний у поглядах і відчуттях’ /СУМ, I, 680/) сем, які вказують на нав’язливу вірність та ще більш підсилюють ступінь якості в семантиці цього слова. Основою імпліцитних прирощень, які у даній ситуації кваліфікуються як прирощення емоційного характеру, стають авторські асоціації, які зумовили виникнення в семантичній структурі лексеми *вірність* емоційних компонентів смислу. Отже, семантичний аналіз тут пов’язаний з реконструюванням комунікативних намірів ліричної героїні, які виражають дещо більше, ніж просто фіксування у лексемах деякої суті справи: мова йде не просто про вірність, а про непотрібну вірність.

Особливо цікавим є семантичний процес, який міститься у смисловій динаміці сигніфікативного компонента при статичності денотативного. Ознака, яка у контексті виступає як якість об’єкта, називається знову ж таки імпліцитно — шляхом відсилання до іншого об’єкта [Лазебник Ю. С., 1996, с. 240].

Розглянемо такий приклад:

“І серцю в грудях тісно, тісно, тісно!

Смички пиляють задубілий сум” [Костенко Л. В., 1989, с. 74].

За законом логіки така сполучуваність слів ‘*задубілий сум*’ неможлива, адже означення *задубілий*, яке утворене від дієслова *задубів* (задубів — ‘став твердим, жорстким’ /СУМ, III, 246/) може характеризувати предмет, який можна відчутти органами дотику. У даному випадковій емоційною основою для подібного прирощення стають асоціації авторки, які визначають давні тривоги як *задубілий сум*. Для того, щоб пояснити механізм незвичного функціонування цього словосполучення, необхідно спуститись ще на один рівень семантичного членування лексеми *задубілий*. У семі *жорсткий* (у перен. значенні жорсткий — ‘сповнений труднощами, тяжкий, важкий’ /СУМ, III, 116/) у свою чергу підсилюються семантичні компоненти ‘сповнений’, ‘труднощами’,

‘тяжкий’, ‘важкий’. Таким чином, зрозуміло, що ‘*задубілий сум*’ – це результат довготривалого, невеселого, важкого настрою. Наявним стає семантичне перекодування лексики *жорсткий* та зближення її із змістом лексики *сум*. Схематично цей перебіг можна подати так:

<i>задубілий</i>	<i>сум</i> ‘невеселий, важкий
<i>задубіти</i>	настрій, спричинений горем,
‘стати твердим, жорстким’	невдачею’
/СУМ, III, 116/	/СУМ, IX, 834/

↓

жорсткий
перен. знач. ‘сповнений
труднощами, тяжкий, важкий’
/СУМ, III, 96/
Спільні семи ‘важкий’, ‘настрій’.

У наступному прикладі:

“*Красива жінка — істина відносна Найперша міс на конкурсі оман...*

У неї сукня з правди перешиста, і мозок є, завбільшки як горіх” [Костенко Л. В., 1989, с. 147]

семантичне перетворення лексики *мозок* відбувається у результаті співвіднесеності з іншими лексемами у межах процитованого уривка. У структурі значення *мозок* (у перен. знач. мозок — ‘основне ядро, керівний, спрямовуючий центр чого-небудь’ /СУМ, IV, 730/) у наведеному контексті функцію основної виконує спільна сема ‘ядро’. У результаті її взаємодії із словосполученням *мозок є, завбільшки як горіх* останнє набуває у даному словесному оточенні характеристики, яка не властива цьому словосполученню у звичному нормативному вживанні, — значенню міри та ступеня. Таким чином, авторка про відносну істину говорить не прямо, а шляхом відсилання до іншого об’єкта — горіхового ядра.

Схематично цей перебіг можна подати так:

<i>мозок</i>	<i>як горіх</i>
у перен. знач.	
‘основне <i>ядро</i> , керівний	горіх
↓	
спрямовуючий центр чого-небудь’	‘плід з істивним <i>ядром</i> і
/СУМ, IV, 730/	досить міцною шкаралупою’
	/СУМ, II, 131/
└──┘	
спільна сема ‘ядро’	

Цілий арсенал імпліцитних прирошень смислу можна прослідкувати на рівні лексем, які передають символіку кольоративів. Колір — це одна з форм художнього пізнання та ідейно-естетичного відображення дійсності. Кожен колір створює навколо себе певне семантичне поле, певний склад ідей та задумів автора, оскільки крім смислової та описової функції кольоративів, їх сполучення реалізують емоційну функцію, яка впливає на почуття людини, формуючи тим самим певний настрій. “Світ кольору, яким його сприймає людина, базується на створених людством кольоративних концептах, в яких відбиваються не лише об’єктивні... якості та співвідношення між кольорами, а також знання про колір, які мають суб’єктивний, інтерпретуючий характер” [Пастушенко Т. В., 1997, с. 92]. Стилістичний колорит в поезії Л. В. Костенко зумовлений частіше за все світом символів, які зображають авторське бачення оточуючої дійсності. Л. В. Костенко предстает перед нами як митець — художник, який протестує проти сірого “безславного сьогодні” різнобарвним поєднанням кольорів.

Саме звідси складність функції символіки кольоративів. Звернемося до найвживаніших та естетично значущих кольорів:

сірий (сірий — ‘колір середній між білим і чорним, барва попелу, мишастий, сталевий, сріблястий, слив’яний’ /СУМ, IX, 229/) символізує буденність, невиразність, в’ялість, одноманітність:

*“Люблю хатки дрівянського Полісся
ті старовинні рублені хатки —*

*кремезні, довгі, **сірі** од сльоти”* [Костенко Л. В., 1980, с. 136].

Але в різних поетичних творах наряду з певною семантичною близькістю цей колір має також свою основну ознаку якості, своє смислове наповнення:

*“Був **сірий** день. І **сірий** був сусід.*

*І **сірий** стіл. І **сірі** були двері.*

Граптом нявкнув кольоровий кіт...” [Костенко Л. В., 1989, с. 383].

У цій поезії (“кольорові миші”) мова йде про дівчинку, яка як доросла предстала перед судом за дивне злодіяння: з багрянних кленових листочків “вона робила... кольорові миші”, як повідомляє судові сусід — скаржник. Від тієї забави немає спокою, каже сусід: “чаклунка” Анна збила з пуття його дітей, і тому тепер навіть “вночі ім сняться миші кольорові” [Панченко В., 1997, с. 16]. А дитину насправді судять за протест проти одноманітності.

У поезії лексема “сірий” наповнюється новим смислом: “безликість” та “безбарвність”, повторюючись чотири рази, підсилюють

відчуття дисгармонії. Створюється пейзаж дискомфорту у безглуздому навколишньому світі.

Кольоратив *сірий* у наведеному прикладі заряджається гнітючим відчуттям болю, руїни завдяки контекстуально наближеним лексемам: капличка, хрест, вицвілий рушник. Крім того, лексема *вицвілий* (від дієсл. вицвісти — ‘втрачаючи попереднє забарвлення, набувати нерівного кольору’ /СУМ, I, 380/), несе інформацію про невиразність, безкольоровість поєднуючись з кольоровою номінацією *сірий*, набуває нового семантичного значення “брудність” та “несвіжість”.

Для поетичного світу авторки характерні яскраві барви, які допомагають їй відчутти свою причетність до природи та рідного краю.

“Мій рідний краю, зроду ти не мав

нейтральних барв, тих прісних пуританок” [Костенко Л. В., 1989, с. 161] і далі:

“Червоне й чорне кредо рукава, пшеничний принцип сонячного степу” [Костенко Л. В., 1989, с. 161].

У наступному прикладі:

“У нього були дивні очі — кольору повільної грозової хмари” [Костенко Л. В., 1989, с. 392]

у значенні лексеми *хмара* відбувається подібний семантичний процес, в основу якого покладено усунення основних семантичних ознак (хмара — ‘скупчення краплин води, кристаликів льоду та їхньої суміші в атмосфері у вигляді суцільної маси світлого або темного кольору’ /СУМ, XI, 93/) та активізацію мінливих потенційних сем, які вказують на сірий колір хмари. Сполучення із лексемою *грозова* (грозова — ‘яка супроводжується грозою’ /СУМ, II, 173/) надає кольористичного образу персонажу, сприймається як влучна психологічна оцінка та імпліцитно набуває значення “дивні”, “загадкові”.

В індивідуальних асоціаціях авторки непривабливий холодний, колючий, пронизливий погляд сірих очей подібний до *бурого неба в сірім клоччі* та *блиску остиглого свинцю*. І як результат такого своєрідного сполучування смислів “*бурого неба в сірім клоччі*”, “*блиску остиглого свинцю*” — затемнення значень ядерних лексем *небо* (небо — ‘видимий над поверхнею землі повітряний простір у формі купола’ /СУМ, V, 249/) та *свинець* (свинець — ‘важкий, м’який легкоплавкий метал’ /СУМ, IX, 70/) і набуття ними не характерних у загальнонародному використанні ознак кольору. Подібне перетворення відбувається у поетичних рядках:

“Вже дожились — забули колір неба воно буває кольору досад” [Костенко Л. В., 1989, с. 68]

живання лексеми *досада* (досада — ‘почуття незадоволення, гіркоти, викликане чим-небудь /СУМ, II, 38/) для характеристики кольору неба пояснюється, можливо, актуалізацією на асоціативному рівні негативних сем, пов’язаних зі світом емоцій, у результаті чого семантика лексеми *небо* набуває додаткового нашарування.

Так у прикладі:

“Як важко їй писати! Нема в латинці літер для кольору печалі і голосу води” [Костенко Л. В., 1989, с. 410].

Лексема *печаль* (печаль — ‘те, що засмучує кого-небудь, задає комусь горя, журби’ /СУМ, VI, 364/) в індивідуально-авторському використанні актуалізує сему кольору, яка не властива їй поза поданим контекстом.

Таким чином, причиною імпліцитних прирощень смислу стають асоціації, які виникають у свідомості людини у результаті співвіднесеності поетичних образів з певними об’єктами реального або уявного світу. Імпліцитна інформація — це наслідок поєднання на асоціативній основі слів, які дуже часто відображають поняття, які не співвідносяться на рівні нормативного мовлення.

1. *Бацевич Ф. С.* Співвідношення типів смислової імпліцитності в мові // Мовознавство. — 1993. — №1. — 54-59.

2. *Лазебник Ю. С.* Пoesия как модель мира: лингвистический аспект. дис. д-ра филол. наук. — К., 1996.

3. *Костенко Л.* Вибране. — К., 1989.

4. *Костенко Л.* Неповторність. — К.: Молодь., 1980.

5. *Панченко В.* Пoesия Ліни Костенко. — К., 1997.

6. *Пастушенко Т. В.* Конотативні значення кольору в мовній інтерпретації // Актуальні проблеми вивчення мови, мовлення і перекладу // Вісник Київського державного лінгвістичного університету. — К., 1997.

7. *Словник української мови.* — К.: Наукова думка, 1970. — 1980. — Т. 1-11.

КОНЦЕПТУАЛЬНА ПАРАДИГМА СВІТУ В МОВОТВОРЧОСТІ ОЛЕКСАНДРА ОЛЕСЯ

Метою даної статті є визначення змісту і структури концепту “світ” та встановлення його ролі у формуванні концептосфери Олександра Олесь.

Ключові слова: концепт “світ”, Олександр Олесь, концептосфера.

The goal of the article is the content and structure of concept “world” determination and establishment of his role in Olexander Oles’ conceptual sphere forming..

Keywords: concept “world”, Olexander Oles’, conceptual sphere.

У процесі наукового пізнання увага надається аналізу проблематики часопросторових характеристик Всесвіту. Філософські дослідження ґрунтуються передусім на фізичній картині світу та неевклідовій геометрії, мають на меті виявлення найзагальніших властивостей матерії. Простір і час як форми існування матерії вивчаються також із позицій інших наук — математики, фізики, астрономії тощо. Базуючись на тому, що людина сприймає Всесвіт у вигляді певного об’єму, в якому знаходяться різні об’єкти та займають певне місце, ці категорії стають об’єктом аналітики антропологічних наук — культурології, психології, соціології, філології. Зокрема, у літературознавстві ХХ століття із запровадженням нових методів і методик дослідження ввійшли до обігу поняття художнього часу й художнього простору, що об’єднуються терміном хронотоп. Ці поняття і позначені ними явища знайшли докладне висвітлення в працях М. Бахтіна, Ю. Лотмана та їх послідовників.

У науковому дискурсі сучасних досліджень вивчення простору, наприклад, визначені не лише різні підходи до його розуміння, а й виокремлені декілька напрямків дослідження: 1) всю культуру розглядають як діяльність з організації простору (М. Бахтін, П. Флоренський); 2) простір пов’язують із картиною світу (Т. Гачев, В. Топоров); 3) простір співвідносять із мовною картиною світу (С. Нікітіна, Т. Цив’ян); 4) простір вивчають у межах лінгвістичного тексту (О. Москальська); 5) простір розглядають як елемент структури художнього тексту (Ю. Лотман, Б. Успенський). Галузі лінгвістичного знання опрацьовують низку параметрів термінопонять час і простір — чуттєве

і ментальне відображення, реальність та ірреальність співвіднесень, широке та вузьке розуміння, узуальне та контекстуальне значення, статичність та динамічність структури, відкритість та закритість системи, композиційний елемент твору, точка зору автора.

Опис статусу часопростору стає можливим з позицій учення про картину світу. З часів помежів'я ХХ-ХХІ століття об'єктом актуальних наукових досліджень стає лінгвоментальна категорія "світ". З'являються терміни "світобачення", "світосприйняття", "світорозуміння", "бачення світу", "образ світу", "модель світу", "фрагмент світу", "концептуальна картина світу", "мовна картина світу" та деякі інші. Набуває актуальності вивчення різноаспектної категорії "світ" у численних її проявах та параметрах. Категорія елементів світу та концептуалізація образу світу є результатом освоєння довкілля та орієнтації людини в часопросторі.

У "Філософському енциклопедичному словнику" зазначено, що під світом розуміють: "1) усе сутнє, яке може знаходитися в світі; 2) буття цього сутнього, що може виступати в певних групуваннях, наприклад, "світ математики"; 3) те, в чому відбивається людське існування, наприклад, суспільний світ, "ми", або "власне" і найближче (домашнє) середовище; 4) "світовість", яка існує одночасно в собі (апріорі) і як модус різних "світів"; за Хайдегером, світ є видом буття людського існування і проникненням у трансцендентальний стан людського існування, що робить можливим подолання поняття свідомості й супутнього йому поняття абстрагованості від світу й ізолюваності суб'єкта" [11: 270]. Філософія екзистенціалізму розуміє світ, як те, що утворює світовість сприйняття, тобто буття людини в світі.

"Словник української мови" в 11-ти томах визначає кілька значень лексеми "світ": "1) сукупність усіх форм матерії; 2) окрема частина всесвіту; 3) земна куля, Земля, з усім, що на ній є; 4) людське суспільство, об'єднане певними соціальними, культурно-історичними та етнографічними ознаками; 5) певна галузь, сфера діяльності людей; коло людей, об'єднаних спільністю професій, належністю до якого-небудь середовища" [10: 89].

Пошуки наукової дефініції терміна "картина світу" спрямували учених на уточнення свого розуміння світу й на з'ясування етапів його освоєння. Зокрема, Т. В. Цив'ян коментує: "Поняття "світ" розуміється як людина і середовище в їх взаємодії або як результат переробки інформації про середовище та про людину. Переробка відбувається начеб у два етапи: первісні дані, сприйняті органами чуття,

підлягають вторинному перекодуванню за допомогою знакових систем. Відповідно модель світу реалізується не як систематизація емпіричної інформації, а як сполучення семіотичних реалізацій, жодне з яких не є незалежним. Усі вони скоординовані між собою й утворюють єдину універсальну систему, якій і підпорядковуються” [12: 5].

Лінгвоментальне утворення *концепт світу* є одним із структурованих елементів української культури, а у творчості митців національної словесності нерідко виступає смислово домінантою вираження просторовості. Досліджуючи творче мовомислення Олександра Олеся, ми переконалися, що його захоплює світ, творчий дух прагне досягти найвіддаленіших куточків. Авторське світобачення сприяє урізноманітненню і зміцненню зв'язків особистості з довкіллям на імпульсивно-гармонічному рівні, розширенню діапазону виявів у системі “особистість — мистецьке пізнання світу”.

Метою даної статті є визначення змісту та структури концепту “світ” і встановлення його ролі у формуванні концептосфери Олександра Олеся.

Концепт “світ” поряд із концептами “час”, “простір” входить до складу когнітипу “Всесвіт”, виокремленого нами та підставі структурування моделі універсуму Халліга-Вартбурга. Основною лексичною одиницею для вираження концепту “світ” у творах Олександра Олеся є слово “світ”. На нашу думку, світ можна вважати однією з головних цінностей всесвіту Олександра Олеся. Поет здебільшого сприймав світ у сукупності різних проявів, а у творчості репрезентував індивідуальне відчуття цього світу. Олесеве світосприйняття, судячи з його слів, характеризується пантеїстичністю. Ще у перші роки своєї творчості у листі до П. Стебницького 1908 року О. Олень зазначав: “Я знаю, ми багато сходили світу, і все з тією ж ласкою стріватиме нас природа” [2: 153]. Саме спостереження над світом надихало та спонукало Олеся до творчого самовираження. Своє ставлення до світу як єдності природи і митця він передає в інтерв'ю, дане ним наприкінці життя 1943 року: “Була, очевидно, якась потреба висловитись з приводу того, що діється, бачиться й чується на білому світі. А діялось багато: літали метелики, щебетали пташки, виблискувала роса, — все щось робило, і мабуть, ніяково було мені стояти, склавши руки” [5: 174].

Про Олесеве світобачення писали його сучасники — Г. Лашенко, П. Филипович та інші. М. Шаповал, зокрема, так розумів і відчував

ментально-просторовий світ поета періоду першої та другої збірок: “Не дивлячись на журбу, яка є власне імпульсом творчих поривів О. Олесь, враження після читання його поезій лишається бадьорим, бо та журба — тільки вихідний пункт з темною куточка одчаю в широкий світ волі духу свого і волі людей” [14: 112].

Дослідники творчої спадщини художника слова М. Неврлий, В. Петров, Р. Радишевський, О. Сидоренко, В. Яременко, розмірковуючи над проблемою “поет і світ”, відзначали, що Олесь за допомогою різних художніх прийомів обстоює думку про складність, суперечливість і неповторність світу, намагається створити власну модель, нерідко вдаючись до ідеалізації та абстрагування. В. Петров, описуючи Олесів метод, стверджує: “Так або подібно до того творить дитина, візантійський чернець..., зображуючи світ, в якому Бог, небо, людина і космос однаково близькі і тотожні” [6: 281]. Як зазначає дослідник, Олесь намагається створити ідеальний світ: “Старомодний світ, в якому творить і в якому живе поет, — ідеальний світ чисто поетичного, однакового, чи це є світ радості, чи журби” [6: 281].

Згідно з твердженням Р. Радишевського, “О. Олесь сприймав світ і передавав його у своїй поезії через протиріччя, суперечливі сили” [7: 6], “автор “Журби і радості” створив свій власний світ, полишаючи нащадкам поетичний літопис доби, в якій він жив і творив” [8: 21].

Олесевому світобаченню властива туга за справедливим світом, у якому б гармонійно поєднувалися інтереси особи, нації і держави. У низці поезій митець застосовує традиційну для романтиків двосвітову будову, яка виражається у художньо-семантичних конструктах “щасливе сновидіння”, “трагічна реальна дійсність”. Сформульована романтиками теорія “двох світів”, неоромантична стилістика постійно відчутна у ліриці О. Олесь. Використовуючи художній прийом сну в поезії “Моїй матері”, написаній в еміграції, поет будує художню колізію на перенесенні свого героя у мрію — на Батьківщину, застосовуючи концептуальні вислови “додому”, “мій рідний край”, “моя земля”: “Приснилося, що я вернувся додому.. // Іду, дивлюсь: мій рідний край, моя земля” [4: 488].

Водночас Олесеві властиве Шевченкове задивування “Божим світом”, що постає вербальною модифікацією концепту “світ”. Романтичне сприйняття світу, зумовлене українською поетичною традицією і до певної міри тією ж Шевченківською культурою реалізовано у вислові: “Весь Божий світ сміявся, радів” [4: 32]. Поет тяжіє до

поєднання в одній мовленнєвій конструкції концептів “Бог”, “світ”, що спостерігається, як у його громадянській, так і в інтимній ліриці. Олесь прагне з граничною повнотою виразити складність і загадковість навколишнього буття, для чого використовує таку лінгвоментальну конструкцію, як “таємний Божий світ” [4: 339]. Лексична варіація “Божий світ” перегукується в поета зі словосполученням “Божий рай”. Цей тропеїчний вислів з’являється в мовній свідомості Олесья тоді, коли він потрапив у Петербурзі на Шевченківське свято, про що повідомляє у листі до Х. Алчевської: “Був у Академії художеств, Академії наук, Темішевській школі. Здавалось, з пекла я попав у Божий рай, і вся душа моя тремтіла, як струна” [3: 142].

Концепт світ у художньому тексті О. Олесья є структурованою та багатоскладовою цілістю, на яку впливають такі конструенти, як модель індивідуальної світобудови, художні особливості митця, лінгвопоетична динаміка. Зважаючи на іманентність відчуттів митця, його спроможність освітлювати один і той же предмет багатограним зором суб’єктивного світосприймання, можна вести мову про поліаспектний характер світу у контексті загального світобачення, емоційної атмосфери відповідного середовища. Концепт “світ” у художніх текстах поета містить значення і близького доквілля і далеких світів, статичності та динамічності, реальності і вигаданості світу в залежності від позиції автора в певному творі.

Різними смисловими сторонами повертається світ у поетичному мовомисленні О. Олесья: 1) світ природи; 2) світ просторовий; 3) світ людей; 4) “Я-світ” (власний світ); 5) світ матеріальний/духовний; 6) світ реальний/ірреальний; 7) світ правди, істини.

Філософічність сприйняття світу та мотивація створення особливої авторської світобудови містить в собі філософію, релігію та дореалістичні елементи культури, сприйняті на інтуїтивному рівні. О. Олесь у своїх творах відбивав взаємовплив світу людини та світу природи, що нерідко супроводжується персоніфікацією, як, наприклад, у поезії “Літньої ночі”: “Дихають тихо акації ніжні, // Злегка колишуться в сутні срібній, // Дивляться мовчки на місяць, на зорі // Дивляться в світ, ним, ясним, зачаровані” [4: 59].

Концепт “світ” у поезії О. Олесья межує та перетинається з концептом “життя”, реалізуючись у багатоголосі його виявів. Виступаючи його фактичним вербальним аналогом, концепт “світ” трансформується в концепт життя. Наприклад, вжитий Олесем вислів “ніколи в світі” в окремих рядках контекстуально вживається у значенні “ніко-

ли в житті”: “Розкрию всі я рани серця. // Все зрозумію, все прощу, // Але уже ніколи в світі // Руки твоєї на пушу” [4: 666].

Географічно-просторове значення світу формується і в сполученнях “широкий світ”, “далекий світ”, і у формах множини “світи”: “Луно! Далеким світам і створінням // Свято землі передай!” [4: 336], “Не спиняй думок крилатих, // Хай летять в світі” [4: 444].

У поезії еміграційного періоду концепт “світ” набуває для О. Олеся лінгвофілософського змісту страждання і розлуки з найдорожчим. Наталена Королева, розмірковуючи над внутрішніми цінностями українського емігранта, вводить похідну від базової лексеми “світок” і зазначає, що здебільшого українець за кордоном “живе тільки цим світом”, “малесеньким світом”, його дрібними подіями, плітками, згадками... І немає більшої, пекучішої образи для такої людини, як коли хтось скаже йому, що поза межами цього, його “світу”, є ще якась життя... Та ще й більше життя, цікавіше!... Не знаю, чи мав Олесь такий свій світок” [1: 69-70].

На еміграції світ стає більш ворожим для Олеся — холодним, божевільним, чужим: “О, недурно в скорботах ми плачемо // На вигнанні в холодних світах” [4: 485]. Світ то заливається сонцем кривавим, то перекривається горою: “І на шляху ми лишились ззаду, // І світ нам застує гора” [4: 792]. Світ на еміграції порівнюється із ніччю, круком, тюрмою. У поезії “Одспівав я пісні вже свої” 1923 року Олесь пише: “А тепер... забіліла зима, // Ні надії, ні сонця нема... // Цілий світ мовчазний, як тюрма” [4: 500]. Навіть навесні у перший рік еміграції поет із сумом сповіщає: “День не день, і світ не світ” [4: 407]. Еміграційне блукання по світах нерідко зустрічається у мовній картині світу цього періоду: “І чому по світах ми блукаємо, // І який ми спокутуєм гріх” [4: 482], “Летіли ми, несли в світі // Жалі і скарги, гнів і муки” [4: 491], “Розбіглись ми по всіх світах усюди” [4: 281], “Коли б я знав, що розлучусь з тобою, // О, краю мій, о землянько свята, // Що я, отруений журбою, // В світах блукатиму літа” [4: 281]. Поет відтворює стан емігранта, котрий “як пес голодний, кинутий і гнаний” блукає по чужих вулицях, а з нього “сміється цілий світ” [4: 415].

Концепт “світ” вступає у складні смислові взаємини із концептом “Я”, утворюючи бінарне поєднання “світ — Я”, складники якого перебувають то у співвідношенні смислової єдності, то у ситуації опозиції. Ліричний герой О. Олеся, з одного боку, усвідомлює смислову єдність концептів “світ” і “Я” у варіанті “Я — свідомості” (“О серце у крові, // О груди вузькі! // О світе, зо мною єдиний!” [4: 667], а з дру-

гого — відчуває граничну відчуженість концептів внутрішнього світу (“Я” — світу) та “світу” (“Не дивуйся на мене, мій друже, // Що пісень не співаю тепер, // Що на світ я дивлюся байдуже, // Світ для мене й для світу я вмер”) [4: 667].

Концепцію єдності світу і людини підтверджує поет тезою “Світ в мені і в світі я” у поезії “В степу” [4: 196]. Ця Олесева формула, на думку Л. Ставицької, належить до провідного постулату модерної етики: вона легко екстраполюється на символістську парадигму “душа — інобуття пейзажу, а пейзаж — інобуття душі” [9: 37]. За логікою І. Чернової, яка розмірковувала над специфікою лінгвопоетичного світорозуміння О. Олеся, митець замислюється “над проблемами буття, онтологічного, екзистенційного плану, наголошуючи: “Світ в мені і в світі я” [13: 100].

Ірреальний світ у мовній картині О. Олеся виражає пошуки поетового ідеалу і тому виступає у формах казки, мрії, сну. Саме ці слова та описи самих явищ виражають у творах поета світ уявний, вимірний. У спогадах дитинства на еміграції 1928 року О. Олень пише: “Дивною казкою був мені світ, — // Так, наче він мені снився. // Безліч пройшло з того часу вже літ, — // Світ же, як сон, і лишився” [4: 159].

Концепт “світ”, будучи однією з екзистенційних констант мово-світу О. Олеся, репрезентований також традиційним висловом “край світу”, що неодноразово зустрічається, коли з допомогою ідіостилових атрибутів передаються інтонації суму, розпачу і самотності: “І одну розлуку в серці // На край світу понесу” (I, 159). До периферійної структури знакового поля концепту “світ” належить також словосполучення “царство світу”: “Я з тобою понесусь // В царство світу чарівного” [4: 601]. Реалізація цього концепту здійснюється за допомогою прикметникової форми “світова”, яка виступає у низці словосполучень: “рани світові”, “муки світові”, “світова скорбота”, “світовий трагізм”, “світовий біль”, “безодня світова”, “пустеля світова”, “сміття світове”. Наприклад, у поезії “Вийди, змучена людьми..” Олень пише: “І розкрию свою рану, // В рані — рани світові” [4: 20]. Або в іншому Олесевому контексті зустрічаємо: “Не треба надто дивуватись: // Це світовий уже трагізм // У всьому винен той проклятий // Капіталізм” [4: 863]. Концептуалізація світу відбувається в Олесевій мовотворчості і традиційними засобами — за допомогою метафоризації, епітетації, порівнянь. В Олесевій творчості концепт “світ” реалізується у найрізноаспектнішому художньо-семантичному дискурсі. Основними смисловими відтінками лінгвоментальної

структури світу виступають значення “Україна”, “край”, “сукупність усіх країн”, а також різні смислові моделі простору “природний світ”, “геофізичний світ”, “духовний (внутрішній) світ”, “настрійовий світ”, “звуковий світ” тощо. Перспективним убачаємо розгляд зіставного аспекту мистецької вербалізації реального та ірреального світу художника слова як форми творчих інтенцій та авторського мовомислення Олександра Олеся.

1. *Королева Н.* Силует // Поет з душею вогняною. Олександр Олесь у спогадах, листах і матеріалах. — К.: Дніпро, 1999. — С. 68-71.
2. *Лист О.* Олесь до П. Стебницького // Поет з душею вогняною. Олександр Олесь у спогадах, листах і матеріалах. — К.: Дніпро, 1999. — С. 153-154.
3. *Лист О.* Олесь до Х. Алчевської // Поет з душею вогняною. Олександр Олесь у спогадах, листах і матеріалах. — К.: Дніпро, 1999. — С. 174-175.
4. *Олесь О.* Твори: В 2т. / Упоряд., авт. передм. та приміт. Р. П. Радишевський. — К.: Дніпро, 1990. — Т. 1.
5. *Останнє* інтерв'ю Олександра Олеся // Поет з душею вогняною. Олександр Олесь у спогадах, листах і матеріалах. — К.: Дніпро, 1999. — С. 174-175.
6. *Петров В.* Проблема Олеся // Українське слово. — К., 1994. — С. 271-286.
7. *Радишевський Р.* Феномен Олександра Олеся // Літературна Україна 1988. — 9 березня. — С. 6.
8. *Радишевський Р.* Феномен Олександра Олеся // Творча спадщина і сучасність. Збірник наукових праць. — Суми: Видавництво “Козацький вал”, 1998. — С. 5-22.
9. *Ставицька Л. О.* Норма українського символізму // Мовознавство. — 1998. — №6. — С. 37.
10. *Словник української мови:* В 11т. — К.: Наукова думка, 1978. — Т. 9. — С. 84-89.
11. *Философский энциклопедический словарь.* — М.: ИНФРА, 2005.
12. *Цивьян Т. В.* Лингвистические основы балканской модели мира. — М.: Наука, 1990.
13. *Чернова І.* Жанр як вияв міфотворчості поета // Вісник Луганського державного педагогічного університету імені Тараса Шевченка: Науковий журнал: Філологічні науки. — Луганськ, 2000. — №5. — С. 99-104.
14. *Шаповал М. О.* Олесь “Поезії. Книга II” // Українська хата. — 1909. — Т. 4. — С. 112.

**ПОЕЗІЯ Т. ШЕВЧЕНКА ОСТАННІХ РОКІВ ЖИТТЯ
В ПЕРЕКЛАДІ ГЕ БАОЦЮАНЯ**

У статті аналізуються китайські переклади поезій Тараса Шевченка 1858-1861 рр., здійснені Ге Баоцюанем. Окреслено основні шляхи, методи і прийоми відтворення національної специфіки оригіналу в перекладі.

Ключові слова: Баоцюань, переклад, поезія, Шевченко.

Translation made by Ge Baoquan from Ukrainian into Chinese of the T. Shevchenko's poems, written in the period 1858-1861, is studied in this article. The author defines ways and methods of preserving of national specific character of the original in translation.

Key words: Baoquan, translation, poetry, Shevchenko.

Рецепція поетичної творчості Т. Шевченка в Китаї розпочалася на зорі ХХ ст., коли в газеті “Місінь жібао” (“Воля народу”) був надрукований його вірш “Ой три шляхи широкі” в перекладі Чжоу Цзоженя. Відтоді і дотепер поезія й сама постать Кобзаря привертала увагу багатьох китайських літературознавців і перекладачів, однак найвидатнішим китайським шевченкознавцем на сьогодні залишається знавець слов'янських літератур, перекладач, літературний критик, професор Ге Баоцюань (1913-2000), який тривалий час обіймав посаду старшого наукового співробітника Інституту зарубіжної літератури Академії суспільних наук Китаю. Наслідком титанічної праці Ге Баоцюаня став вихід у 1990 році у видавництві “Глін” (“Ліс перекладів”) збірки “Кобзар”, в яку увійшло 150 поезій Т. Шевченка, перекладених з *українських оригіналів*. Безумовним здобутком перекладів Ге Баоцюаня є ретельна робота з текстом першоджерела, прагнення якомога повніше відтворити національний колорит шевченкової картини світу, уможливлене залученням глибоких фонових знання з історії та культури українського народу та життя самого Кобзаря. Вартісними також видаються його знахідки у плані відтворення лексичних аспектів образності поезії Шевченка засобами китайської мови. Надалі ми звернемося до аналізу перекладів декількох, знакових за нашим переконанням, поезій Кобзаря періоду останніх років його життя. При цьому в діапазоні нашої підвищеної уваги залишатиметься проблема відтворення національної специфіки оригіналу в перекладі.

Національна специфіка — це досить конкретна особливість літературного твору, яка може бути виражена і більш, і менш яскраво. За спостереженням А. Федорова, “чим більше твір наближений за своєю тематикою до народного життя..., а за своєю стилістикою — до фольклору, тим яскравіше виявляється національне забарвлення”[14:273]. Ця теза якнайкраще відповідає характеру поетичної творчості Т. Шевченка. Саме тому переклад його віршів іноземними мовами, і особливо віддаленою китайською, ускладнюється тим, що національне забарвлення оригіналу, яке сприймається звично і природньо українцями, повинно до певної міри зберігати цю природність і в тексті перекладу. Перед перекладачем завжди постає дилема — показати специфіку і впасти в екзотику, чи зберегти звичність і втратити специфіку. На цій проблемі художнього перекладу зупинив свою увагу відомий російський синолог Є. Еткінд, який у своїй праці “Поезія і переклад”[18:414] відзначив, що перекладувані вірші, з одного боку, повинні бути доступними як першоджерело на батьківщині оригінального поета, а з другого — вони повинні вносити нове, навіть якщо виявляться складнішими для безпосереднього сприйняття, ніж більш звичні твори своїх поетів. Таким чином, перекладувані твори покликані збагатити сприймаючу літературу незаниманим *поетичним змістом*, іншою *образністю*.

Окрім сказаного, варто зазначити, що національне забарвлення художнього тексту, з одного боку, визначається змістом, який він виражає, а з іншого — відповідними мовними категоріями. Стосовно змісту, найяскравішими носіями національного колориту є *реалії*, тобто специфічні найменування елементів побуту, історії, культури народу тощо. На сьогодні практикою перекладу напрацьовані різні способи відтворення реалій. Серед них С. Флорін виділяє такі як: транскрибування, калька, введення неологізму, “освоєння”, приблизний, описовий та контекстуальний переклад [1:310-321]. Введення реалій у переклад спричинене необхідністю зберегти національний чи історичний колорит, тому “зловживання” реаліями заплутує думки автора і знижує художню вартість перекладу. Виходячи з цього, сучасна теорія перекладу обґрунтувала тезу про поєднання в перекладі окремих національних рис першотвору з рисами, притаманними національній культурі перекладача. О. Кундзіч зауважує, що “у процесі перекладу має відбуватися синтез національних особливостей двох народів, представлених автором і перекладачем, і виникнення спільних національних форм та ознак внаслідок цього

синтезу” [9:204]. Останній найповніше виявляється в роботі над перекладом словесних образів — “мікрообразів” тексту, що становлять основу художньої тканини, а також носіями національної специфіки твору. З погляду літературознавчого, словесні образи складаються із тропів (найчастіше метафор, порівнянь, метонімії, гіпербол тощо). З мовознавчого погляду, більша частина словесних образів — фразеологізми. Р. Зорівчак знаходить три основні способи відтворення національної специфіки словесних образів першотвору, а саме: повні та часткові образні еквіваленти, покомпонентно-образні кальки та необразні оказіональні словосполучення [4:56]. Ці прийоми можна назвати загальнотеоретичними (хоча виділені вони на основі англословних перекладів поезії Т. Шевченка) і слухними для нашого дослідження. Однак зауважимо, що рецепція поезії Кобзаря в китайських перекладах неодмінно внесе у цю систему свої корективи. Отже, звернемося до перекладів.

Поезія Т. Шевченка 1857-1861 рр. виявила потужні художні можливості соціального та філософського осмислення актуальних на той час (а також і одвічних) проблем. Звернення до політичної поезії зумовило і специфіку образотворення, і характер Шевченкового вірша — “тяжіння до сатиричної образності, широке використання політичних метафор і символів, настанова на викривальний ораторський вірш” [7:138]. Ге Баоцюань вповні відчув зазначені особливості творчих шукань Т. Шевченка останніх років життя. Китайський дослідник зазначає, що в характері його поезій особливо відчутна пристрась поета-борця, поета-мислителя. Вони позначені винятковою енергією, багатством інтонацій, пафосом віри в неминуче перетворення світу [2:37]. Зважаючи на все вищесказане, нам видається доцільним звернутися до творів, які в контексті сприймаючої східної культури особливо яскраво виявляють свій *національно-історичний* колорит. Мова йде про “Плач Ярославни”, “З передсвіта до вечора” та “Світе ясний! Світе тихий!”

Поезії “Плач Ярославни” та “З передсвіта до вечора” є оригінальними перекладами Т. Шевченка двох уривків славнозвісного твору давньоруської літератури “Слова о полку Ігоревім”. В контексті української літератури (як Шевченкової доби, так і сучасної) ці твори виокремлюються конкретно-історичною співвіднесеністю. Це не просто переспіви чи стилізації стародавнього тексту, а творчий і водночас точний переклад. Тому ми маємо підстави припустити, що інтерпретація поезій “Плач Ярославни” та “З передсвіта до вечора” в

перекладі Ге Баоцюаня є спробою відтворити стародавній пам'ятник української літератури. У своїй короткій розвідці про передісторію написання “Плачу Ярославни” Ге Баоцюань зазначає, що Т. Шевченкові, на відміну від попередників, удалося зберегти лаконізм і точність мови, а також експресивність епічної поеми “Слово о полку Ігоревім” [17:393]. Як бачимо, китайський дослідник акцентує на епічному характері перекладуваного уривку, а також на важливості відтворення особливостей лексичного складу. На жаль, це вдалося Ге Баоцюаню лише частково.

Основними показниками історичної доби в перекладі віршів “Плач Ярославни” та “3 передсвіта до вечора” є географічні назви та імена героїв, які Ге Баоцюань відтворює методом транскрибування: Yaluosilafuna — Ярославна, Yiger — Ігор, Pujifuli — Путивль, Kayala he — ріка Каяла тощо. Деякі назви перекладач пояснює у зносках, подаючи короткі історичні довідки (отже, подекуди звертається до методу інтерпретаційного перекладу). Колоритними є також описи військового спорядження, переважно зброї та човнів. Їх історична достовірність доповнюється народною поетизацією. Ге Баоцюань відтворює ці образи почасти описово, а почасти “депоетизовано”: gangjiande lijian “гостра стріла із залізним вістря” замість “стріла каленая”, madao “шаблі” замість “списи гартовані”.

На рівні образної системи найскладнішими для перекладу виявилися розгорнуті народно-поетичні метафори (битви-посіву і битви-пирування) та образи, що є відгуками давніх тотемічних вірувань. Метафора битви-посіву будується на дієсловах, що позначають поетапне виконання весняних сільськогосподарських робіт: [земля] “поорана” — “поритая”- [трупом] “засіяна” — [кровію] “политая” — [журба-туга] “зійшла”. Ге Баоцюань не дотримується цієї схеми, вибудовуючи власний ряд: [dadi] “fangeng le” (земля “поорана”) — “saman le” [shigu] (труп “розкидані”) — “jintou le” [xian xie] (“просякнута, насичена” свіжою кров'ю) — [youchou he miaoya] “shengzhang” (туга і паростки “зросли”). Таким чином, перекладений уривок втрачає метафоризацію. Це можна пояснити специфікою китайської поетичної традиції, де поле бою і землеробство завжди протиставлялися і тому не могли утворювати єдиного образу, бодай і переносно-метафоричного. Картина битви-пирування відтворена Ге Баоцюанем майже дослівно, але наприкінці він вдається до додаткової поетизації — Шевченкове лаконічне “А самі простяглися // За землю руськую” він перетворив на ...ziji que weile Elosi tudi // guangrongde xisheng “Самі за

Російську землю // *славно полягли жертвою*” У перекладі з’являється не характерна для оригіналу надмірна патетика.

Згадувані вище образи — відгуки давніх тотемічних вірувань зустрічаються у “Плачі Ярославни” і передаються в основному через пристрасні звертання героїні до вітру, Дніпра, сонця. Ге Баоцюань не відчув цього зв’язку. На наш погляд, це можна пояснити китайською поетичною традицією, де дика природа мала досить конкретне трактування. Як зазначає М. Кравцова, “в основі поетичного світу китайської пейзажної лірики лежить чуська модель Сакрального центру, на яку напластувалися даосько-релігійне (пошуки джерела безсмертя), даосько-філософське (досягнення “природності”), натурфілософське (елементи й реалії оточуючої дійсності як втілення світового буття) та естетичне розуміння природи” [15:195]. Таким чином, китайські поети прагнули злитися з природою, знайти гармонію з нею, пізнати самого себе з її допомогою, однак вони не схильні були ставити природні явища на вищий сакральний щабель, ніж саме людське ество. Тому слов’янське моління сонцю, вітру, ріці виявилось не сутнісним для китайського перекладача. Отже, звертання “О мій Словутицю преславний!” Ге Баоцюань опускає, моління ж до сонця він позбавляє емоційності, певною мірою десакралізує: “Святе сонечко”, “сонце пресвятеє” перекладає нейтральним *mingliangde taiyang* “ясне сонце”, а “Святий, огненний господине!” — більш приземленим *Shenshengde, huoyanbande taiyang-a!* “Святе, подібне до полум’я, сонце!” У зв’язку з цим і сам образ Ярославни втрачає значну долю ліризму.

На особливу увагу заслуговують лексичні відповідники перекладу. Характеризуючи особливості словникового складу поезій “Плач Ярославни” та “З передсвіта до вечора”, Ю. Івакін зауважує, що Т. Шевченко “дуже тактовно вводить у переклад стародавню лексику “Слова”, ...надаючи віршеві відповідного історичного колориту. Разом з тим, не стилізуючи “Слово” під народну пісню чи думу, Шевченко користується й сучасними йому народнопоетичними формами і зворотами, оскільки вони були властиві й стилю оригіналу” [5:328]. Зауважимо, що Ге Баоцюань, маючи досвід роботи над ранньою поезією Т. Шевченка, дібрав чимало відповідників до народних засобів Шевченкової образності, і послідовно вживав їх у багатьох своїх перекладах. Зокрема, це такі вирази як *shouguade hai’ou* “чайка-вдова”, *jiebaide shengti* “біле тіло”, *shen-shende chuangshang* “глибока рана”, *weilande haiyang* “синє море”, *liaokuode Diniepo he* “широка ріка Дніпро”, *gao-gaode qiao ya* “високі скелі”, *heisede dadì* “чорна земля”, *gao-gaode shushu*

“високі дерева”. Однак, в даному випадку співвіднесеність українських народних поетичних виразів з романтичним ключем Шевченкової поезики не достатня. Тут на перший план виходять більш давні пласти лексики, які сягають корінням давньоруської поетичної традиції. Особливості цієї лексики видалися не підвладними перекладу. Так, Ге Баоцюань вилучає з тексту стародавні слова “зигзиця”, “буй-тур”, інші ж замінює сучасною лексикою нейтрального звучання: zhangfu “чоловік” замість “ладо”, zhanshimen “бійці, воїни” замість “вої”. Такі заміни, звичайно, знижують історичний та національний колорит перекладу. Однак, ми вважаємо, що Ге Баоцюань правильно уникає залучення у текст архаїзмів китайської мови, унеможливаючи “перелицювання тексту” на китайському ґрунті. Ге Баоцюань робить спробу відтворити образні лексеми-прикладки, наприклад “Вітрило-вітре мій єдиний!” перекладає як Wode qing'aide feng-a --- da feng-a! “Мій коханий вітре — великий вітре!”, “кров-вино” відповідно — хуе јіу “кров-вино, криваве вино”. Але подекуди прикладки не зберігаються: “туга-нудьга” опущено зовсім, “журба-туга” перекладено як youchou “туга”. Зауважимо, що в аналізованих поезіях Ге Баоцюань практично не вживає додаткові засоби образності. Отже, маємо підстави зробити висновок, що поезії “Плач Ярославни” і “З передсвіта до вечора” в перекладі китайською мовою лише частково передають образність, емоційну наповненість та історичну співвіднесеність оригіналу. Натомість посилюється їх епічне начало.

Нарешті, розглянемо інтерпретацію Ге Баоцюаня Шевченкового вірша, який викликав чимало дискусій в українському літературознавстві. Мова йде про поезію “Світе ясний! Світе тихий!”. В радянському літературознавстві він був зарахований до антирелігійних творів, де “поет різко виступає проти церкви і релігії, як однієї з опор самодержавно-кріпосницької системи” [6:269]. Умовний поетичний адресат вірша тлумачився відповідно як “освіта, позитивні знання” [8:598], “людство” [12:59] або “душа народу” [13:260]. Проте вже тоді з’являються гіпотези про те, що адресатом вірша є Христос. Так, Ю. Івакін говорить: “У формі умовного звернення до Христа поет викриває церкву і пророкує їй загибель за спотворення... ідеї добра і справедливості” [5:346]. Сучасні шевченкознавці розглядають цей вірш в контексті глибокої релігійності Т. Шевченка та його прагнення реалізувати принципи християнської моральності в умовах історичного існування України. Так, наприклад, Б. Завадка тлумачить “світло” як “Правду, яку приніс людству Христос” і яку огидно про-

фанували “монархи-нелюди”. Тому і заклик “Просвітіся!”, в його розумінні, значить “освітити людські душі Христовою наукою, з’єднати їх у його правдивій Церкві” [3:107,109]. На різночитання цього вірша вплинули не лише особисті переконання дослідників, але й, значною мірою, ідеологічні чинники. Однак, зауважимо, що виокремлюється спільна ідея, яка проходить через усі варіанти інтерпретацій вірша “Світе ясний! Світе тихий!”, — це протиставлення церкви, як прибічника деморалізованої політичної влади і самої віри, як закону вищої правди і справедливості. Вона є провідною у творі, і водночас найменш придатною для розуміння в контексті китайської релігійної культури. Справа в тім, що з давнини китайці не протиставляли поняття “віра” і “державна влада”. Як зазначають дослідники, ще в стародавньому Китаї релігійні вчення трансформувалися в доктрину державної влади. Остання розумілась як “безпосереднє продовження благодійної дії Неба, що є вищою сакральною цінністю” [11:79]. Імператор, відповідно, наділявся титулом “сина неба”. На відміну від західного світу, в історії якого закарбувалися хрестові походи, суди інквізиції, розправи над невірними, в Китаї релігійні вчення і атрибути релігійного культу не були предметом ворожнечі чи знаряддям тортур. Це дуже влучно схарактеризував Лу Сін, порівнюючи національну вдачу китайців та іспанців (як представників західного світу): “Віруючі іспанці спалюють еретиків, китайці ж знаходять спільне в усіх релігіях; коли іспанці здійснюють революцію, вони руйнують храми і виганяють короля, а китайці зберігають церковне майно та ще й дозволяють Пу І протягом довгого часу після революції жити в палаці, ніби він все ще імператор” [10:55]. Саме ця толерантність у ставленні до релігії та влади проявилася в інтерпретації Ге Баоцюаня поезії “Світе ясний! Світе тихий!”.

Відзначимо, що перекладач дуже близько до оригіналу відтворив образну систему твору. Він майстерно добирає лексичні відповідники до усіх поетичних звертань до “світа”: mingliangde “ясний”, pingjingde “тихий”, ziyoude “вільний”, haowu yanbide “нітрохи не укритий, не прихований”, guangming-xsongdi “світе-брате”. Також Ге Баоцюань послідовно вибудовує ряд дієслів пасивної форми на позначення поетапного знищення “світа”: bei daishang jiasuo “закуто в кайдани”, bei jingu “зачинено у в’язниці”, bei qipian “одурено”, bei menshang “закрито”. Заміна шевченкових дієслівних форм “оковано”, “омурано” на словосполучення “закуто в кайдани”, “зачинено у в’язниці” суттєво не змінює образності перекладу. Далі Ге Баоцюань вдало відтворює

поетичну структуру другої частини вірша, яка полягає “у сміливих лексичних контрастах..., утворених поєднанням несумісних понять із різних сфер — побутових та культових” [16:57]. До побутових назв перекладач добирає загальнозживані відповідники, культову ж лексику відтворює за допомогою релігійної термінології: “кадило” перекладає як *jiatongde shouti xianglu* “церковна курильниця”, “Явлені” — як “*xianshengde*” *shenxiang* “ікони “явління [доброго духа]””. Тобто, на перший погляд здається, що національна специфіка Шевченкового вірша відтворена досконало. Однак у перекладі є декілька неточностей, які сутнісно впливають на зміст цілого твору. Наприклад, Ге Баоцюань слово “багряниці” перекладає як *beigai* “покривало” і не дає пояснення. Тим часом, зазначене поняття відіграє важливу роль у задумі вірша. На це звернув увагу Б. Завадка, який простежує асоціативне поле поняття “багряниця” у різних творах Т. Шевченка. Загалом, багряницею називали коштовний червоний одяг монархів, у Шевченка ж він набуває значення кривавого одягу царів. Б. Завадка зауважує, що “вислів “багряницями закрито” спрямований проти московського цезаропанізму..., [при якому] монархи проголосили себе керівниками Церкви” [3:107]. Саме тут і виражене протиставлення профальної влади у кривавих “багряницях” і сакральної Істини в образі “світа”. В перекладі Ге Баоцюаня це протиставлення стирається або принаймні замінюється звуженою антитезою *служителі культу — істинна віра*. У цьому переконує й наступний рядок перекладу, який в оригіналі звучить так: “Багряницями закрито, // *І розп’ятієм добито*” [П.]. У Ге Баоцюаня цей уривок відтворено як *Bei mengshang beigai he // songshangle shizijia* “Покривалом накритий і // *на хресті розп’ятий*”. Перекладач збуджує асоціації з біблійними розповідями про Христа, внаслідок чого розп’яття залишається традиційним символом страждання. В оригіналі ж воно набуває змісту знаряддя оманни, як і всі інші предмети церковного культу.

Таким чином, перекладаючи вірш “Світе ясний! Світе тихий!”, Ге Баоцюань продемонстрував майстерність досвідченого перекладача і досить вдало відтворив національну специфіку образної системи твору. Однак, своєрідність Шевченкового бачення проблеми відходу церкви від проголошених нею ідеалів на користь об’єднання з владою залишилась незрозумілою для Ге Баоцюаня. Це призвело до хибного трактування окремих образів і зниження соціального звучання твору.

Отже, переклади Ге Баоцюаня засвідчили можливість відображення поетичного світу Кобзаря засобами китайської мови, а також

виявили різні шляхи відтворення національної специфіки оригіналу. Китайський інтерпретатор мав труднощі при перекладі архаїзмів, старослов'янської лексики, а також українських народних поетизмів, коріння яких сягає прадавніх язичницьких вірувань. Тому Ге Баоцюань вдавався до таких засобів художньої компенсації, як 1) урівноваження депоетизації одних образів додатковою поетизацією інших, 2) транскрибування назв реалій з подальшим їх тлумачення, 3) підбір образних відповідників із поетичного словника китайської мови. Окрім того, універсальні мотиви в творчості Кобзаря перекладач подекуди синтезував з відповідними тлумаченнями цих мотивів у китайській філософсько-поетичній традиції. Це спричинило до часткової втрати національного колориту перекладів і посилення їх інтернаціональної значущості.

1. *Актуальные проблемы* теории художественного перевода (материалы всесоюзного симпозиума, 26 февраля — 2 марта 1966 г.) — М., 1963. — Т. 1. — С. 310-321.

2. *Ге Баоцюань*. Великий народний поет України Тарас Шевченко та його поетичні твори // Т. Шевченко. Поезії: В пер. Ге Баоцюаня. — Нанкін: Лін. — 1990. — С. 1-37. (*кит. мовою*)

3. *Завадка Б. В.* Серце чистеє подай: Проблеми релігії у творчості Тараса Шевченка. — Львів: “ФЕНІКС Лтд.”, МП “РАС”, 1993.

4. *Зорівчак Р.* Словесний образ у художньому перекладі // “Хай слово мовлено інакше...”: Проблеми художнього перекладу. — К.: Дніпро, 1982. — С. 51-64.

5. *Івакін Ю. О.* Коментар до “Кобзаря” Т. Шевченка: Поезії 1847-1861 рр. — К.: Наукова думка, 1968.

6. *Історія української літератури*: В 2-х т. / За заг. ред. О. І. Білецького. — К.: АН УРСР, 1954. — Т. 1.

7. *Історія української літератури XIX ст.*: У 3 кн.: Навч. посібник / За ред. М. Т. Яценка. — К.: Либідь, 1996. — Кн. 2.

8. *Кирилюк Є. П.* Тарас Шевченко: Життя і творчість. — К.: Держ. вид-во художньої літератури, 1964.

9. *Кундзич О.* Переводческий блокнот // Мастерство перевода. — М.: Советский писатель, 1968. — С. 199-238.

10. *Лу Синь* Новые китайские Дон Кихоты / Собр. соч.: В 4-х т. — М.: Гослитиздат, 1955. — Т. 2. — С. 54-56.

11. *Мартынов А. С., Поршнева Е. Б.* “Учения” и религии в Восточной Азии в период средневековья // Народы Азии и Африки. — 1986. — № 1. — С. 79-94.

12. *Рильський М. Т.* Поезія Т. Шевченка. — К.: Рад. письменник, 1961.

13. *Українська література*: Підручник для 8-го класу середньої школи. — К.: Рад. школа, 1958.

14. Федоров А. В. Основы общей теории перевода (Лингвистический очерк): Уч. пособие. — М.: Высшая школа, 1983.
15. Хрестоматия по литературе Китая / Под ред. М. Е. Кравцовой. — СПб.: Азбука-классика, 2004.
16. Чамата Н. П. Поетика контрасту в поезії Т. Шевченка // Радянське літературознавство. — 1976. — № 3. — С. 49-63.
17. Шевченко Т. Г. Поезії / В пер. Ге Баоцюаня. — Нанкін: Ілін. — 1990. (кит. мовою)
18. Эткінд Л. Поэзия и перевод. — М. — Л.: Сов. писатель, 1963.

УДК 80

Н. М. Косоловська

ВПРОВАДЖЕННЯ ІННОВАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ НАВЧАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

У статті досліджено науково-методичні матеріали щодо впровадження інноваційних технологій навчання української мови. Надано уваги з'ясуванню сутності поняття “інновація”, “технологія”. Розглянуто навчальні технології інтерактивного та диференційованого навчання.

Ключові слова: інновація, технологія, інтерактивний, педагогічна технологія, рівнева диференціація.

In the article scientific-methodical materials in relation to introduction of innovative technologies of Ukrainian studies have been investigated. Attention to finding the essence of the concept “innovation”, “technology”. out has been given. Educational technologies of interactive and differentiated studies have been considered.

Keywords: the innovation, technology, interactive, pedagogical technology, level differentiation.

У національній доктрині розвитку освіти України у XXI ст. пріоритетним напрямком у розвитку освіти є підготовка людей високої освіченості, кваліфікованих спеціалістів, здатних до творчої праці, професійного розвитку, освоєння і впровадження наукоємних та інформаційних технологій. У зв'язку зі зміною соціальних вимог відбувається переосмислення ролі викладача у процесі модернізації системи освіти, підвищуються вимоги до нього. Критично-креативна парадигма освіти потребує високої професійної компетентності викладача, його готовності до педагогічного співробітництва і співтвор-

чості зі своїми студентами, до здійснення особистісно зорієнтованого навчання.

Підготовка запропонованої статті передбачала таку мету: розкрити теоретичні основи нових інноваційних педагогічних технологій навчання: інтерактивні, диференційоване навчання, які впроваджуються філологами у нашому навчальному закладі на заняттях з української мови. В основі їх діяльності — орієнтація не просто на засвоєння знань, а на способи мислення та діяльності, на розвиток пізнавальних сил та творчого потенціалу студентів. Викладачі нашого закладу усвідомлюють процес викладання української мови як навчальної дисципліни, що сприяє вихованню особистості, яка здатна вчитися і яка хоче вчитися, причому вчитися не заради процесу, а у співвідношенні зі своїми особистими значущими потребами. І допомагають їм у реалізації цього завдання різноманітні технології, які представлені у статті.

Інновації в освіті великою мірою пов'язані із суспільно-політичними та економічними змінами у житті країни. Україна розпочала складний шлях до євроінтеграції, складовою цього процесу є підписання Болонської угоди, що суттєво вплине на розвиток вищої освіти. Формування в Україні нової системи освіти, орієнтованої на входження у світовий освітній простір супроводжується істотними змінами у педагогічній теорії і практиці навчально-виховного процесу, вимагає переведення освітнього процесу на технологічний рівень. Це зумовлює появу *освітніх інновацій*, які покликані суттєво змінити освітній процес.

Поняття “інновація” в перекладі з грецької мови означає “оновлення”, “новизна”, “зміна”, з'явилося уперше в зарубіжних дослідженнях ХІХ ст. в техніці. В Україні на початку 90-х років ХХ ст. взято курс на розвиток інновацій, який знайшов своє відображення в концепції науково-технічного та інноваційного розвитку України, схвалений Постановою Верховної Ради України від 13. 07. 1999р. Що ж до освітніх інновацій, то вони стали предметом спеціального вивчення багатьох учених з кінця 50-х років ХХ ст. на Заході й в останні десятиліття — в нашій країні і знайшли своє відображення в сучасній теорії інноватики.

У ситуації інноваційного, характерного для практичної педагогіки останнього десятиліття, привертає увагу амбівалентність поняття “інновації”. Для одних — це впровадження історичних систем альтернативної освіти, для інших інновації асоціюються з такою якістю

нового, якої раніше ніколи не існувало. Дехто взагалі під “інноваціями” розуміє всездозволеність.

Інновація в освіті — це:

- результат творчого пошуку оригінальних, нестандартних рішень різноманітних педагогічних проблем;
- процес оновлення чи вдосконалення теорії і практики освіти, який оптимізує досягнення її мети.

Як показує аналіз педагогічної практики, в сучасній середній та вищій школі за останні роки чітко визначився перехід на гуманістичні способи навчання та виховання молоді. Проте до цього часу зберігаються протиріччя між “фронтальними” формами навчання та індивідуальними способами навчально-пізнавальної діяльності кожного студента між необхідністю диференціації навчання та однаковим змістом і технологіями навчання. Одним із важливих напрямків усунення названих протиріч є *розробка і введення прогресивних педагогічних технологій, які будуються на новій освітній парадигмі — особистісно-орієнтованій*. У психолого-педагогічному плані тенденція удосконалення педагогічних технологій характеризується переходом:

- від навчання як функції запам’ятовування до навчання як процесу розумового розвитку;
- від чисто асоціативної, статистичної моделі знань до динамічних структурованих систем розумових дій;
- від орієнтації на середнього студента до диференційованих та індивідуалізованих програм навчання;
- від зовнішньої мотивації навчання до внутрішньої морально-виховної регуляції.

За останнє десятиріччя вітчизняна наука і педагогічна практика інтенсивно досліджують проблему *технологізації освітнього процесу*. Цій проблемі присвятили свої роботи такі вчені, як А. М. Алексюк, І. А. Зязун, О. Я. Савченко, Г. С. Сазоненко, П. І. Сікорський, А. В. Фурман та ін. На дослідження цих і інших вчених ми будемо опиратися в даній статті.

Термін “технологія” походить від грецького *Techné* — мистецтво, і *logos* — наука, вчення. Тобто “технологія” — це наука про майстерність, мистецтво здійснювати виробничий процес. Поступово зміст цього поняття розширився і став вживатися в інших царинах життя.

У 80-х роках приходять визнання важливості проблеми технології в освіті. На сьогодні технологічний підхід у педагогічній науці є пріоритетним майже для всіх країн світу. Існують розбіжності у визначенні

поняття “педагогічна технологія”, їх існує понад 300. Проблемі з’ясування змісту цього поняття надали уваги такі вчені, як В. Безпалько, В. Бондар, А. Насімчук, О. Падалко, М. Чошанов та ін.

За визначенням ЮНЕСКО “Педагогічна технологія — це системний метод створення, застосування і визначення всього процесу викладання і засвоєння знань з урахуванням технічних і людських ресурсів в їх взаємодії, які ставлять своїм завданням оптимізацію форм освіти”. Такої думки дотримуються вчені: В. Бондаренко, С. Гончаренко, А. Насімчук, О. Падалка та ін.

Визнання пріоритетності всебічного розвитку особистості прийшло на заміну “гармонійному розвитку особистості” і включає в себе відповідну сукупність технологій розкриття й розвитку в особистості задатків, якостей і здібностей, що забезпечують творчу діяльність. Це передбачає:

- формування в студентській молоді мотивації до навчання;
- розвиток її інтелектуально-логічних (аналіз, синтез, класифікація, порівняння тощо) та інтелектуально-евристичних (уява, фантазія, інтуїція та ін.) здібностей;
- розкриття світоглядних, моральних, естетичних та комунікативних якостей;
- розвиток індивідуальних особливостей особистості;
- формування почуття прагнення до самовдосконалення.

Ми пропонуємо звернути увагу на важливість впровадження інтерактивних технологій та диференційованого навчання на заняттях різних типів.

1. *Сутність інтерактивних технологій* у тому, що навчання відбувається шляхом взаємодії всіх, хто навчається. Це співнавчання (колективне, кооперативне навчання, навчання у співпраці), в якому і викладач, і студенти є суб’єктами. Викладач виступає лише у ролі організатора процесу навчання, координатора роботи груп, фасилітатора дискусії. Інтерактивні технології найбільш відповідають особистісно зорієнтованому підходу у навчально-виховному процесі. При застосуванні інтерактивних технологій, як правило, моделюються реальні життєві ситуації, пропонуються проблеми для спільного вирішення, застосовуються рольові ігри. Тому інтерактивні технології найбільше сприяють формуванню в студентів практичних умінь і навичок, виробленню їх власних цінностей, створюють атмосферу співробітництва, творчої взаємодії в навчанні, сприяють розвитку соціальної та громадянської компетентності [1, 21].

В основі інтерактивного навчання лежать засади:

- безпосередньої участі кожного учасника заняття, що зобов'язує викладача зробити кожного учасника заняття активним шукачем шляхів і засобів вирішення тієї чи іншої проблеми;

- взаємного інформаційного, духовного збагачення. При цьому організовується навчальний процес таким чином, щоб учасники його мали можливість обмінятися життєвим досвідом, одержаною інформацією;

- особистісного навчання.

Застосування інтерактивних технологій вимагає старанної підготовки викладача й студентів. Вони повинні навчитися успішно спілкуватися, використовувати навички активного слухання, висловлювати власні думки, вміти ставити запитання і відповідати на них.

Викладачам потрібно відкинути звичку навіть після широкої дискусії пропагувати єдино правильне рішення. Розглядаючи будь-яку проблему, необхідно забезпечити можливість для роздумів студентів, сумнівів, пошуків істини. Сьогодні світ стає все складнішим, що вимагає вміння вирішувати складні проблеми, критично ставитися до обставин.

Класифікація інтерактивних технологій. Залежно від мети заняття та форм організації навчальної діяльності студентів розрізняють:

1) *Інтерактивні технології кооперативного навчання:*

1.1 робота в парах, 1.2 карусель, 1.3 робота в малих групах, 1.4 акваріум.

2) *Технології колективного групового навчання:*

2.1 обговорення проблеми в загальному колі, 2.2 мікрофон, 2.3 незакінчені речення, 2.4 мозковий штурм, 2.5 навчаючи — учись, 2.6 аналіз ситуації, 2.7 вирішення проблем,

3) *Технології ситуативного моделювання:*

3.1 імітаційні ігри, 3.2 громадські слухання, 3.3 розігрування ситуації за ролями.

4. *Технології опрацювання дискусійних питань:*

4.1 метод ПРЕС, 4.2 займи позицію, 4.3 дискусія, 4.4 дискусія в стилі телевізійного ток-шоу, 4.5 дебати.

Структура занять при застосуванні інтерактивних методів.

Застосування інтерактивних методик висуває певні вимоги до структури заняття, яку докладно описала О. І. Пометун у посібнику “Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання” [6].

1. Мотивація

Мета цього етапу — сфокусувати увагу студентів на проблемі й викликати інтерес до теми. Прийомами навчання можуть бути питання, цитата, коротка історія, невеличке завдання та ін. Займає не більше 5% часу заняття.

2. Оголошення, представлення теми та очікування результатів

Мета — забезпечити розуміння студентами змісту їхньої діяльності, тобто того, чого вони повинні досягти в результаті заняття і чого від них очікує викладач. Часом доцільно залучити до визначення очікуваних результатів усіх учасників заняття (5% часу).

3. Надання необхідної інформації

Мета — дати студентам достатньо інформації для того, щоб на її основі виконувати практичні завдання. Це може бути міні-лекція, читання роздаткового матеріалу, виконання домашнього завдання. З метою економії часу можлива інформація в письмовому вигляді для попереднього (домашнього) вивчення. Наприклад, деякі заняття побудовані таким чином, що в книзі студента є інформація, достатня для виконання завдань: з нею ознайомлюються до початку заняття. На самому занятті викладач може ще раз звернути увагу на неї, особливо на практичні поради, якщо необхідно — прокоментувати терміни або організувати невеличке опитування (10% часу заняття).

4. Інтерактивна вправа — центральна частина заняття

Мета — практичне освоєння матеріалу, досягнення поставлених цілей заняття. Послідовність проведення цього етапу така:

1. Інструктування — викладач розповідає учасникам про цілі вправи, про правила, послідовність дій і кількість часу на виконання завдань; запитує, чи все зрозуміло учасникам.

2. Об'єднання в групи, розподіл ролей.

3. Виконання завдання, під час якого викладач виступає як організатор, помічник, намагаючись надати учасникам максимум можливостей для виконання самостійної роботи і навчання один з одним.

4. Презентація результатів виконання вправи.

5. Підбиття підсумків, оцінювання результатів заняття

Мета — усвідомлення того, що було зроблено на занятті, чи досягнуто поставлених цілей, як можна застосувати отримане на занятті в майбутньому. Підбиття підсумків бажано проводити у формі запитань: що нового дізналися? яких навичок набули? Наскільки це може бути корисно в житті? Крім того, можна задати запитання із проведення самого заняття: що було найбільш вдале, що ще сподобалося,

що *слід* змінити в майбутньому. Важливо, щоб самі студенти змогли сформулювати відповіді на всі запитання. Для опрацювання результатів бажано залишити до 20% часу заняття.

Дотримання цієї структури заняття є обов'язковим, якщо виконання інтерактивної вправи займає більшу частину часу.

Структура занять критичного мислення

1. *Розминка*. Заняття починається з розминки, яка замінює так звані організаційні моменти класичного заняття. Головна функція розминки — створення сприятливого психологічного клімату для творчого розвитку особистості на занятті.

2. *Обґрунтування навчання*. Знання має цінність лише тоді, коли воно використовується на практиці та усвідомлюється теоретично. Майбутнє відкривається особам, які критично перевіряють інформацію та вибудовують свої особисті реальності. Отже, кожна тема заняття має бути обґрунтованою.

3. *Актуалізація*. На етапі актуалізації студенти активно пригадують, що вони знають із цієї теми. Студенти встановлюють рівень власних знань з предмета, до якого можуть додати нові знання. Інформація, яку пов'язують з уже відомою, втрачається дуже швидко. *Девіз етапу: “Пробудіть, викличте зацікавленість, схвалюйте, спровокуйте студентів пригадати, що вони знають”*. Те, що людина знає, визначає те, про що вона може дізнатися. Навчання — активна та цілеспрямована діяльність.

Установлення мети навчання є вирішальним моментом тривалого навчання.

4. *Усвідомлення змісту*. На даному етапі студент знайомиться з новою інформацією. Методики критичного мислення передбачають, що на цьому етапі викладач має найменший вплив на студента. Студент самостійно отримує та аналізує інформацію, перевіряє своє особисте розуміння цієї інформації.

5. *Рефлексія*. Студент висловлює своїми словами певну думку. Він стає власником ідеї, коли висловлює її своїми словами. Відбувається обмін думками. Мислити критично легше в атмосфері демократичності. У такій атмосфері розквітає розмаїття поглядів, у такій атмосфері приймають правильне рішення.

Сутність технології диференційованого навчання.

У педагогічній практиці розрізняють два види диференціації: внутрішню і зовнішню. Часто вживаються інші терміни: внутрішня диференціація — рівнева диференціація; зовнішня диференціація —

профільна диференціація. *Рівнева диференціація* спирається на новий підхід, нове розуміння індивідуалізації навчання, який полягає у плануванні рівня обов'язкових результатів навчання і на цій основі — вищих рівнів оволодіння навчальним матеріалом. Враховуючи свої здібності, нахили, інтереси та потреби, студент має право і можливість обрати обсяг та глибину засвоєння даного навчального матеріалу, оптимізувати своє навантаження. За цих умов навчання кожного студента стає посилюючим, умотивованим і цілеспрямованим. У цьому суть рівневої диференціації. *Зовнішня диференціація* — це створення умов навчання для різноманітних шкіл, закладів, груп з урахуванням особливостей їх контингенту [1, 175].

Психологічною основою диференціації є напрацювання відомих психологів: Ж. Піаже, Л. Виготського, Л. Занкова, І. Джимса, Д. Ельконіна та ін. Проблеми розвитку особи спонукають адаптувати зміст, методи і форми до її генотипу, тобто організувати навчальний процес у зоні найближчого розвитку, і, разом з тим, лише достатньо інтелектуально розвинутий студент спроможний сприймати і засвоювати нові дози знань, розвиваючи інтелектуальну сферу.

Неоднакові розумові й пізнавальні можливості кожного студента вимагають від словесника застосування рівневої диференціації до навчання на заняттях з мови. Метою, результатом і критерієм ефективності є:

- 1) підвищення ефективності навчального процесу;
- 2) демократизація навчального процесу;
- 3) формування і розвиток індивідуальності кожного студента;
- 4) захист тих, які потребують соціально-педагогічної допомоги.

Основна мета диференційованого навчання — навчання кожного відповідно до його можливостей та здібностей, пристосування навчання до особливостей різних груп студентів. Технологізація диференційованого навчання передбачає поділ групи за рівнем знань і вмінь, як правило, на три підгрупи: А, В, С. Викладач розробляє, відповідно, три типи диференційованих програм (саме програм, а не завдань) різного ступеня складності. Одним із концептуальних положень диференційованого навчання є оцінювання персонального розвитку студента, якості його навчальної діяльності. Оцінювання однією оцінкою різнорівневих робіт — це свого роду палиця з двома кінцями. З одного боку, викладач повинен адекватно оцінювати навчальну діяльність студента, демонструвати йому, чого він досягнув відповідно до своїх вмінь і сил, які він витратив. З іншого боку, виставлення найвишого балу у слабкій групі висвітлює недостатній роз-

виток студента. Студенти порівнюють результати оцінювання, через оцінку ранжирують себе у колективі, що впливає на самооцінку.

В. О. Сухомлинський зазначав: “До кожного учня треба підійти, побачити його труднощі, кожному необхідно дати тільки для нього призначене завдання”.

Диференціація за рівнем розумового розвитку не отримала однозначної оцінки.

Класифікація видів і форм диференційованого навчання.

Найповнішу класифікацію видів і форм диференційованого навчання здійснив Селевко Г. К. [3]. Він виділив в основі формування гомогенних груп таку диференціацію:

1. За характерними індивідуально-психологічними особливостями.
2. За організаційним рівнем.
3. За відмінностями у компонентах навчально-виховного процесу.

Структура занять при застосуванні технології диференційованого навчання.

Диференційоване навчання ефективно на заняттях різних типів, зокрема на занятті блокової подачі теоретичного матеріалу, коли слабшим студентам даються консультаційні картки із заздалегідь складеним планом або схемами і таблицями до теми. Заняття повторення теж дають великі можливості для диференційованого навчання. Викладач виявляє прогалини у знаннях студентів, з'ясовує, на чому треба зосередити увагу. Сильним студентам пропонуємо різні види творчих робіт: переказ-мініатюру, твір-роздум, творчу роботу за опорними словами, редагування текстів різних стилів... Слабшим студентам даємо перелік тем (у формі плану), які усно з ними повторюємо, потім, відновивши і закріпивши вивчений раніше теоретичний матеріал, даємо такі самі види робіт, що й для сильних.

Поєднання колективної, парної та індивідуальної роботи на етапі вивчення нового матеріалу:

1. Колективна робота: а) пояснює викладач; б) пояснюють студенти;
2. Робота парами: а) виконані завдання за зразком; б) виконані завдання за підказкою; в) відшукайте помилку.
3. Індивідуальна робота:
1 варіант: Завдання з підказкою; 2 варіант: Завдання без підказки.
4. Перевірка всіх завдань.

Отже, методика навчання української мови студентів, в основі якої лежить використання технологій інтерактивного та диференційованого навчання, дозволяє створити на заняттях атмосферу творчості,

оптимізувати навчально-виховний процес, допомагає ефективно досягти бажаних результатів.

1. *Інноваційні технології* навчання української мови та літератури: Посібник / За ред. О. І. Когут. — Тернопіль: Астон, 2005. — 205 с.

2. *Основні засади* розвитку вищої освіти України в контексті Болонського процесу (документи і матеріали 2003-2004 рр.) / За ред. В. Г. Кременя; авт. кол.: М. Т. Степко, Л. Л. Балюбаш, В. Д. Шинкарук, В. В. Грубінко, І. І. Бабин. — Тернопіль: В-во ТДПУ ім. В. Гнатюка, 2004. — 146 с.

3. *Селевко Г. К.* Современные образовательные технологии: Учебное пособие. — М.: Народное образование, 1998. — 256 с.

4. *Сиротенко Г. О.* Сучасний урок: інтерактивні технології навчання. — Х.: Видав. гр. “Основа”, 2003. — 78 с.

5. *Сучасний урок.* Інтерактивні технології навчання: Науково-методичний посібник / О. І. Пометун, Л. В. Пироженко; За ред. О. І. Пометун. — К.: А. С. К., 2004. — 192 с.

УДК 811.161.2'366'367.622'82-1

О. Ю. Семененко

ЛЕКСЕМИ ТЕМАТИЧНОЇ ГРУПИ *ГЕОГРАФІЧНІ ОБ'ЄКТИ* У РОЛІ ОПЕРАТОРІВ ФУНКЦІЇ КВАНТИТАТИВНОЇ НОМІНАЦІЇ (НА МАТЕРІАЛІ ПОЕТИЧНОГО МОВЛЕННЯ)

У статті зроблено спробу дослідження прийомів та засобів вираження неконкретизованої множинної кількості на матеріалі поетичного дискурсу, а саме розглянуто іменники на позначення географічних об'єктів та ландшафтних особливостей.

Ключові слова: поетичне мовлення, неконкретизована множинна кількість, актуалізація периферійних сем.

An attempt to research ways and means of expression of non-concrete plural quantity on the material of poetic discourse has been made in the article. Exactly nouns which designate geographical objects and landscape peculiarities have been examined.

Keywords: poetic speech, non-concrete plural quantity, actualization of peripheral sems.

Дослідження умов, які сприяють різноманітній реалізації значення кількості в мові, становить великий гносеологічний та лінгвістичний інтерес, оскільки допомагає вивчати шляхи пізнання кількості,

виявляти структуру та семантичну наповненість цієї мовної категорії. Наслідки пізнання людиною квантитативних відношень об'єктивного світу виражаються комплексом специфічних мовних засобів номінації кількості. Структури з операторами функції квантитативної номінації неозначено-кількісної семантики широко представлені саме у такому структурно-функціональному стилі, як художній, а саме — в експресивно маркованому поетичному мовленні.

Значення недиференційованої множини може актуалізуватися на рівні словоформ, нерозкладних словосполучень (кількісно-іменних сполук, що посідають позицію одного члена речення), напівпредикативних одиниць (порівняльних зворотів) та предикативних одиниць (підрядних речень). Розмаїття засобів вираження значень *багато/мало* кого-, чого-небудь саме у поетичному мовленні, особливому різновиді художнього мовлення, функціональне призначення якого служити мовою мистецтва, спричинюється певними особливостями організації поетичного дискурсу (підвищена щільність семантичних і структурних зв'язків, неперервність поетичної структури, в основі якої лежить специфічна ритмо-інтонаційна оформленість, інформативна завершеність поетичного тексту, в якому не можна нічого ні усунути, ні додати, але в якому слово, не маючи можливості розгортатися вшир, здатне нарощувати смислову глибину; багатозначність поетичного дискурсу; наявність у ньому експліцитного й імпліцитного смислу; високий ступінь організованості поетичного тексту на всіх можливих рівнях його структури, внутрішньо пов'язаний з його високою інформативністю і певною особливою комунікативною перспективою [3:4-7]), й уможливує їх глибоке вивчення і системність в описі виучуваного значення.

Вивченню семантико-граматичного класу числівників сучасної української мови як ядерної ланки вираження категоріального значення нумеративності/квантитативності присвячені роботи О. К. Безпояско, К. Г. Городенської, Г. Х. Щербатюк, І. Р. Вихованця, Г. Є. Завистовської, С. О. Швачко, В. Г. Шехтера. Число у мовній картині світу як багаторівневої системи досліджувала А. А. Аргуткіна. Вивченню квантитативних слів у сучасній українській мові присвячене дисертаційне дослідження В. І. Дмитрука. Фразеологізовані одиниці зі значенням невизначено великої кількості в різних мовах вивчала В. Н. Вовк. Функціонуванню мовних конструкцій на позначення кількості у художньому мовленні присвячені роботи З. Митяй. Категорію кількості у сучасних європейських мовах досліджували

В. В. Акуленко, С. А. Швачко, О. І. Букреєва. Генезис і еволюцію квантитативних імен у слов'янських мовах описала у докторській дисертації Т. Б. Лукінова, слов'янські числівники вивчали також Ю. О. Карпенко, А. Є. Супрун. Лексику з кількісним значенням у сучасній російській мові вивчали В. В. Новицька, Ю. І. Левін, С. О. Крилов, Т. П. Ломтєв, О. В. Падучева. Походження поняття числа (до джерел індоєвропейської прамови) та його мовну реалізацію вивчав В. Г. Таранець. Структуру ФСП (функціонально-семантичного поля) квантитативності у сучасній українській літературній мові описала С. А. Бронікова.

У нашій статті вивчається один із засобів вираження квантитативної семантики, а саме неконкретизованої множинної кількості в поетичному дискурсі. Обмежимося розглядом найчастотніших лексем-квантифікаторів тематичної групи *географічні об'єкти, ландшафтні особливості* у ролі стрижневих слів нерозкладних кількісно-іменних сполук, що посідають позицію одного члена речення: *гора, прірва, безодня, каскад, еверести, монблани, Говерла, тибет, вал, вулкани, провалля, ліс, гай, розмай, хащі, джунглі*. Порівняйте:

Мете завіяв, *снігу цілі гори*, / горить вогонь в повільному теплі [В. Забштанський].

Ти не вчила мене. / Чи до того, коли що не крок: / Все робота й робота. / Та *клопотів прірва*. Без ліку [Б. Олійник “Сиве сонце моє”].

Над прірвою віків / Я з щастям повинчаюсь, / візьму в бояри Правду і Добро [В. Симоненко “Симфонія прощання”].

Дослідів зливи. *Каскади думок*. Експериментів напружений крок. / Ось Феофанія. Ген там Дубна. / В криниці пізнання не бачу я дна [І. Драч “Ода совісті”].

Там в даліні минувшини — / *Каскад пісень* і сліз... [Ю. Драган “Willa “Otilka”].

У полісеманта *каскад*, головним ЛСВ якого є — 1. Природний або штучний водоспад, що спадає уступами, або система таких водоспадів, актуалізується ЛСВ--5. перен. Про ряд яких—небудь (переважно позитивних) явищ, фактів і т. ін., які слідуєть один за одним протягом короткого часу. Тобто зметафоризоване значення зафіксовано тлумачними словниками, наприклад, “Великим тлумачним словником сучасної української мови” під редакцією В. Т. Бусла (2004 р.) А от у лексеми *прірва* серед п'яти зафіксованих ЛСВ виучуване значення не зафіксоване, порівняйте: 1. Провалля зі стрімкими урвищами по краях, велика глибока яма або яр; стрімке урвище* Образно. // Гірсь-

ка ущелина, на дні якої тече річка, гірський потік; урвище стрімкого правого берега великої ріки. ** Опинитися над прірвою — потрапляти в скрутне становище. 2. перен. Незгода або відмінність між ким-, чим-небудь, викликана принциповими суперечностями. 3. рідко. Яма у річці, морі, де утворюється вир; чорторий. * У порівн.. 4. Місце прориву греблі, загати і т. ін.; вирва. 5. вульг. Те саме, що пелька 2. // Те саме, що ненажера.

У іменників *гора*, *безодня* здатність передавати значення великої кількості зареєстрована словниками. Порівняйте з поетичним мовленням початку ХХ ст.:

Чоло моє побілене журбою, / В очах *безодня смуту* і *утоми*, / Душа пожерта, спалена тоскою, / А в серці сумерк, попіл, ринь і зломи [П. Карманський].

Наведемо також приклад із іншого структурно-функціонального стилю — публіцистичного:

А найбридкіше ж те, свідками яких *еверестів олжі*, *фарисейства*, *фальші* всі ми на початку нового тисячоліття стали! Не може так тривати далі, не може правити країною цинізм космополітично наставлених олігархічних кланів! [А. Погрібний “Зачарованим колом століть”].

Апелятивізація оніма Еверест, яка відбулася створенням корелятивної за числом пари у множині і логічною зміною графічного оформлення, уможливила використання в експресивно забарвленому мовленні лексеми як такої, що може передавати значення безмежно великої кількості. Еверест (Джомолунгма, Сагарматка) — найвища вершина на Землі, у Великих Гімалаях, на кордоні Непалу та Китаю (8. 846,1 м.) [1:1387].

Зустрічаємо таке слововживання деонімізованого топоніма *еверести* у складі нерозкладного словосполучення, що посідає позицію одного члена речення, й у художньо-публіцистичному мовленні Оксани Забужко, наприклад, у статті “Вадим Скуратівський. Замість передмови та замість монографії”:

Чи не головна ознака “масової літератури”, “напівлітератури” чи як їх там — фіктивне роз-відчуження колізій, фантомне їх полегшення. Ну зовсім як у покійному соцреалізмі. Внаслідок чого на *еверести брехні*, що об них відвіку спотикаємося, громадається все нові їх *монблани* [О. Забужко].

Лексема *еверести* активно функціонує у прозовому художньому мовленні наших поетів, наприклад, в ідіолекті Марії Матіос:

Я б хотіла колись прочитати/ спокійну,/ розумну,/ не-істеричну/ книжку про печаль. / Про найбільшу печаль у світі. / *Про еверести печалі* [М. Матіос “Щоденник страченої”].

Зметафоризований номен *монблани* теж зазнає певних структурних зрушень свого значення — актуалізації зазнає параметрична сема. *Монблан* — гірський масив та вершина в Західних Альпах, на кордоні Франції й Італії, найвища в Західній Європі (4807 м) [1:751].

У значенні неозначенно-кількісного числівника деонімізовані апелювати можуть вживатися, не змінюючи своїх граматичних властивостей, тобто зберігаючи форми однини:

Марко Поло казав неправду, коли/ запевняв, нібито мули, воли, осли/ над *проваляям пітьми* і *тібетом імлі*/ привели його далі на схід — до Китаю [Ю. Андрухович “Індія”].

Здатність метафоризації таких іменників базується на обов’язковій наявності в них семантичного множника — ‘найбільший’, ‘найвищий’. Порівняйте: *Тибетське нагір’я* — знаходиться в Центральній Азії, у Китаї, одне з найбільших (~ 2 млн. км²) та високих на земній кулі [1:1200].

Етнозначущі власні назви, навіть метафоризуючись, як правило, зберігають і належне графічне оформлення, і граматичні властивості (функціонують у кодифікованій формі однини):

Знання до знань — / *Говерла мудрості* [В. Вовк “Примовки од Віктора Вовка”].

Говерла — найвища вершина Українських Карпат у масиві Чорногора, в Івано-Франківській області. Висота 2061м [1:288].

Аналізуючи подібну здатність лексем до виникнення конотативних нашарувань, дослідник М. П. Кочерган зауважує, що “семантичний ореол слова не фіксується в лексикографічних працях, однак він значною мірою зумовлює реальне функціонування слова в певному соціумі. Цей ореол представлений всією історією слова, його етносоціальним і етнокультурним контекстом” [4:273].

У значенні неозначено-кількісних числівників активно вживаються лексеми, що позначають певну територію, густо порослу деревами та кущами, наприклад: *ліс, хащі, розмай, гай, джунглі*. Порівняйте:

Я залишаю *ліс ракет* / і залишаю скирти в полі. / О діти ядерної долі,/ я залишаю *ліс ракет*! [М. Суховецький “Слово Корольова”].

Зривав я на городі кропиву. / Її там — *хащі*... Думав, не зірву. / Коли ж про наших зверхників згадав — / Таки зірвав! [В. Колодій].

У нас тепла — снігами не покрити, / у нас *коханья* — *весняний роз-*

май. / Та мушу я над нашим снігом жити, / щоб забілів далекий небокрай [Л. Горлач].

... *ліс питань*, / *хащі* / *джунглі питань* / і їхній закон / найголовніше питання... [Ю. Покальчук “Вони кажуть”].

У лексеми *ліс* зафіксовано два ЛСВ, у межах першого ЛСВ знаходимо вказівку на можливість означеного іменника набувати функціонального навантаження квантитатива: 1. *Велика* площа землі [виділення наше — О. С.], заросла деревами і кущами. // Дерева, які ростуть на такій площі. *У порівн. // Певна ділянка такої площі. // чого, перен. Велика кількість, багато (високих предметів). Аналогічна ситуація щодо структури значення лексеми *хащі*: 1. Густий, непрохідний ліс, чагарник. *Образно. // чого, які. Густі зарості яких-небудь дерев, кущів, трав і т. ін. *У порівн. // чого, перен, розм. Густе волосся. // перен, розм. Дуже велике скупчення яких-небудь предметів. *Розмай*, -ю, ч. нар. — поет. 1. Що-небудь буйно розквітле, зелене (ліс, гай і т. ін.). *Образно.

Спостерігаємо нормативність вживання означених лексем у переносному значенні. Увагу привертає певна стилістична маркованість зметафоризованого значення лексеми *хащі* як розмовної та *ліс* як немаркованої, нейтральної. У лексеми *джунглі*, *розмай* зафіксована можливість вживатися образно, у порівняннях, але квантитативна сема, що актуалізується, не відбита у словниках.

Стояла вічна хата в білій льолі. / Сокори. І криниця. І сарай, / Де первістка марудилась розтьолом, / І *нагляду* за нею стільки — *гай* [Г. Горст].

Синтагматичне оточення лексеми *гай* не дозволяє реципієнту однозначно її декодувати. Ми сприйняли це слововживання як іменник *гай*¹ у складі нерозкладного словосполучення *гай нагляду*. Слід зазначити, що цей іменник має один ЛСВ. У складі цього ЛСВ нормативною визнається можливість передачі семи ‘багато’: Невеликий, перев. листяний, ліс. *Образно. * У порівн. // кого, чого, перен. Велика кількість. Можливо, це *гай*² — вигук, що передає вираження жалю, співчуття, заклопотаності. Але якщо це визнати вигуком, то все ж таки він імпліцитно утримує сему ‘багато’.

Іноді важко визначити, який саме ЛСВ лексеми зметафоризувався і почав передавати значення квантитатива, наприклад, у лексеми *вал*:

За валом надій і втрат / сивіє старий розбрат / І голос у мегафон / кличе слуг до розваги / Тільки самотня жінка / серед німих барикад / Волає в темін глуху / панове / де ваші шпаги [Є. Сверстюк “Шпага”].

Реципієнт чітко розуміє, що йдеться про *велику кількість надій і втрат*, але який саме ЛСВ зазнав трансформації, зорієнтуватися важко, бо одночасно підходять кілька: 1. Високий земляний насип... // Що-небудь, нагромаджене високим, довгим насипом. 3. Висока хвиля. *Образно. 4. перен. Суцільна маса чого-небудь, яка рухається довгою смугою. 5. тільки одн. Кількість продукції, виробленої за певний період і вираженої в її вартості, у вихідних показниках (у тоннах, метрах і т. ін.). Окремий ЛСВ із значенням ‘багато’ не зафіксований у лексикографічних джерелах.

У лексемі *вулкан* також не зареєстрована здатність передавати мультіпліцитне значення, але в художньому мовленні така можливість зафіксована:

А потім все почало руйнуватися, як замки на піску. З нічого раптом виникли проблеми, з нізвідки піднімались *вулкани незрозумінь, негарздів, неприйняття...* [Ю. Покальчук].

Отже, виділену нами групу лексем на позначення неконкретизованої множинної кількості утворюють іменники, що називають географічні об’єкти, ландшафтні особливості: *гора, еверести, монблани, тибет, Гюверла, прірва, безодня, каскад, вал, вулкани, провалля, ліс, гай, розмай, хащі, джунглі*. Відсутній ЛСВ на позначення великої кількості у лексем *прірва, провалля, каскад, джунглі, розмай, вал, вулкан*, але в поетичному (ширше — художньому мовленні) означені ЛСВ наявні й активно використовуються митцями слова. Номени *еверести, монблани, тибет, Гюверла* легко набувають у сильному прагматичному оточенні значення “гіпертрофовано” великої кількості чого-небудь, оскільки самі денотати виокремлюються своїми параметричними характеристиками. Ніяк не впливає на передачу значення *багато* те, зазнали ці власні назви апелятивізації чи ні, змінили морфологічні характеристики чи ні (мається на увазі виникнення корелятивної за числом пари, тобто okazionale розширення парадигми іменника формами множини).

Набуття певною лексемою здатності бути виразником неозначено-кількісної семантики пов’язане з метафоризацією основного значення і спирається на “механізм семної динаміка: при метафоризації відбувається згаснення інтегральної семи у структурі значення слова, яка поступається місцем диференційній чи потенційній семам” [5:528].

Значна кількість узуальних/потенційних периферійних репрезентантів семантики квантитативності у поетичному мовленні, їх тематична розгалуженість і широкі функціональні можливості потребують подальшого вивчення і систематизації.

1. Большой энциклопедический словарь/ Гл. ред. А. М. Прохоров. — М., 2000.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови/ За ред. В. Т. Бусла. — К., 2004.
3. Ковтунова И. И. Поэтический синтаксис. — М., 1986.
4. Кочерган М. П. Загальне мовознавство. — К., 1999.
5. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. — Полтава, 2006.

УДК 342.827.1:81'276.3.

Г. Г. Стойкова

ДО ПИТАННЯ РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ В ДІАСПОРІ

У статті розглянуто становище українців та української мови в діаспорі, державні заходи української влади, спрямовані на допомогу зарубіжним українцям. Подано ряд пропозицій щодо активізації зв'язків України з діаспорою з метою підтримання української культури та мови в діаспорі.

Ключові слова: діаспора, українська мова, державні заходи.

The article deals with the situation of Ukrainian people and language in Diaspora, with state measures of Ukrainian authority to help foreign Ukrainians. Some suggestions for activation of communications of Ukraine with Diaspora with the purpose of support of the Ukrainian culture and language in Diaspora has been given.

Key-words: Diaspora, Ukrainian language, measures of authority.

Розвиток української мови в діаспорі — це не лише частина історії національної мови. Це важливий соціолінгвістичний та етнокультурний ресурс. Мовна практика діаспори дає безпрецедентний досвід виживання і самоусвідомлення, прямих контактів з багатьма світовими мовами й у цьому сенсі є унікальним джерелом даних, частиною національного лінгвофонду.

Діаспора відчуває за собою моральне право на участь у загальноукраїнському мовотворенні. Свій внесок у розуміння проблем, що стоять перед українцями в країнах поселення, та у формування поборницької мовної свідомості в діаспорі і в Україні покликані зробити сучасні соціолінгвістичні дослідження [1: 3].

Українська мова в діаспорі була і залишається предметом розгляду провідних українських вчених і політиків. До цієї проблеми зверта-

лися вчені: Б. Ажнюк, Й. Дзєндзелівський, Ю. Жлуктенко, Р. Зорівчак, С. Клименко, Ю. Мосенкіс, Г. Панич, Н. Пилипко, С. Ризванюк, С. Семчинський, С. Степаненко, В. Тригубенко, П. Чучка та ін. Все ж наукових досліджень про українську мову в діаспорі небагато. Найвідомішими є монографічні праці Ю. О. Жлуктенка (“Українсько-англійські міжмовні відносини. Українська мова у США і Канаді” (1964), “Мовні контакти” (1966) та “Українська мова на лінгвістичній карті Канади” (1990)), присвячені, насамперед, міжмовній інтерференції на різних структурних рівнях мови, та Б. Ажнюка “Мовна єдність нації: діаспора й Україна” (1990). Цій проблемі присвячено також кандидатську дисертацію Г. В. Зимовець “Міжмовна інтерференція в умовах контактного білінгвізму (на матеріалі мови української діаспори)” (1997).

Ізольованість СРСР від зовнішнього світу поступово посилювала розрив між українцями за кордоном і УРСР. Це породжувало ілюзії, призводило до нерозуміння процесів в Україні [19: 8].

З часу виходу останньої книжки Ю. О. Жлуктенка минуло 15 років, сповнених історичних подій, що вплинули на свідомість і материкових, і діаспорних українців. Змінився статус української мови на батьківщині, а отже, й статус її в діаспорі: тепер вона — мова державної нації. Загальний прогноз щодо розвитку мовної ситуації в Україні став значно оптимістичнішим, це впливає на взаємодію між мовними процесами в діаспорі та на етнічному матеріку.

Громадська організованість діаспори дуже відрізняється від будь-якої організаційної структури в Україні, проте Україні є чого вчитися в діаспорі саме в цьому напрямку. Історично українці в країнах “нового світу” брали найактивнішу участь у розбудові держав їхнього поселення. Сьогодні вони часто займають провідні посади в малому й середньому бізнесі, у великих транснаціональних корпораціях, у політиці, у престижних професіях (медицині, адвокатурі, освіті, науці). Не можна не згадати про людину, яку в США ставлять поруч із Джорджем Вашингтоном — це Семен Адамович, чи то пак, Семюель Адамс — українець із Галичини, який створив Конституцію США. Петра Берегового, який багато років працював у Франції міністром фінансів, а потім став прем’єр-міністром Франції.

Усього в світі за межами України проживає приблизно 10 млн. українців. У Росії за офіційними даними мешкає 4,3 млн. українців (насправді, їх принаймні вдвічі більше), у США за даними соціально-демографічних досліджень українці становлять зараз близько 2 млн.

жителів. У Молдові — 600 тис., у Білорусії — 300 тис. У Польщі живе до 600 тис. У Румунії населення українців становить 250-300 тисяч. В Австрії і Франції по 40 тисяч, у Великобританії — 30 тис., у Німеччині — 25 тис. українців. Інші країни, в яких живуть українці в незначних кількостях — Іспанія, Данія, Норвегія, Швейцарія, Голландія, Австрія, Сирія, Ліван, Єгипет, Марокко [22].

Кінець другого тисячоліття дає українському народові історичний шанс на власну державність. Її життєдайність залежатиме від того чи ввійде національна ідея до повсякденної свідомості громадян, чи залишатиметься лише на гаслах святкових транспарантів. Мові належить особливе місце в процесі етнонаціональної консолідації. Вона забезпечує буденність цього процесу, кодуєчи його на рівні як свідомості, так і підсвідомості. Перехід від мови субординованої до мови державної захопив українців зненацька, вони виявилися до нього неготовими насамперед психологічно та ідеологічно. Початковою школою мовної лояльності й живим її прикладом для багатьох представників новітньої української еліти стали їхні контакти з українським зарубіжжям. Ефект посилювався тим, що брати по крові зуміли уникнути асиміляції далеко на чужині, контактуючи з мовами, престижнішими від російської [16].

Першим кроком до зближення з українцями, які проживають за кордоном стало проведення Всесвітнього форуму українців в м. Києві 21-24 серпня 1992 року, на який були запрошені делегації з зарубіжних країн. У газеті “Чорноморські новини” зазначалось, що цим форумом в Україні живе кожен другий українець, а кожен третій — за межами рідної землі. Тому в час розбудови незалежної України таким вчасним і актуальним стало проведення форуму українців суверенних держав колишнього СРСР. На Конгресі виступив Президент України. Форум прийняв резолюцію-звернення до українців, що проживають у межах колишнього Радянського Союзу, до урядів незалежних держав. В Одесу прибула група працівників освіти з Канади, представників української діаспори, з обміну досвідом. Фрагмент їхньої програми було представлено на базі Одеських українських гімназій. Вони ділилися своїми способами збереження оригінальної української мови та культури в умовах діаспори та ролі позашкільної роботи в тому числі з молодими батьками [6].

Незалежна Україна стала дбати про українців, які живуть за межами країни. Свідченням того є стаття 12 Конституції України: “Україна дбає про задоволення національно-культурних і мовних потреб укра-

їнців, які проживають за межами держави” та постанова Кабінету Міністрів України “Про Державну програму “Українська діаспора на період до 2000 року”, розроблена міністерствами, відомствами, науковими установами, разом з громадськими організаціями. У програмі зазначено, що Україна вбачає своє завдання в тому, щоб всіляко сприяти добровільній інтеграції української діаспори в політичне, соціальне та економічне життя країн проживання, її адаптації до місцевої культури із збереженням і розвитком власної духовної самобутності. У розділі програми “Духовно-культурний взаємообмін” приділяється увага розвиткові лінгвістичних питань діаспори та України, а саме: розробити програму перевидання в Україні наукової українознавчої літератури для діаспори, створити пункти тиражування української преси та книжкових видань у місцях компактного проживання українців за кордоном, сприяти відкриттю українських бібліотек у місцях компактного проживання українців за кордоном, комплектуванню їх літературою та організації книгообміну через державні, вузівські та інші бібліотеки, за участю науковців української діаспори забезпечити видання в Україні серії фундаментальних праць з національної історії та культури, провести міжнародну науково-теоретичну конференцію “Освіта в українській діаспорі: досвід, становлення і перспективи”, організувати вивчення освітніх потреб українців, які проживають у країнах СНД, разом з культурно-просвітницькими об’єднаннями українців організувати обмін досвідом у галузі освіти, підготувати програми та посібники з української мови, історії України, етнографії, розробити “Букварі”, “Читанки”, наочні посібники для недільних українських шкіл, подати Кабінетові Міністрів України пропозиції про створення Міжнародного культурно-інформаційного Центру “Українська діаспора”. У м. Одесі відділом по роботі з українською діаспорою управління у справах національностей і міграції Одеської обласної державної адміністрації на базі Одеської державної наукової бібліотеки ім. М. Горького створено Інформаційно-аналітичний центр “Закордонне українство”, який фінансово підтримував виконавчий комітет Одеської міської ради народних депутатів.

У цьому ж році Всесвітній форум українців продовжує свою роботу. Президент України, погодившись з пропозицією Державного Комітету України у справах національностей та міграції, Української Всесвітньої Координаційної Ради, Товариства зв’язків з українцями за межами України, видав Розпорядження про проведення 21-24 серпня 1997 року другого Всесвітнього форуму українців в Міжнародно-

му центрі культури та мистецтв м. Києва і запросити для участі в його роботі делегації із зарубіжних країн [17].

У 1999 році у серпні протягом чотирьох днів Одеса була центром світової україністики. Тут пройшов Четвертий Міжнародний Конгрес україністів, до міста з'їхались вчені США і Канади, Австралії і Франції, Німеччини і Росії, багатьох інших країн, аби підбити підсумки зробленого, подискутувати з різних проблем, поспілкуватися, намітити плани на майбутнє [15]. А. Галяс писав в газеті “Одесский вестник”, що Четвертий Міжнародний Конгрес україністів для міста Одеси міг би сміливо вважатися центральною подією року [4].

На питання хто такі зарубіжні українці можна відповісти так: це українці, які протягом трагічної, суперечливої історії розгубилися по всьому світові. Звичайно, є країни з компактним розселенням українців, які мають громадські, культурно-освітні, наукові, політичні осередки, церкви, видатних представників національної інтелігенції. І є держави, в яких проживають лише кілька десятків чи сотень українців.

Державна політика України створюється для підтримки української діаспори. Саме з цією метою 24 вересня 2001 року Указом Президента України затверджена національна програма “Закордонне українство” на період до 2005 року. Ця програма передбачала підтримку та розвиток зв'язків з українцями, які проживають за межами України та збереження їх етнічної ідентичності, мови, зацікавлювати їх процесами, які відбуваються в Україні. Серед виписаних у програмі завдань — формування механізму широкого притягнення потенціалу українців, які мешкають за кордоном, у розвиток української держави, надавати допомогу громадським організаціям українців у різних країнах. До реалізації програми в установленому порядку залучаються дипломатичні служби України, організації українців, що діють за кордоном, а саме: Української всесвітньої координаційної Ради (УВКР), товариство “Україна — Світ”.

У 2001 році Одеська обласна державна адміністрація на виконання Указу Президента України “Про Національну програму “Закордонне українство” [21] розробила регіональні заходи з виконання Національної програми “Закордонне українство” на період до 2005 року [14]. Серед прийнятих регіональних заходів були:

– ініціювати розробку двосторонніх програм співробітництва між Одеською областю та Республікою Молдова, Румунією з метою створення умов для задоволення національно-культурних потреб українців, які мешкають у цих державах;

– сприяти створенню громадських організацій українців у Республіці Молдова і Румунії з метою збереження їх національної самобутності, залучення для участі у процесах, що відбуваються в Україні;

– провести міжнародну конференцію з питань функціонування та розвитку української мови (у 2003 році);

– сприяти взаємному обміну між книготорговельними організаціями Одеської області та прикордонних районів Румунії і Молдови художньою, науково-технічною, історичною літературою, виданою українською мовою.

У реалізації заходів брали участь управління обласної державної адміністрації у справах національностей та міграції, освіти і науки, культури, зовнішніх економічних зв'язків, торгівлі та туризму, у справах преси та інформації.

З метою комплексного вирішення економічних та соціальних проблем Одещини, перспектив подальшого розвитку області в лютому 2003 року Одеська обласна державна адміністрація схвалила основні положення програми “Регіональна ініціатива. 2002-2006 роки”. Одним із основних пунктів програми є п. 18. “Затвердження міжнаціонального миру і примирення, підтримка національно-культурних громад, друкованих видань і телерадіоорганізацій, які висвітлюють діяльність національних громад, покращення підготовки кадрів для національних шкіл” передбачалася підтримка регіональних заходів з виконання Національної програми “Закордонне українство” на період до 2005 року для задоволення національно-культурних потреб українців, які проживають за межами України. Згідно з програмою пройшов загальнонаціональний конкурс “Українська мова — мова єднання” для подальшого розвитку української мови в Одеській області. Провели Всеукраїнський форум-виставку “Українська книга на Одещині”, присвячену пропаганді національного книговидавництва. Одеська обласна адміністрація підтримувала регіональні заходи з виконання Національної програми “Закордонне українство” на період до 2005 року щодо задоволення національно-культурних потреб українців, які проживають за межами України.

За кордоном діє 270 різних українських громадських організацій, які займаються просвітницькою, культурологічною та іншою діяльністю, намагаючись забезпечити умови, за яких українцям у зарубіжжі були б гарантовані права людини, в тому числі право на збереження національної самобутності, налагодження зв'язків з Україною [5].

Незважаючи на те, що українці вже давно інтегрувалися в югосла-

вське суспільство, вони змогли протягом століть зберегти самобутність своєї нації. Вони спільно відзначають релігійні свята і пам'ятні дати, пов'язані з Україною. Їх цікавить усе, що стосується землі їхніх предків. Тому з такою увагою вони слухають новини з України від людей, які звідти приїжджають. Їх дивує, чому вони на чужині розмовляють українською мовою, громадяни України спілкуються переважно російською [8].

А от, наприклад, у Литві діє 17 зареєстрованих організацій українців. 40 тисяч українців Литви мають свої суботні і недільні школи (у м. Вільнюсі, Вісагінасі, Клайпеді). Зараз створюється кафедра української мови у Вільнюському університеті, а також планують відкрити школи в Каунасі та Паневежесі. До уваги української аудиторії радіо-та телепередачі. Виходить в світ газета “Парафіяльне слово”.

Досить серйозні проблеми у сусідніх з нами державах — Румунії, Придністров'ї, Молдові. У Румунії існує один на всю діаспору ліцей у Сігеті, три українські секції в університетах — оце і всі перспективи. Про здобуття українською мовою інших, крім учительських, спеціальностей і говорити не варто. Отак наші співвітчизники вчаться в Румунії української мови. Чи точніше не вчаться. Адже навчання своєю мовою — це один з наріжних каменів, на яких тримається національна ідентичність [9].

У Молдові українці становлять 13,8%. Нещодавно у Бельцях з'явилася Спілка українців Молдови “Заповіт”, яка має амбітні плани з підтримки й відродження українства і вже розпочала втілення їх у життя, розпочинають випуск газети “Рідне слово”. Але в жодній бельцівській школі не викладають українську мову. На громадських засадах цим займаються студенти молодіжної організації “Анти”. Проте молдовські українці не дуже сподіваються на допомогу власного уряду. Значно природнішою вони вважають поміч від історичної батьківщини, але така допомога досить незначна.

За різними даними у Придністров'ї проживає 250-300 тисяч етнічних українців. Тутешні українці згуртованіші, ніж в Молдові. Місцеві організації об'єднані в Спілку українців Придністров'я. Десятки тисяч придністровських українців мають право на отримання громадянства України, тисячі вже його отримали. Але у Придністров'ї занадто потужний російський вплив. Припинили існування 65 українських шкіл. Розпочалась повсюдна русифікація. “Відродження українства — це, насамперед, освіта українською”, — вважає голова Спілки українців Придністров'я Б. Боднар. Їм вдалося добитися

системного відродженням. Але без допомоги України вони зробити цього не зможуть [Марциновський А. Нічия діаспора // Голос України. — 2002. — 4 грудня].

Управління у справах національностей та міграції Одеської обласної державної адміністрації та управління у справах преси та інформації Одеської обласної державної адміністрації сприяють розширенню зв'язків журналістських колективів, поліграфічних підприємств, книготорговельних організацій, надають пропозиції щодо створення умов для забезпечення передплати та розсилання українських друкованих засобів масової інформації українським громадянам прикордонних з Одеською областю регіонів Румунії, Молдови, Придністров'я, надають допомогу діаспорі у випуску видань українською мовою, працюють над вдосконаленням форм і методів інформаційного забезпечення української діаспори Румунії, Молдови, Придністров'я.

Головна відмінність від років до прийняття незалежності України полягає в тому, що нині такі зв'язки плануються з розрахунком на перспективу, зарубіжні українці допомагають не окремим групам населення, а в цілому народові й державі. Так у зверненні Президії Світового Конгресу Українців і Української Світової Фундації зазначається: “Ми, українська діаспора, повинні доложити якнайбільше зусиль, щоб Україна відродилась екологічно, культурно, релігійно тощо”. З цією метою за рішенням Президії СКУ з 7 грудня 1991 року створюється громадський міжнародний “Фонд Відбудови України”. “Допоможемо народові України стати на власні ноги, створити найважливіші атрибути державності, зміцнити їх і захистити від хаосу й небезпеки”. Наполегливу працю, спрямовану на підтримку державотворчих процесів в Україні проводять численні зарубіжні товариства та осередки [11].

Головною етнічною прикметою є все-таки мова. Популярність українських пісень, відомих представникам різних національностей також розширює коло тих, хто вважає, що здатний впізнавати і навіть розуміти українську мову [11]. Нині в Російській Федерації налічується понад 60 українських об'єднань [8]. Про існування української діаспори в Росії більш-менш серйозно почали говорити останні 10 років. За умови проведення загальнодержавної політики зросійщення та утвердження тези про необхідність існування однієї мови на радянському просторі, а саме існування потягу до національних традицій, мови, культури розглядалося як прояви “крайнього націоналізму”. На жаль, ситуація з українською діаспорою в Росії і сього-

дні продовжує залишатися вкрай складною. Для задоволення культурно-мовних потреб мільйонів українців в Російській Федерації не створено жодного державного дошкільного чи навчального закладу, жодного театру, бібліотеки, газети, часопису, теле- чи радіопрограми. Єдиним надбанням став Український культурний центр у Москві на Старому Арбаті та декілька відділів української літератури в російських бібліотеках. У Приморському краї в повсякденному вжитку мова збереглась насамперед в селах, тобто там, де українці, навіть за нінішньою статистикою, ще становлять значну частку населення (30-60%). Українці, народжені в Примор'ї, здебільшого розуміють мову батьків, та небагато з них розмовляють нею поміж собою. На погіршення мовної ситуації вплинули такі фактори, як прибуття нових поселенців неукраїнського походження з різних регіонів колишнього СРСР, міграційні процеси, що відбувалися в самому Приморському краї, зростання кількості міжнаціональних шлюбів. Лейтмотивом було: “Мой адрес не дом и не улица, мой адрес Советский Союз”. Цей образ популяризувався в кіно, театрі, літературі, пресі, по телебаченню та радіо. Його накидали молодому поколінню як протиприклад до постави провінціала з національними ознаками, що виявилися, насамперед, у мовленні. Цим пояснюється той факт, що в багатьох сім'ях, де батьки спілкуються українською, діти, підростаючи, із власної ініціативи розмовляють із ними російською мовою.

У діаспорі, більше ніж деінде, практична двомовність веде до своєрідного роздвоєння особистості. На відміну від заокеанських і західних діаспор, у колишньому СРСР не існувало громадських організацій чи національної церкви, що піклувалися б вихованням національної свідомості українців. Для більшості з них національна ідентичність не була глибоко усвідомленою першорядною цінністю. Тому й нащадки часто жертвують мовою батьків без особливої загрози натрапити на їхній гнів чи докори.

Оцінюючи перспективи національно-мовного відродження українців у діаспорі, слід мати на увазі, що ставлення людей до мови в ситуації можливого вибору має два аспекти: прагматичний та ідеалістичний. Наші країни в діаспорі перебувають у мовному середовищі, що не має української перспективи не тільки на офіційному, а й на побутовому рівні.

Асиміляторському мовному практицизму протистоїть ідеалістичний фактор — духовна потреба в мові, передана від батьків як ознака національної тотожності. Ця людська риса формується не лише в

контексті національної свідомості під виховним впливом сім'ї, знайомих, преси тощо, а й спонтанно. Для багатьох мова стає щемливим нагадуванням про рідний край, своєрідною духовною реліквією. Жінка, якій для розповіді про себе вже бракує українських слів, відвідавши Одесу, купує для читання саме українські газети [3: 53].

Розрив із широкою комунікативною сферою робить мову вразливою до асиміляції. Щодо діаспори, розрив між національно-акцентованим і національно-ідентиферентним уживанням мови і відповідними мотиваціями мовного вибору, зберігатиметься протягом усього періоду функціонування української мови в контакт з домінуючою державною мовою.

Зазначимо, що велика частина українців проживає у Великій Британії та Франції. Перше покоління українських родин розмовляло між собою та з дітьми винятково українською мовою, друге — українською, інколи англійською мовою, а також мішані подружжя всіх поколінь — частіше англійською мовою. Серед українців Великобританії спостерігається велике зацікавлення українською мовою, прагнення вивчити її. Вивчення рідної мови було однією з найголовніших турбот українців від самого початку їх поселення в Канаді. Українська освіта була успішно інтегрована до програми державної школи. У 1968 році при Гарвардському університеті (США) було відкрито Українознавчий інститут. У США, в Латинській Америці, в Австралії діють українські суботні школи, студентські товариства, велика кількість різних гуртків. У Франції в українських суботніх школах вивчають не тільки українську, а й французьку мову [7: 60, 62, 63].

Підтримка мовлення діаспори має бути розрахована на людей із різним ступенем володіння українською мовою. Для цього слід налагодити постійну трансляцію радіо- і телепередач з України або з редакцій українського мовлення в діаспорі, передплату української преси, бібліотечний і торгівельний книгообмін. Могутнім стимулятором зацікавленості мовою є пісня (народна і авторська). Повноцінного знання мови і володіння нею не досягти без участі педагогів, відкриття українських шкіл, класів, гуртків. Значну зацікавленість українців діаспори в опануванні рідної мови могло б викликати надання певних пільг щодо вступу до вищих навчальних закладів України, отримання стипендій для творчого стажування в Україні, скорочення терміну оформлення документації, пов'язаної з набуттям громадянства, переїздом тощо. Попри всю важливість і невідкладність можливих заходів допомоги нашим одноплемінникам майбутнє української мови в ді-

аспорі залежить від мовної ситуації на батьківщині. Наша мова має посісти те місце в житті українського суспільства, яке мають мови інших європейських націй. Тільки це дасть їй життя у своєму народі і здобуде визнання й популярність у світі [3: 55, 56].

1. Ажнюк Б. М. Еволюція української мови в діаспорі (етно-і соціолінгвістичні аспекти) // Українська діаспора. — К. — Чикаго, 1999. — С. 5-15.
2. Ажнюк Б. М. Мовна єдність нації: діаспора й Україна. — 1999.
3. Ажнюк Б. Українська мова в Приморському краї: стан і перспективи // Українська діаспора. — К. — Чикаго, 1995. — С. 49-56.
4. Галяс А. Международный конгресс украинистов // Одесский вестник. — 1999. — № 163.
5. Івановська Л. П. Налагоджуються зв'язки з діаспорою // Міграція. — 2003. — Лютий.
6. Конституція України // Відомості Верховної Ради. — 1996. — №30.
7. Лапушинський І. П. Українська мова в галузі освіти країн західної діаспори: стан і статус // Ефективність державного управління: Зб. наук. праць / За ред. О. А. Черемиса. — Л., 2004. — Вип. 6/7. — С. 59-65.
8. Марциновський А. Нічия діаспора // Голос України. — 2002. — 4 грудня
9. Марциновський А. Проти течії // Голос України. — 2003. — 21 березня
10. Оваденко В., Парійський Є. Велика рада українців // Чорноморські новини. — 1992. — №14.
11. Остапа С. Вони люблять Україну за те, що вона є // Вісник УВКР. — 2002. — №5.
12. Постанова Кабінету Міністрів України від 22 січня 1996 р. — № 119.
13. Розпорядження виконавчого комітету Одеської міської ради народних депутатів “Про виділення коштів Одеській державній науковій бібліотеці ім. М. Горького для організації роботи центру з фондом документів української діаспори в Канаді та встановлення вузла зв'язку Інтернет” від 03 січня 1997 року — № 1р.
14. Розпорядження голови Одеської обласної державної адміністрації “Про затвердження регіональних заходів з виконання Національної програми “Закордонне українство” на період до 2005 року” від 19 листопада 2001 року. — № 961/А-2001.
15. Розпорядження Одеського міського голови “Про проведення в серпні 1999 року в місті Одесі Четвертого Міжнародного Конгресу українців” від 29 червня 1999 року. — № 716-01р.
16. Розпорядження Президента України. Про Всесвітній форум українців у місті Києві від 04. 05. 92. — № 83.
17. Розпорядження Президента України “Про другий Всесвітній форум українців” від 27 лютого 1997 року. — № 99/97-рп.
18. Хмара К. Зарубіжні українці: скільки їх, де вони? // Чорноморська комуна. — 1999. — № 85.

19. Чернова К. Еволюція форм співпраці української діаспори з Україною // Українська діаспора. — К. — Чикаго, 1995. — С. 5-18.

20. Юдін А. Україна — Канада: середня освіта // Одеський вісник. — 1993. — №152.

21. Указ Президента України “Про Національну програму “Закордонне українство” від 24 вересня 2001 року. — № 892/2001.

22. www.refine.org.ua/pageid-3382-2.html

УДК 811.16.81'255

О. І. Южакова

СТРУКТУРНІ ПАРАМЕТРИ ТЕРМІНОЛОГІЇ ХОЛОДИЛЬНОЇ ТЕХНІКИ (НА ПІДСТАВІ АНАЛІЗУ СЛОТА 2-ГО ПОРЯДКУ КОМПРЕСОР ХОЛОДИЛЬНОЇ МАШИНИ)

У статті побудовано фреймові моделі терміна-слота 2-го порядку Компресор холодильної машини, на базі яких встановлено кількість терміно-одиниць, що складають цей слот; визначено середні величини термінів; досліджено структурний склад термінів та базові синтаксичні моделі.

Ключові слова: термінологія холодильної техніки, концепт, слот, холодильний компресор.

The article sets second-order slot frame-based models of the refrigerating unit compressor on the basis of which the number of terms composing this slot is established; the average sizes of the terms are defined; structures of the terms and the basic syntactical models are examined.

The key words: refrigeration engineering terminology, concept, slot, refrigeration compressor.

Дослідження української терміносистеми будь-якої галузі науки чи виробництва — складна і відповідальна праця, особливо тепер, коли наша мова переживає новий ренесанс. Сьогодні тою чи іншою мірою вчені розбудовують всі українські терміносистеми, у тому числі науково-технічні (НТТ).

Питання, яке все ж таки скрізь виокремлює НТТ серед інших, спричинене потужним світовим розвитком техніки і виробництва у ХХ-ХХІ ст., що, у свою чергу, стало підґрунтям змін у мовній картині світу людини. Крім загального процесу мовних новотворень і трансформацій, українське термінознавство дістало поштовх у непростий період, пов'язаний із вибуховим заміненням колись zdeформованих

терміноодиниць, які тепер не відповідають сучасним нормам, з “приреченістю” співіснування якийсь час подвійних, потрібних, а то й більше мовних форм з різних історичних епох, наукових і політичних напрямів, шкіл, течій на позначення одного поняття, що примушує задуматися над відміною термінологічної піни від ядра. Але поряд з цим постає завдання національного значення — висловлюватися з наукових і технічних питань українською та бути зрозумілими світові. Тому проблема становлення технічної термінологіки зберігає свою актуальність.

Розвиток української терміносистеми холодильної техніки (УТХТ) є частиною зазначених мовних і технічних проблем сьогодення, тому дослідження УТХТ вважаємо насущним і важливим.

Слід наголосити на тому, що у розв’язання проблеми розбудови української науково-технічної термінології зробили вагомий внесок мовознавці: Н. Ф. Непійвода, О. А. Лисенко, Т. В. Михайлова, В. О. Балог. Досліджували терміносистеми окремих технічних галузей Н. К. Ктитарова, О. Г. Литвин, Е. Р. Брагіна, Н. Ф. Стаховська, А. О. Ніколаєва, О. Ф. Кучеренко, І. М. Нікуліна, С. М. Дорошенко та ін.

Отже, у статті проаналізовано українську термінологію холодильної техніки (ХТ), а точніше, її частину — термінологію слота II порядку Компресор холодильних машин (КХМ), який є складником концепта I порядку Парова холодильна машина (ХМ), що, у свою чергу, підпорядкований опорному концепту Холодильні машини, установки, мережі (див. Фрейм номінації опорного концепта Холодильні машини, установки, мережі: класифікаційна база — статика; Фрейм номінації опорного концепта Холодильні машини, установки, мережі: елементна база — статика; Фрейм номінації опорних концептів Послідовність операцій у холодильних машинах, установках, мережах ХТ: процеси, характеристики, параметри — динаміка; Другий субфрейм номінації слота II порядку Компресор парової холодильної техніки). Мета статті полягає у виявленні структурованості терміноодиниць, що входять до складу слота 2-го порядку КХМ, для чого необхідно визначити лінгвістичні параметри частини окресленого термінокорпусу УТХТ. Завданнями статті є визначення таких структурних параметрів УТХТ, як: 1. встановлення кількості терміноодиниць; 2. побудова фреймової моделі слота КХМ; 3. визначення середньої величини термінів; 4. дослідження структурного складу термінів та базових синтаксичних моделей.

Для розв'язання першого завдання побудовано фреймові моделі опорного концепта Холодильна машина у вигляді ієрархізованих таблиць, причому досліджувані теми виділено у заштрихованих прямокутниках.

Слід одразу наголосити на умовності табличного способу репрезентування термінології. Фреймова модель термінокорпусу, зокрема ХТ, покликана показати складність її структури, визначити значущі “угруповання” термінів-слотів як дрібних одиниць, що однозначно пов'язані з більш загальними одиницями, які номінують найважливіші складники УТХТ, — концепти. Але як би добросумлінно вона не була створена, будь-яка галузь знань (тим більше технічна) сьогодні надто складна для того, щоб її адекватно відтворити у фреймових (чи будь-яких інших) схемах.

Отже, компресор — найголовніше поняття досліджуваної ділянки термінології ХТ (за нашою схемою це слот 2-го порядку, що є елементом складнішого поняття слота 1-го порядку — Парова холодильна машина). Як відомо, компресор є машиною, де відбувається стиснення газів [1: 116]; термін походить від латинського *compressus*, що означає стиснення [2: 32]. Цей термін є загальнотехнічним, але сутність процесів, що відбуваються у КХМ, відрізняється від процесів у компресорах інших типів, бо КХМ забезпечують циркуляцію холодоагента у системі холодильної машини, створюючи високий тиск, достатній для переходу холодоагента з пароподібного стану у рідкий (в конденсаторі), і низький тиск, при якому той кипить (у випарнику) за умов заданої низької температури [3: 185], [4: 44], [5: 317-391] та ін. А відтак, це машина для стиснення газів, яка працює за зворотними циклами Карно.

Але справа в тому, що на сучасному етапі розвитку холодильної техніки, описуючи КХМ, використовують здебільшого міжгалузеві технічні терміни, хоча прагнення відокремитися від подібних машин, що застосовуються в інших галузях, є, і це відбито в мові.

У результаті побудови фреймових моделей виявлено, що фрейм слота 2-го порядку Компресор холодильної машини репрезентований чотирма слотами 3-го порядку, які “обслуговуються” 936 термінами: Поняттєва база КХМ (124 терміни); Класифікаційна база КХМ (105 одиниць); Елементна база КХМ (368 одиниць); Технологічна база КХМ (339 термінів-слотів).

Отже, як було наголошено, фреймова модель дає лише вельми загальне уявлення про змістову наповненість слота 2-го порядку Ком-

пресор холодильної машини, тому будь-яку схему не можна абсолютизувати. До того ж такий розподіл не остаточний, бо, залежно від підстави для класифікації, терміни-слоти 2-го і 3-го порядків здатні створювати ті чи інші власні фрейми, заповнюючи нижчі комірки фреймової сітки. Наприклад, термін-слот 3-го порядку Загальна класифікація набуде вигляду (див. Фреймова модель слота 3-го порядку Загальна класифікація ХКМ).

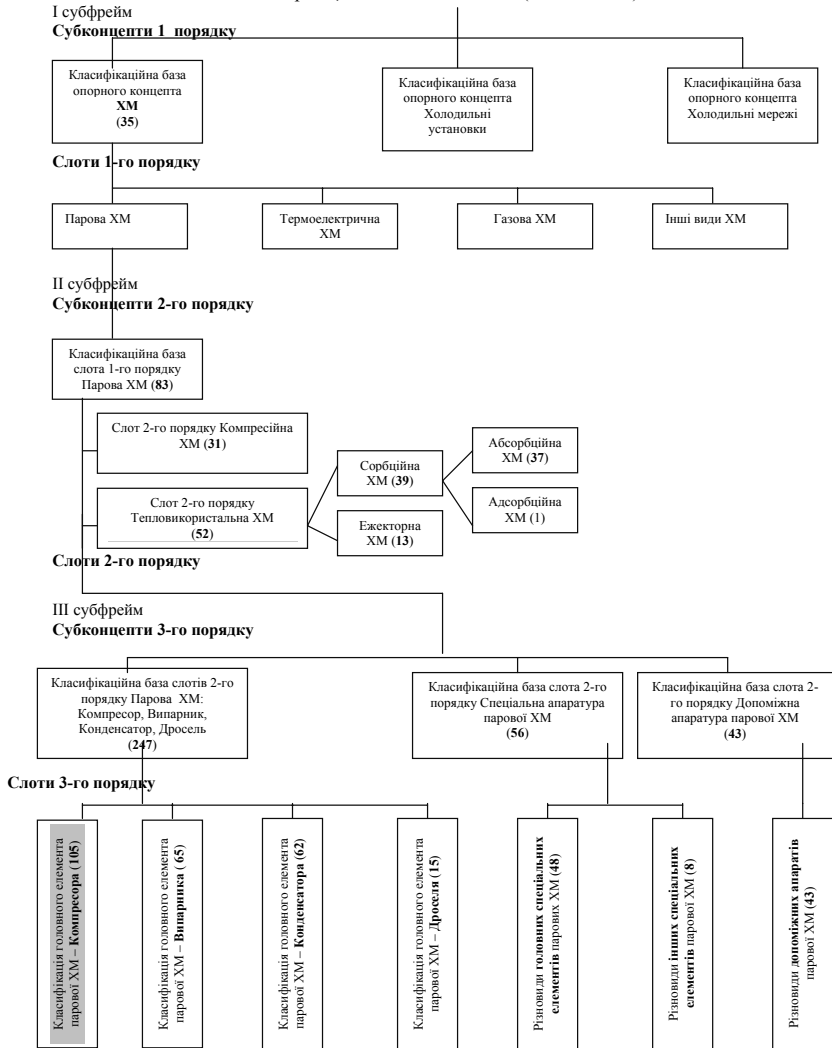
Якщо виокремити слот 3-го порядку ХКМ об'ємного принципу дії, то його поняттєву базу складатимуть: толокові, спіральні та ротаційні ХКМ, які, у свою чергу, служитимуть основою для субфреймів ідеальні толокові (спіральні, роторні) і дійсні толокові (спіральні, роторні) ХКМ, крейцкопфні і безкрейцкопфні, блок-картерні і блокциліндрові, стаціонарні і нестаціонарні КХМ і т. д. Продовжуючи розподіл, виявляємо, що слот Безкрейцкопфний ХКМ складається з таких дрібніших слотів, як безкрейцкопфні відкриті КХМ і безкрейцкопфні беззащільникові ХКМ, які, у свою чергу, поділяються на безкрейцкопфні відкриті прямооточні ХКМ, безкрейцкопфні відкриті непрямоточні ХКМ, відповідно, безкрейцкопфні беззащільникові напівгерметичні ХКМ, безкрейцкопфні беззащільникові герметичні ХКМ і т. д.

Таким чином, побудовані фреймові моделі допомагають не тільки встановити кількість терміноодиниць слота 2-го порядку Компресор холодильної машини, але й виявити підпорядкованість термінів-слотів, які “розташовані” на гілках (терміналах) нижчих рівнів, що доцільно у випадку подальшого розгляду термінології.

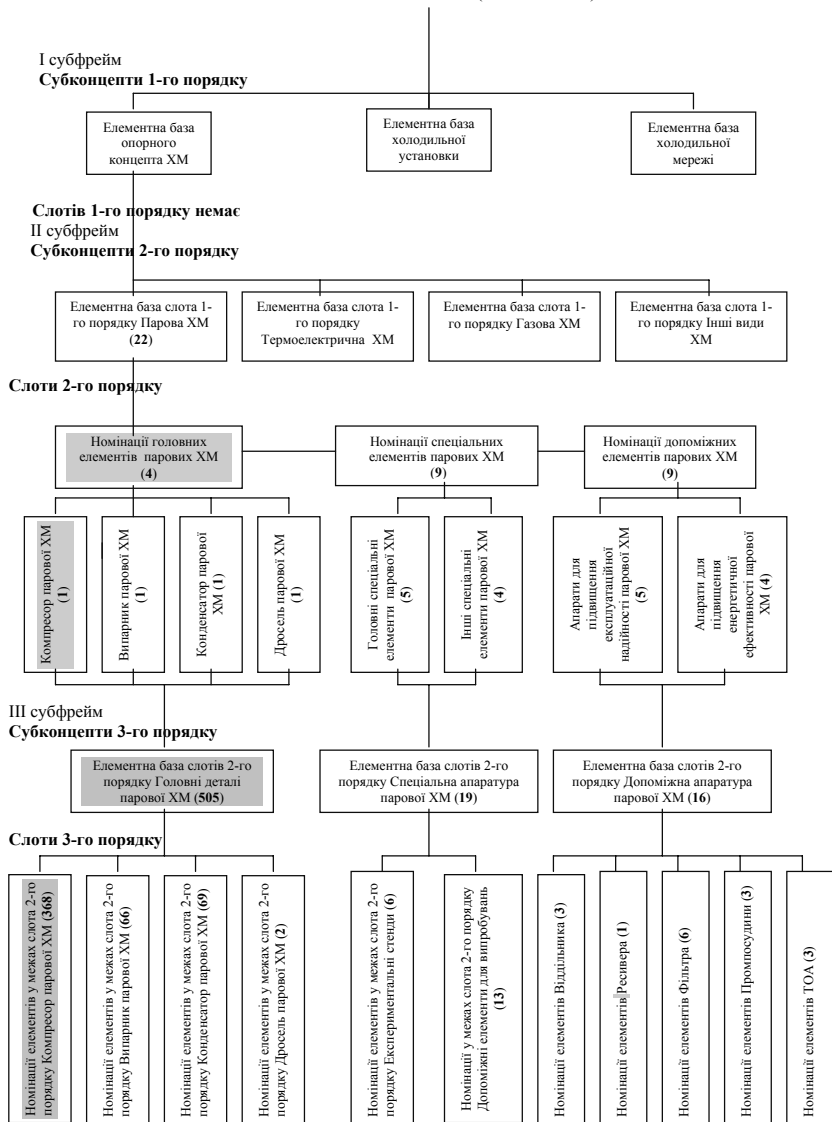
Для визначення середньої величини термінолексми необхідно встановити структурний склад термінів, тобто співвідношення однослівних, бінарних та n-компонентних термінів, а це, в свою чергу, неможливо здійснити, не знаючи співвідношення міжгалузевої та вузькогалузевої термінолексми, яка становить слот *КХМ*.

Отже, скориставшись даними таблиць № 1, 2, 3, 4, в яких подано терміни залежно від належності до певних наук (В — вузькоспеціальні, Ф — фізичні, Мг — міжгалузеві, ОМ — терміни опору матеріалів, Геом. — геометричні, Гідр — гідравлічні, Матем. — математичні, Економ. — економічні), виявляємо: кількість “чистих” термінів, що належать одній дисципліні (науці, галузі знань), становить більшість — 616 (65, 8 %), але достатню кількість становлять і так звані терміни-гібриди, що виникли і живаються у декількох галузях техніки — 320 одиниць (34, 2 %). Вузькоспеціальних термінів у цьому слоті

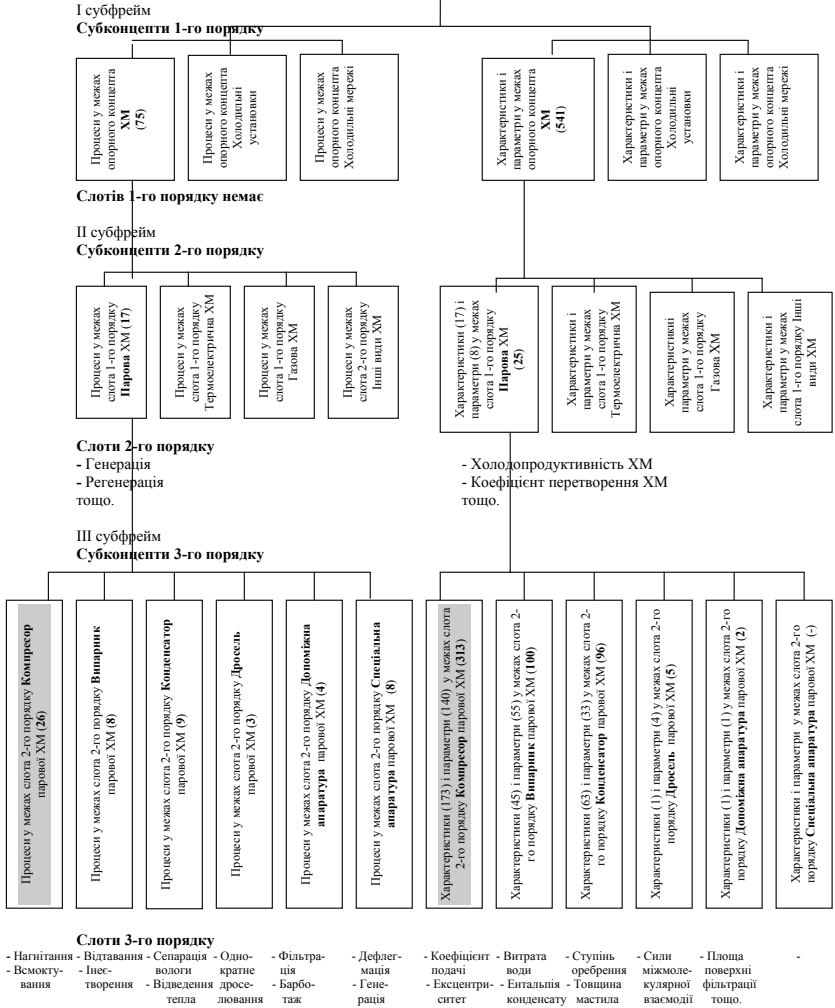
**Фрейм номінації опорного концепта *Холодильні машини, установки, мережі:*
класифікаційна база – статика (464 одиниці)**

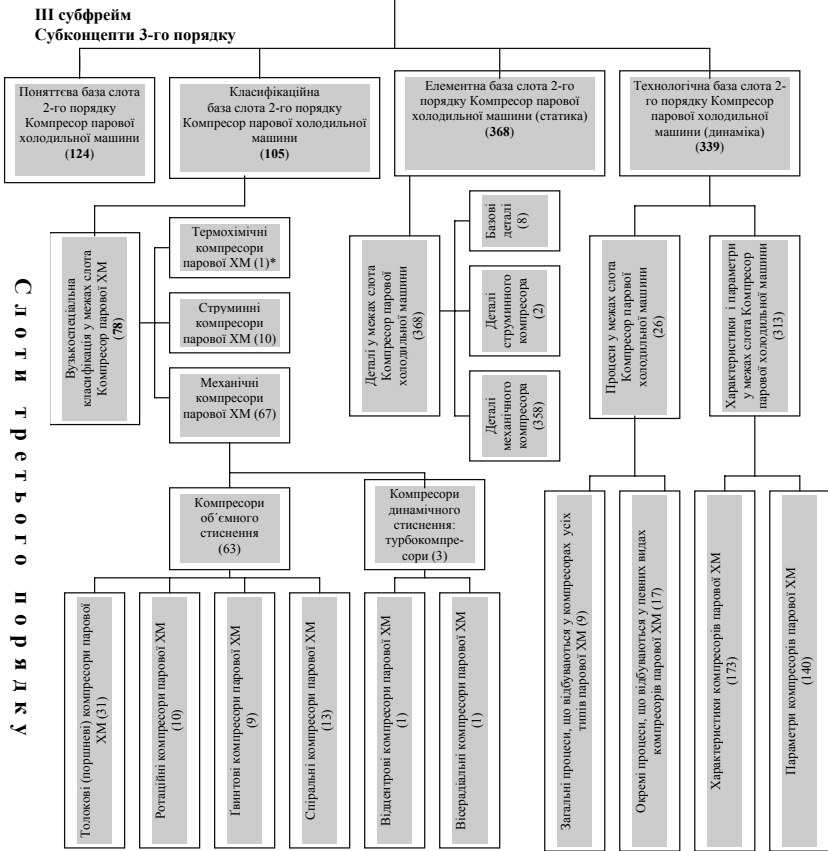
Фрейм номінації опорного концепта *Холодильні машини, установки, мережі:*
 елементна база – статика (562 одиниці)

Фрейм номінації опорних концептів *Послідовність операцій у холодильних машинах, установках, мережах ХТ: процеси, характеристики, параметри – динаміка* (616 одиниць)

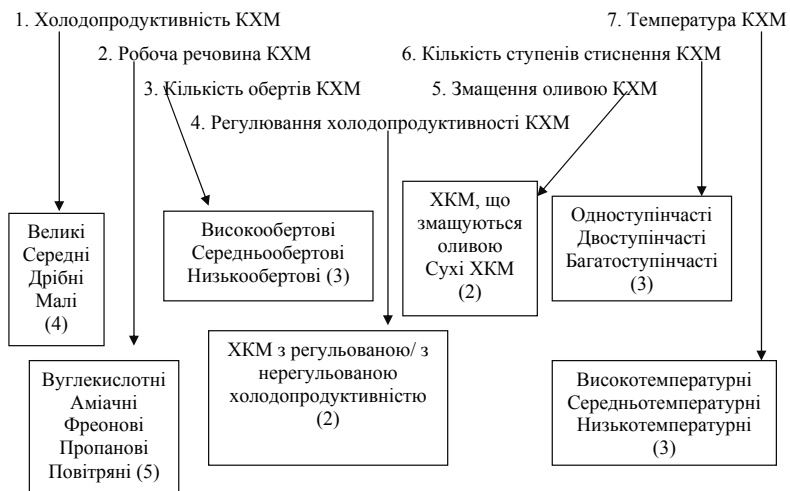
Другий субфрейм номінації слота 2-го порядку *Компресор парової*
холодильної
техніки (936 термінів-слотів)

С Л О Т І В І Д П О Р Я Д К У

129 (13, 7 %), що пояснюється належністю самого слота *Компресор* до загальнотехнічних понять. У таблиці 2 показано розшарування термінів за компонентністю, серед яких також виокремлені моделі з дієприкметниковими і прикметниковими зворотами (у таблиці: (Д)ПЗ), а також терміни, що містять у своєму складі підрядні означальні частини (у таблиці: ПР); таких термінів 5, 4 % (51 одиниця). Більшість термінів (666 одиниць — 71, 2 %) є дво- (301 одиниця — 32, 2 %), три- (209 одиниць — 22, 3 %) і чотирик компонентними (156 одиниць — 16, 7 %), причому двослівні терміни здебільшого міжгалузеві (221 одиниця із 301), трислівні — міжгалузеві (81 одиниця) і вузькоспеціальні (56 одиниць); кількість чотирислівних вузькоспеціальних та гібридів (В/Ф/Мг) однакова — по 38 одиниць (усього 76) і міжгалузевих 35 (таблиця 3). У таблиці 4 наведено довжину термінів різних галузей: найдовшим є вузькогалузевий термін (3, 9 слова), найкоротшим — термін з дисципліни “Опір матеріалів” (1, 7 слова); середня довжина терміна слота 2-го порядку *Компресор холодильних машин* становить 3, 1 слова (у діапазоні від 1 до 22).

Фреймова модель слота 3-го порядку *Загальна класифікація ХКМ*

Таблиця 1

**Розширення термінів слота 2-го порядку *Компресор холодильної машини*
за типами і компонентністю (початок)**

№	Кількість термінів (937)	*	В/Ф	В/Ф/Мг	В/Мг	В/Ф/ОМ	В/Геом/Мг	В/Гідр/Мг	Ф/Мг	Усього
1	Вузькоспеціальні терміни	129	17	148	37	19	78	1	-	429
2	Міжгалузеві терміни	445	-	(148)	(37)	-	(78)	(1)	(20)	445
3	Фізичні терміни	21	(17)	(148)	-	(19)	-	-	20	41
4	Терміни дисципліни “Опір матеріалів”	12	-	-	-	(19)	-	-	-	12
5	Математичні терміни	8	-	-	-	-	(78)	-	-	8
6	Економічні терміни	1	-	-	-	-	-	-	-	1
7	Усього:	616	17	148	37	19	78	1	20	936

Навіть за умов наближених цифр через відсутність книжок українською з дисципліни “Холодильні машини” (використані такі джерела: журнали “Холодильна техніка”, “Холод”, підручники, в яких холодильні машини або їх елементи розглянуто в окремих розділах) і враховуючи погляди різних наукових шкіл, можна дійти висновку: слот 2-го порядку *Компресор холодильної машини* репрезентований більшістю міжгалузевих технічних термінів (445 од. — 47, 5 %).

До речі, невелика кількість технічної літератури з дослідженої галузі знань пояснюється насамперед історичними причинами: холодильна промислова техніка у Радянському Союзі дістала визнання лише у 30-і роки ХХ ст., але саме ті роки сумнозвісні для розвитку української мови. Отже, вся література холодильної галузі видавалася російською. Перші журнали, монографії, підручники з ХТ друкуються українською, починаючи з 90 рр. ХХ ст. [1; 3; 6; 7].

До того ж, за даними таблиць, вузькоспеціальних однослівних та бінарних термінів у даному слоті усього 5 (0, 5 %). Це пояснюється об’єктивними причинами: розвиток науки про використання штучного холоду припадає на початок ХХ століття, отже, термінологія холодильної техніки базується на вже існуючих базових фізичних та технічних поняттях (*потужність, робота, продуктивність, машина, компресор, рама, циліндр, вал* та ін.), до яких додаються терміноелементи, що звужують їх значення: *потужність на валу холодильного компресора, холодопродуктивність компресора холодильної машини, рама*

Таблиця 2

**Терміни слога 2-го порядку Компресор холодильної машини
за типами і компонентністю (продовження)**

№		1-слівні	2-слівні	3-слівні	4-слівні	5-слівні	6-слівні	7-слівні	8-слівні	9-слівні	10-слівні	(Д)ПЗ	ПР	Усього:
1	Вузькоспеціальні терміни (індексовані вузькоспеціальні)	2/1	45/4	58/36	74/38	43/18	22/11	11/0	3/0	2/1	1/0	4/0	35/0	300/129=429
2	Міжгалузеві терміни	78	221	81	35	13	3	2	1	-	-	1	10	445
3	Фізичні терміни (фізичні терміни індексовані)	-	5/15	6/5	8/0	1/0	-	-	-	-	-	-	0/1	20/21
4	Терміни дисципліни “Опір матеріалів”	5	6	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	12
5	Математичні терміни	1	5	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	8
6	Економічні терміни	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
7	Усього:	87	301	209	156	75	36	13	4	3	1	5	46	936

Таблиця 3
Терміни слота 2-го порядку Компресор холодильної машини за типами і компонентністю (закінчення)

№	Вид терміна	1-сл	2-сл	3-сл	4-сл	5-сл	6-сл	7-сл	8-сл	9-сл	10-сл	ДПЗ	ПР	Усього:
1	В	1	4	56	38	18	11	-	-	1	-	-	-	129
2	В/Ф	-	1	2	3	3	2	3	1	2	-	-	-	17
3	В/Ф/Мг	1	4	31	38	24	13	3	-	-	-	1	33	148
4	В/Мг	1	6	4	15	2	2	4	2	-	1	-	-	37
5	В/Ф/ОМ	-	8	3	2	1	2	-	-	-	-	1	2	19
6	В/Геом/Мг	-	26	19	14	13	3	1	-	-	-	2	-	78
7	В/Гідр/Мг	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	1
8	Мг	78	221	81	35	13	3	2	1	-	-	1	10	445
9	Ф	-	15	5	-	-	-	-	-	-	-	-	1	21
10	Ф/Мг	-	5	5	9	1	-	-	-	-	-	-	-	20
11	ОМ	5	6	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	12
12	Матем.	1	5	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	8
13	Економ.	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
14	Усього:	87	301	209	156	75	36	13	4	3	1	5	46	936

Довжина термінів слота 2-го порядку *Компресор холодильної машини*

	Вид терміна	Довжина
1	Вузькогалузевий термін	3, 9
2	Вузькогалузевий термін, включаючи різновиди	3, 8
3	Термін слота 2-го порядку ХКМ	3, 1
4	Фізичний термін	2, 8
5	Міжгалузевий термін	2, 4
6	Математичний термін	2, 1
7	Термін з дисципліни ОМ	1, 7

холодильного компресора і т. д.), аби відокремити від суто фізичних та загальнотехнічних понять.

Крім того, такий невеликий період не міг відіграти суттєвої ролі щодо остаточного становлення і російської терміносистеми ХТ. Звідси превалювання і в російській, і згодом в українській мові три-, чотири-, п'яти-, шести-, семикомпонентних і більших обсягом складених термінів, а також термінів, які містять у своєму складі дієприкметникові звороти і підрядні означальні частини, наприклад: *крейцкопфні холодильні компресори; толокові блок-картерні холодильні компресори; крейцкопфні холодильні компресори подвійної дії; холодильні компресори з різними схемами розташування циліндрів; крейцкопфні опозитні аміачні холодильні компресори подвійної дії; суднові толокові багаторядні холодильні компресори з W-подібним розташуванням циліндрів; протиповоротний пристрій, суміщений із стопорною вальницею; холодильний компресор з гвинтами, що мають асиметричний профіль зубів* тощо.

Прагнення виокремити спеціальний мовний апарат на позначення відповідних понять серед численних технічних галузей сьогодні вилилося в утворення аналітичних багатокомпонентних терміносполучень, які порушують одну з вимог до терміна — стислість; подібні словосполучення є часто громіздкими і незручними. Такий стан справ свідчить про етап становлення української термінології з холодильної техніки, а підрахунки підтверджують вищезазначене.

Основний спосіб термінотворення термінів слота 2-го порядку *Компресор холодильної машини* — синтаксичний. Численний клас однотипних синтаксичних конструкцій являють собою терміносполучення, утворені за основними моделями та їхніми модифікаціями: $(A_n) + (A_1 I_1)$ та $(A_n I_1) + \text{прийменник з} + (A_2) I_2 + [(A_3) I_3]$, де A — атрибутив, виражений прикметником, дієприкметником, а I — іменник: *одноступінчастий холодильний компресор; толоковий одноступінчастий*

холодильний компресор; толоковий дійсний одноступінчастий холодильний компресор; холодильний компресор з примусовою продуктивністю; холодильний компресор з регулюванням продуктивності та його синтаксичний варіант холодильний компресор з (не)регульованою продуктивністю; холодильні компресори з примусовою системою змащування; спіральні холодильні компресори зі спіралями Архімеда; спіральні холодильні компресори із впорскуванням краплинної рідини тощо.

Отже, підсумовуючи вищезазначене, можна дійти таких висновків: 1. кількість термінів, що утворюють слот 2-го порядку *Компресор холодильної машини*, дорівнює 936 одиницям; 2. згаданий слот репрезентований чотирма головними номінаціями (слотами 3-го порядку) *Поняттєва база* (124), *Класифікація* (105), *Елементна база* (368), *Технологічна база* (339), які, у свою чергу, здатні утворювати фрейми нижчих ярусів. Встановлена підпорядкованість термінів-слотів доводить системність термінології холодильної техніки. Фактично фреймова модель прагне однозначності між терміноконцептами і слотами, її ієрархічність допомагає у відбиранні адекватних мовних одиниць, отже, служить термінологічному впорядкуванню; 3. серед термінів-слотів *КХМ* переважають міжгалузеві, їхнє співвідношення з вузькоспеціальними становить 3, 4: 1 (445:129); 4. середня величина терміна у зазначеному слоті дорівнює 3, 1 слів (у діапазоні від 1 до 22); 5. серед термінів слота домінують складені аналітичні конструкції, утворені за двома основними синтаксичними моделями $(A_n) + (A_1 I_1)$ та $(A_n I_1) + \text{прийменник з} + (A_2) I_2 + [(A_3) I_3]$, що свідчить про становлення української терміносистеми холодильної техніки.

1. Ханік Я. М., Гнатишин Я. М. Енергозбереження. Ч. 1. Навчальний посібник. — Львів: Афіша, 2004. — 206 с.

2. Бобылёв В. Н. Краткий этимологический словарь научно-технической терминологии. — М.: Логос, 2004. — 96 с.

3. Загоруйко В. О., Голиков О. А. Суднова холодильна техніка: Підручник. — К.: Наукова думка, 2002. — 576 с.

4. Изучающим основы холодильной техники / Под общей редакцией Л. Д. Акимовой. — М.: ХТ, 1996. — 144 с.

5. Холодильные машины: учебник для студентов вузов специальности “Техника и физика низких температур” / А. В. Бараненко, Н. Н. Бухарин, В. И. Пекарев, И. А. Скаун, Л. С. Тимофеевский; под общ ред. Л. С. Тимофеевского. — СПб.: Политехника, 1997. — 992 с.

6. Холодильні установки: Підручник: У двох книгах / І. Г. Чумак, В. П. Чепурненко, С. Ю. Лар’яновський та ін. — К.: Либідь, 1995.

7. Холодильні установки: Підручник / За заг. ред. І. Г. Чумака. — Одеса: Рефпринтінфо, 2003. — 536 с.

НАШІ РЕЦЕНЗІЇ

ОБ'ЄКТИВНО, БЛИСКУЧЕ, ПО-НОВОМУ: Ткаченко О. Б. *Українська мова і мовне життя світу.* — К.: Спалах, 2004. — 272 с.

Переконаний, що книжка О. Б. Ткаченка про мовне життя української мови — то найкраще, що написано на цю тему в світі на сьогоднішній день. Вже стали звичними і, відверто кажучи, набридли нескінченні жалі й плачі. Ой, бідна українська мова, ой, вмирає, ой, рятуйте! А надія вже на Бога лишень, бо що робити, які мають бути дії — докладно й аргументовано не пишуть.

А О. Ткаченко — пише. Він дає справедливий, обгрунтований і не прикрашений аналіз мовного стану, в якому опинилася українська мова, і науково визначає та обгрунтовує можливі шляхи виходу з нинішнього досить скрутного становища. Книжку О. Б. Ткаченка можна визначити як розлогу, надійно обгрунтовану ситуацію, у якій нині опинилася українська мова волею історії, долі, зажерливих сусідів (і власної ментальності), і план дій по виходу з цієї скрутної ситуації.

У своїх попередніх працях О. Б. Ткаченко показав, як загинула фіно-угорська мерянська мова, оскільки її носії перейшли на російську мову — зрозуміло, з різними субстратними перебудовами. Тепер треба вдаватися до будь-яких розумних дій, щоб це не повторилося з українською мовою. На захисті української мови стоять її величезні культурні здобутки — Тарас Шевченко, Леся Українка, Іван Франко,

Павло Тичина, Ліна Костенко, Дмитро Павличко. Але передусім — ті українці, що розмовляють українською мовою. Ірландія — незалежна країна. І не дуже дружні в неї стосунки з сусідкою Великобританією. Але ж в Ірландії нині розмовляє ірландською мовою тільки 30% ірландців. А 70% — англійською. Ось такої небезпеки Україна за будь-яку ціну має позбутися. Це й визначатиме її майбутнє.

Дуже важлива й цінна риса книжки О. Б. Ткаченка — глибоке поєднання лінгвістики та історіософії. Він показує, що дії багатьох країн були зумовлені боротьбою за вихід до моря. Він наводить дуже серйозні докази того, що українська мова вже існувала як окрема мова в X-XI ст. Не виключено, що вона відокремилася вже в VI ст. (с. 31). Усі ці дати автор в однаковій мірі відносить до російської та білоруської мови. Дуже змістовно автор описує сім генетичних розбіжностей між українською мовою та, з другого боку, російською і білоруською (с. 11). Автор докладніше й глибше за інших дослідників описав збереження твердого приголосного перед *е* в українській мові при розвитку м'якості в цій позиції в російській та білоруській мовах, бо уважно розглянув ці процеси на загальнослов'янському фоні. Стало цілком ясно, що ніякого пом'якшення, а потім знову ствердіння приголосних перед *е* (*село* > *с'ело* > *село*) ніколи не було.

Особливу цінність становить розроблена О. Б. Ткаченком соціо-

лінгвістична класифікація мов світу. Це — видатне наукове досягнення, третя класифікація мов світу після розроблених в першій чверті XIX ст. генеалогічної й типологічної класифікацій. Свою класифікацію мов О. Б. Ткаченко починає від нульових (мертвих) мов, яким передують одноосібні. Але тут можливі два варіанти. З останнім носієм Труганіні тасманійська мова вмирає, як умирає самодійська камасинська разом з Клавдією Плотниковою. А можливе, навпаки, й відродження мови з останнім носієм. Найвиразніший приклад — іврит. Так був один відроджувач, Еліезар бен Єгуда, але був і досить широкий релігійний та ситуативний ужиток уже мертвого івриту, що полегшило його відродження в державі Ізраїль. Менш ефектним, але цілком позитивним є й відродження кельтської корнської мови, де спочатку справа дійшла до повної межі, бо певний час мова була одноосібною — її знала тільки корнійка Доллі Пентрет.

Далі вчений так само змістовно й обґрунтовано розглядає мови 2) часткового вікового (генераційного) поширення: старі люди її знають, а молодь уже ні — такими є (в різній мірі) обидві лужицькі мови; 3) часткового етнічного (соціального) поширення: частина етносу розмовляє своєю мовою, а частина — ні: марійська, башкирська, білоруська, ідиш і, на жаль, українська теж. В Одесі добряча половина етнічних українців, навіть записуючи рідною мовою українську (ностальгія!), все одно говорить переважно російською; на сході й півдні України це досить пошире-

но; 4) часткового територіального поширення: після розпаду СРСР такими були фактично всі країни, що виникли на місці цієї імперії (може, крім Росії); країни Прибалтики прийняли закони, скеровані на повне поширення мови на всій території країни: не знаєш латиської мови, то не можеш бути громадянином Латвії; у країнах СНД так, на жаль, не сталося; країнами повного територіального поширення мови є Польща, Чехія, Словаччина, Болгарія та ін. Країни повного територіального поширення мови — це вже п'ята група соціолінгвістичної класифікації мов, сформульованої О. Б. Ткаченко. А шоста — мови позатериторіального поширення. Так, італійська мова є типовою мовою повного територіального поширення. Але в музиці вона стала мовою позатериторіального поширення. Не випадково її вивчають в усіх консерваторіях. До мов позатериторіального поширення належать усі мови, що їх називають світовими — англійська, французька, німецька, російська, іспанська, китайська та ін.

Майбутнє мов, яке автор розглядає дуже уважно й проникливо, зводиться до формули: “мовне майбутнє людства вимальовується як множинність, підтримана одинністю міжнародної допоміжної мови” (с. 191), тобто есперанто. У цій майбутності своє місце займе й українська мова.

Загалом монографія О. Б. Ткаченка надзвичайно цікава, надзвичайно актуальна, надзвичайно потрібна. Уважаю, що її має прочитати (і охоче це зробити!) кожен громадянин України. Вона розумна й переконли-

ва. У таких дослідженнях, з глибокою науковою аргументацією і всесвітнім розголосом (а про це треба подбати!) значно більше користі, ніж у безси-
лих плачах та лементуваннях. За рідну мову треба боротися! О. Б. Ткаченко дуже добре це робить на ниві української науки — на світовому рівні.

*Член-кореспондент НАН України
професор Ю. О. КАРПЕНКО*

ГРУНТОВНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ІСТОРИЧНОЇ ФОНЕТИКИ УКРАЇНСЬКИХ ПОЛІСЬКИХ ГОВОРІВ: Мойсієнко В. М. “Фонетична система українських поліських говорів у XVI-XVII ст.” — Житомир: Вид-во ЖДМ ім. Франка, 2006. — 446 с.

До грона визначних мовознавців, що займалися складним питанням висвітлення фонетичної системи, належить і Віктор Мойсієнко, який своєю монографією заявив про себе як сумлінний вчений.

Автор переслідував важливу мету — на підставі аналізу фонетичних особливостей пам'яток давніх часів відтворити лінгвальні межі північного наріччя української мови, а також виявити взаємовпливи поліського літературно-писемного узусу та інших територіально-мовних утворень.

Здобутком монографії є й те, що на підставі 112 пам'яток В. Мойсієнко, по-перше, системно опрацював фонетичні особливості української мови XVI-XVII ст. на основі північноукраїнського наріччя, по-друге, установив у зазначену добу особливості поліського вокалізму

та консонантизму, по-третє, розробив для цього спеціальну методику фронтального та наскрізного аналізу пам'яток різноманітних жанрів і стилів, по-четверте, окреслив межі північноукраїнського наріччя, а по-п'яте, виявив вплив на поліський літературно-писемний узус інших лінгвосистем.

Накопичений матеріал на основі опублікованих наукових джерел, рукописів з архівних та рукописних сховищ (джерел у списку разом з бібліографією близько 800 найменувань) дав дослідникові змогу здійснити чіткий системний аналіз. Такому висвітленню сприяє і вдала композиція роботи у двох розділах з їх багатим матеріальним наповненням.

Перед автором постало важке завдання — вивчити мову тієї частини України, терен і народ якої як цілість належали до чотирьох держав. У розділі I “Полісся як об'єкт наукових студій” дослідник, ґрунтовно опрацювавши славістичну літературу, насамперед українську, білоруську та польську, вказує на географічні, лінгвоареальні та етнологічні відомості про цю частину українського краю (с. 9-12). В. Мойсієнко за Н. Толстим стверджує, що навіть поява діалектологічних атласів білоруської та української мов не виявили вичерпної картини українсько-білоруського помежів'я (с. 22). Усвідомлення усіх цих фактів дало дослідникові підстави виділити фонетичні, морфологічні та словотвірні ізоглоси (с. 23) поліського говору і зробити висновок: “системне вивчення північноукраїнського наріччя із якнайширшим

залученням матеріалів писемних пам'яток та сучасної діалектології на сьогодні є важливе і актуальне” (с. 12).

Глибоку обізнаність автора в тонкощах теми спостерігаємо в основному розділі монографії, де описано поліський мовний простір у діахронії. Тут є кілька тематично зближених блоків, у кожному з яких розв'язано чи уточнено вже наявні погляди в мовознавстві. До першого блоку належать питання теоретичного плану, а саме: про опрацювання текстів середньоукраїнської доби (с. 34-36), про джерела та засади відбору пам'яток для дослідження (с. 36-40), про реконструкції давніх територіально-мовних утворень (с. 40-43), і особливо варті уваги роздуми про літературні мови, живу мову Полісся і мову пам'яток (с. 43-68). Щодо деяких з них можна сперечатися, та доцільно погодитися з автором в одному: вивчаючи пам'ятки, не слід надавати переваги тільки одній із засад, проблему слід розв'язувати комплексно.

Окремі блоки в дослідженні дисертанта подано під час характеристики фонетичних особливостей пам'яток: 1) особливостей вокалізму (с. 80-270) — реалізація давнього *ѣ (с. 80-154), вияви давніх *o та *e в ново-закритих складах, після шиплячих та *j*, перехід початкового *je* в *o* (с. 154-202), континуанти давнього *ѣ (с. 207-229), відображення давніх *i та *y (с. 229-258), написання слів із графемами *ѣ*, *ь* (с. 258-260) та ін.; 2) особливостей консонантизму (с. 215-300) — відображення твердості/м'якості приголосних (с. 271-311), різні випадки асиміля-

ції, дисиміляції, спрощення в групах приголосних (с. 318-327), перехід *л*→*в* (с. 328), явища подвоєння, протези, епентези (с. 329-332) та ін.

Характерним для праці є те, що автор вишукує властиво поліські риси. Наприклад, на підставі досліджень ним встановлено, що поліська рефлексія *ѣ залежала від наголошеності і відбулася раніше досліджуваного періоду, а в мовленні поліщуків якість ятевого рефлексу безпосередньо залежала від наголосу. Що ж до дифтонгічного характеру поліських рефлексів *ѣ, то очевидні дифтонги виразніше виявлені в східнополіських та підляських говірках, а не у всьому поліському мовному просторі. Увесь спектр досліджень вказує на незвичайну працьовитість дослідника, його ерудицію й начитаність. Кожне твердження у роботі проілюстроване достатньою кількістю вірогідних прикладів, поданих послідовно, пастка за пам'яткою, не раз зі статистичними даними, часто зіставляється з думками інших вчених і, як правило, ілюстроване фахово з лінгвогеографічного погляду виконаними картами. У кожному випадку В. Мойсієнко вдається до детального розбору всіх складників, докладно використовуючи відповідну літературу і критично зводячи це до купи, зіставляє з нею свої висновки, доповнюючи їх власними матеріалами. До такого типу узагальнень і підсумків належать спостереження над впливом на поліський мовний континуум інших лінгвосистем у XVI-XVII ст. (с. 335-345). Ми поділяємо погляд дисертанта про два різновиди “руської” мови, і стосов-

но впливу польської мови, і про впливи московської.

Спеціальної уваги автор надав питанню українсько-білоруським мовним взаєминам (с. 346-378), розрізнення яких ще й досі остаточно не вирішене. Історію цього питання В. Мойсієнко висвітлює правильно і робить остаточно спробу завершити його.

В. Мойсієнко у праці виклав власні засади опрацювання писемних текстів, більшість із яких прийнятні та переконливі, хоч, напевно, з деякими з них можна не погоджуватися. Наприклад, він не вірить, що писар, пишучи *конь*, вимовляв *кінь* (с. 36). У Галичині майже ціле ХІХ ст. окрема частина видань писала в таких випадках *о*, але всі його читали як *і*. Можна дискутувати з автором і щодо наведених, на його думку, південноукраїнізмів (плутання *ы* — *і*, написання *у* замість *о* та ін. (с. 336). Дискусійний характер має проблема асимілятивного подовження приголосного + *j*. Проблемою залишається і те, який мовний континуум ліг в основу офіційної мови в Литовсько-руській державі. Погоджуючись з Нікітою Толстим стосовно мовної ситуації в ХІ-ХІІ ст. (с. 49-50), ав-

тор повинен був би вказати і на помилкове твердження московського вченого про те, що українська мова належить до пізньописемних і починається з ХІ ст.

У тексті дослідження відчутно потребу уточнити розуміння окремих термінів, позаяк деякі з них досі сприймаються як дискусійні (*середньоукраїнська доба*, *давньоруські писарі*, *староукраїнські писарі*, *стандартизація тогочасної писемної мови чи писемна норма* (с. 34). Чи можна вважати *староукраїнську* варіантом *староболгарської* мови? (с. 47). Що означає новоутворений термін *полісизм* — це ознака фонетичного, лексичного, етнографічного чи культурологічного явища?

Однак висловлені зауваження та побажання не порушують загальної концепції монографії та аж ніяк не можуть змінити нашу позитивну оцінку її. Робота з'ясовує багато важливих і актуальних проблем сучасного українського мовознавства, зокрема історичної діалектології, належить до самобутніх опрацювань цієї проблематики і тому заслуговує високого схвалення.

Професор Левко Полога

НАШІ АВТОРИ

Бабич Тетяна Валеріївна — аспірантка Кіровоградського державного педагогічного університету ім. Володимира Винниченка

Бондар Олександр Іванович — доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української мови ОНУ ім. І. І. Мечникова

Голобородько Костянтин Юрійович — кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Харківського національного педагогічного університету ім. Г. С. Сковороди.

Григоренко Михайло Вікторович — бакалавр української філології ОНУ ім. І. І. Мечникова

Гузенко Світлана Василівна — аспірантка Миколаївського державного педагогічного університету ім. В. О. Сухомлинського

Ісаєва Наталя Станіславівна — кандидат філологічних наук, асистент кафедри китайської, японської та корейської філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Карпенко Юрій Олександрович — член-кореспондент НАН України, професор кафедри української мови ОНУ ім. І. І. Мечникова

Ковтун Альбіна Анатоліївна — асистент кафедри історії та культури української мови Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

Колесник Валентина Олександрівна — доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри болгарської філології ОНУ ім. І. І. Мечникова

Косоловська Настасія Миколаївна, викладач кафедри філологічних дисциплін Буковинської державної фінансової академії

Ледней Олена Федорівна — кандидат філологічних наук, в. о. доцента кафедри української мови та суспільствознавства Інституту довузівської підготовки при Одеському національному політехнічному університеті

Марчук Олена Іванівна — кандидат філологічних наук, доцент кафедри української філології Південноукраїнського державного педагогічного університету (м. Одеса) імені К. Д. Ушинського

Новикова Юлія Миколаївна — Донбаська національна академія будівництва та архітектури, викладач кафедри прикладної лінгвістики та етнології

Полюга Левко Михайлович — доктор філологічних наук, професор кафедри української мови Національного університету “Львівська політехніка”

Порожнюк Алла Леонтіївна — кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови ОНУ ім. І. І. Мечникова

Рогальська Інна Іванівна — аспірантка кафедри української мови ОНУ ім. І. І. Мечникова

Семененко Олександра Юріївна — аспірантка кафедри української мови ОНУ ім. І. І. Мечникова

Стойкова Галина Георгіївна — помічник директора Одеського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президентіві України

Шотова-Ніколенко Ганна Василівна — кандидат філологічних наук, викладач кафедри іноземних мов Одеського державного екологічного університету

Южакова Олена Іванівна — аспірантка кафедри української мови ОНУ ім. І. І. Мечникова

ЗМІСТ

О. І. Марчук

Порівняльні функції прикладки у творах
М. М. Коцюбинського 3

А. Л. Порожнюк

Діалектна лексика села Плахтіївка Саратовського району
Одеської області 9

І. І. Рогальська

Роль флористичних концептів МАК і ПОЛИН в українській
мовній картині світу 14

В. О. Колесник

До питання про класифікацію болгарських переселенських
говірок 25

О. І. Бондар, М. Григоренко

Термінологічне планування в Україні протягом 30 — 50-х рр.
XX ст. (На прикладі словників фізичних термінів) 30

С. В. Гузенко

Синтаксичні засоби виразності рекламних текстів 39

А. А. Ковтун

Особливості функціонування християнських власних
і загальних найменувань осіб у зверненій мові української
художньої прози к. XIX — XX ст. 48

О. Ф. Ледней

Особливості функціонування місцевого відмінка
як морфологічного варіанта об'єктної синтаксеми 56

Г. В. Шотова-Ніколенко

Функціонування хрематонімів у романах Юрія Яновського 62

Ю. М. Новикова

Лексико-семантичні особливості прізвищ, похідних
від флористичних назв (на матеріалі антропонімії Центральної
і Східної Донеччини) 66

<i>Т. В. Бабич</i> Імпліцитні прирошення смислу на рівні лексико-семантичного варіанта	76
<i>К. Голобородько</i> Концептуальна парадигма світу в мовотворчості Олександра Олеся	83
<i>Н. С. Ісаєва</i> Поезія Т. Шевченка останніх років життя в перекладі Ге Баоцюаня	91
<i>Н. М. Косоловська</i> Впровадження інноваційних технологій навчання української мови	100
<i>О. Ю. Семененко</i> Лексеми тематичної групи <i>географічні об'єкти</i> у ролі операторів функції квантитативної номінації (на матеріалі поетичного мовлення)	109
<i>Г. Г. Стойкова</i> До питання розвитку української мови в діаспорі	116
<i>О. І. Южакова</i> Структурні параметри термінології холодильної техніки (на підставі аналізу слота 2-го порядку <i>Компресор холодильної машини</i>)	127
<i>Наші рецензії</i>	141
<i>Наші автори</i>	146

Записки з українського мовознавства

З-324 Вип. 17: 36. наук. праць / Відп. ред. О. І. Бондар. — Одеса:
Астропринт, 2007. — 152 с.

ББК 81.031.4я5
УДК 81.161.2(051)

Наукове видання

**ЗАПИСКИ З УКРАЇНСЬКОГО
МОВОЗНАВСТВА**

Випуск 17

Збірник наукових праць

Відповідальний редактор **О. І. Бондар**

Зав. редакцією *Т. М. Забанова*
Технічний редактор *М. М. Бушин*

Підписано до друку 17.12.2007. Формат 60x84/16. Папір офсетний.
Гарнітура «Newton». Друк офсетний. Ум. друк. арк. 8,84.
Тираж 300 прим. Вид. № 227. Зам. № 9.

Видавництво і друкарня «Астропринт»
65091, м. Одеса, вул. Разумовська, 21.
Тел.: (0482) 37-07-95, 37-24-26, 33-07-17, 37-14-25.
www.astroprint.odessa.ua; www.fotoalbom-odessa.com
Свідоцтво ДК № 1373 від 28.05.2003 р.

**Записки
з українського мовознавства**

Випуск 17

Збірник наукових праць

**Opera
in linguistica ukrainiana**

Fasciculum 17